T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

1980 SONRASINDA TÜRKİYE'DE MUHAFAZAKAR KİMLİĞİN GELİŞİMİ VE SİYASAL PARTİLER

Ferruh ÖZDER

Danışman
Yrd.Doç. Dr. Doğan DUMAN

2006

Yemin Metni

Yüksek Lisans Tezi / Doktora Tezi / Tezsiz Yüksek Lisans Projesi olarak sunduğum “1980 Sonrasında Türkiye’de Muhafazakar Kimliğin Gelişimi ve Siyasal Partiler” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih
14/06/2006
Adı SOYADI Ferruh ÖZDER
İmza

TUTANAK

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü' nün ...../...../..... tarih ve .....sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisanüstü Öğretim Yönetmeliği'nin .....maddesine göre Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Ferruh Özder'in "1980 Sonrasında Türkiye'de Muhafazakar Kimliğin Gelişimi ve Siyasal Partiler" konulu tezi/projesi incelenmiş ve aday ...../...../..... tarihinde, saat .....' da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini/projesini savunmasından sonra ..... dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin/projenin .....olduğuna oy.....ile karar verildi.

BAŞKAN

ÜYE ÜYE

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ/PROJE VERİ FORMU

Tez/Proje No: **Konu Kodu:** **Üniv. Kodu**

- Not: Bu bölüm merkezimiz tarafından doldurulacaktır.

Tez/Proje Yazarının
Soyadı: **ÖZDER** Adı: **FERRUH**

Tezin/Projenin Türkçe Adı: **1980 SONRASINDA TÜRKİYE'DE MUHAFAZAKAR KİMLİĞİN GELİŞİMİ VE SİYASAL PARTİLER**

Tezin/Projenin Yabancı Dildeki Adı: **PROGRESS OF CONSERVATIST IDENTITY IN TURKEY AFTER 1980 AND POLITICAL PARTIES**

Tezin/Projenin Yapıldığı
Üniversitesi: **DOKUZ EYLÜL** Enstitü: **SOSYAL BİL. ENST.** Yıl: **2006**
Diğer Kuruluşlar:

Tezin/Projenin Türü:

Yüksek Lisans: ■ Dili: **TÜRKÇE**

Doktora: □ Sayfa Sayısı: 210

Tıpta Uzmanlık: □ Referans Sayısı: 160

Sanatta Yeterlilik: □

Tez/Proje Danışmanlarının

Ünvanı: **YRD. DOÇ. DR** Adı. **DOĞAN** Soyadı **DUMAN**

Ünvanı: Adı. Soyadı

Türkçe Anahtar Kelimeler:
1- MUHAFAZAKARLIK
2- TÜRK MUHAFAZAKARLIĞI
3- ANAVATAN PARTİSİ
4- DOĞRU YOL PARTİSİ
5- ADALET VE KALKINMA PARTİSİ

İngilizce Anahtar Kelimeler:
1- CONSERVATISM
2- TURKISH CONSERVATISM
3- MOTHERLAND PARTY
4- TRUE PATH PARTY
5- JUSTICE AND DEVELOPMENT PARTY

Tarih: **14.06.2006**
İmza:
Tezimin Erişim Sayfasında Yayınlanmasını İstiyorum Evet □ Hayır ■

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın hazırlanmasında değerlendirme ve yönlendirmeleriyle katkıda bulunan değerli danışmanım Yrd. Doç Dr. Doğan Duman'a, ANAP ve DYP'nin muhafazakar kimliklerinin irdelenmesinde tavsiyelerde bulunan ANAP'ın danışmanı ve aynı zamanda kuzenim olan Sayın Ataç Akı'ya, tezin oluşmasına katkı sağlayan diğer şahıslardan Sayın İlhan Kesici'ye, Prof. Dr. Mümtaz'er Türköne'ye, DYP'li eski danışman Sayın Şükrü Karaca'ya, ANAP'ın eski danışmanlarından Sayın Aydın Kanat'a, değerli tavsiye ve eleştirileriyle beni motive eden Yrd. Doç Dr. Hakkı Uyar'a, yardımlarından dolayı Sayın Hikmet Doğan'a ve iki yıl boyunca her türlü destek ve fedakarlığı esirgemeyen sevgili eşim Serap'a teşekkürü bir borç biliyorum.

ÖZET

Fransız İhtilali sonrasında siyasal düşünceler tarihinde yer edinmeye başlayan muhafazakarlık, Aydınlanma ve Fransız Devrimi'nin ortaya çıkardığı rasyonel düşünce biçimi eksenindeki köklü değişim hamlelerine karşıt bir tutum almıştır. Edmund Burke'ün Fransız Devrimi'ne getirdiği eleştiriler, muhafazakar düşünce geleneği açısından en temel referans noktasını oluşturmuştur. Üzerinde kesin bir görüş birliği sağlanamayan muhafazakarlık kavramı, süreç içerisinde Anglo-Amerikan muhafazakarlığı ve Kıta Avrupası muhafazakarlığı olma üzere iki ana koldan ilerlemiştir.

Gelenek, aile, din, otorite, düzen, pratik bilgi gibi kavramlar muhafazakarlığın temel özelliklerini anlama açısından anahtar kelime işlevini görmektedir.

Dergah Dergisi etrafında başlangıç evresini yaşayan Türk muhafazakarlığı, önceleri Bergson felsefesinin etkisi altında kalmıştır. Türk muhafazakarlığı, cumhuriyet inkılapları ile gelen aşırılığı eleştirirken, rejimle çatışmamış, gelenek, tarih, din gibi alanlarda kendi hassasiyetini kültürel muhafazakarlık zemininde savunmuştur. Çok partili yaşama geçişle birlikte, siyasal muhafazakarlığın etkileri de ortaya çıkmıştır.

Sosyo-ekonomik açıdan ilerlerken geleneğin, ahlaki ve manevi değerlerin korunması gerektiği düşüncesi, Türk muhafazakarlığının en önemli özelliklerindendir. Türkiye'de muhafazakarlığın toplumsal tabanı 1980 sonrasının iç politik ortamı ve dış etkiler ışığında genişlemiştir.

Türkiye'de siyasal muhafazakarlığın gerçek adresi merkez sağ partilerdir ancak muhafazakarlık merkez sağ partilerde açık ideolojik tutum haline getirilmemiştir. Anavatan Partisi, farklı ideolojik eğilimleri tek potada eritmeye çalışırken, bu eğilimleri genellikle muhafazakarlık ortak paydasında birleştirmiştir. Doğrul Yol Partisi, Demokrat Parti-Adalet Partisi geleneğinin muhafazakar hassasiyetini korumuş ancak muhafazakar damar Anavatan Partisi kadar belirgin olmamıştır. Adalet ve Kalkınma Partisi ise, muhafazakarlık kavramını ilk defa sistematik olarak

parti kimliği haline getirmeye çalışması sebebiyle muhafazakarlık açısından bir adım ileriye gitmiştir fakat ideolojik kimliğini parti dışı çevrelere kabul ettirme açısından yapısal sorunlarından tam olarak kurtulamamıştır.

ABSTRACT

Conservatism that has started to take place in history of political ideas after French Revolution, opposed radical change movements of axis of enlightenment period and French Revolution. Edmund Burke's criticisms on French Revolution, has formed the basic reference point in terms of tradition of conservatist idea. Concept of conservatism that don't bring definite agreement about, within the process has been advanced in two way named by American conservatism and Continental European concervatism.

Concepts such as tradition, family, religion, authority, order and practical knowladge perceive key word function in terms of understanding of basic characteristic of convervatism.

Turkish conservatism that has lived establishment period around periodical of Dergah, has taken under the effect of Bergson Philosophy at the beginning. Turkish conservatism as criticizing excessiveness created by revolutions of Republic has not clashed with new regime and it defended its own sensitivity within the scope of cultural conservatism that contained subjects such as tradition, literature, history and religion. Along with passing the multi party system, effects of political conservatism has also appeared.

One of the most important characteristic of the Turkish conservatism is the idea of the protection of traditional, moral and spiritual values along with improvements on socio-economic fields. In Turkey, social base of conservatism has enlarged in the light of ahead of 1980's internal political situation and external effects.

Real addres of political conservatism in Turkey is central rightist parties but conservatism has not been clear ideological approach in central righist parties. Motherland Party, has strived to melt different ideological approaches in one crucible and generally joined together that approaches at a common point of conservatism. True Path Party, has protected the conservatist sensitivity of

Democrat Party-Juctice Party tradition but conservatist tendency has not been clear as in Motherland Party. As for Justice and Development Party, it has taken one step ahead in terms of conservatism because of the reason that for the first time it has tried systematically to form concept of conservatism as a party identity but it has not gotten rid of structural problems in terms of acceptance of ideological identity to out of party circles.

İÇİNDEKİLER

1980 SONRASINDA TÜRKİYE'DE MUHAFAZAKAR KİMLİĞİN GELİŞİMİ VE SİYASAL PARTİLER

YEMİN METNİ.....II
TUTANAK.....III
Y.Ö.K. DOKÜMANTASYON MERKEZİ TEZ VERİ FORMU.....IV
TEŞEKKÜR.....V
ÖZET.....VI
ABSTRACT.....VIII
İÇİNDEKİLER.....X
KISALTMALAR.....XV
GİRİŞ.....XVII
BİRİNCİ BÖLÜM
1. MUHAFAZAKARLIK.....1
1.1. Muhafazakarlık Kavramı.....1
1.2. Muhafazakarlığın Kısa Tarihsel Geçmişi.....3
1.2.1. Edmund Burke'ün Yaklaşımları.....3
1.2.2. Burke Sonrasında Muhafazakarlığın Genel Seyri.....5
1.2.3. Yeni Muhafazakarlık.....12
1.3. Muhafazakar Düşüncede Temel İlke ve Yaklaşımlar.....15
1.3.1. Muhafazakarlığın Genel Karakteri.....15
1.3.2. Geleneğin Önemi.....16
1.3.3. Muhafazakarlıkta Değişim Olgusu.....17
1.3.4. Muhafazakarlıkta Din Anlayışı.....19
1.3.5. Muhafazakarlıkta Milliyet, Otorite, Düzen ve Devlet Anlayışı.....21
1.3.6. Muhafazakarlığın Özgürlük ve Demokrasi Konusundaki Yaklaşımı.....23
1.3.7. Muhafazakarlığın Siyaset Anlayışı.....27
1.3.8. Muhafazakarlığın Ekonomi Politikası.....33

1.4. Muhafazakarlık ve Liberalizm İlişkisi.....35

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRK MUHAFAZAKARLIĞI.....41

2.1. Türk Muhafazakarlığının Tarihsel Seyri.....41

2.1.1. Başlangıç Dönemi.....41

2.1.2. Cumhuriyet'in Başlangıç Döneminde Muhafazakar Düşünce İklimini Besleyen Kırılma Eksenleri.....42

2.1.3. Cumhuriyet'le Birlikte Gelen Gelenek İnşası Süreci..47

2.1.4. Dergah Dergisi'nin Türk Muhafazakarlığı Açısından Önemi.....49

2.1.5. Bergson Felsefesinin Cumhuriyet Muhafazakarlığına Dönük Etkisi.....50

2.1.6. Cumhuriyet Muhafazakarlığının Mücadele Alanı.....52

2.1.7. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Muhafazakar Yönü.....53

2.2. Çok Partili Döneme Doğru Türk Muhafazakarlığı.....55

2.2.1. Geçiş Dönemi.....55

2.2.2. Türk Düşünce Dergisi ve Peyami Safa.....56

2.2.3. Türk Muhafazakarlığında Nostalji Boyutu ve İstanbul.....59

2.2.4. Hareket Dergisi ve Nurettin Topçu.....60

2.2.5. Yahya Kemal'in Muhafazakar İzlekteki Önemi.....61

2.2.6. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Muhafazakar Kimliği.....63

2.3. Türk Muhafazakarlığı ve Milliyetçilik.....65

2.4. Kültürel Muhafazakarlıktan Siyasal Muhafazakarlığa Geçiş Süreci.....68

2.4.1 Çok Partili Yaşama Geçişin Muhafazakarlığı Üzerindeki Etkisi.....68

2.4.2. Türk Muhafazakarlığının Toplumsal Tabanını 1950'ler Sonrasında Kuvvetlendiren Dinamikler.....70

2.4.3. Cemil Meriç'in Muhafazakarlığı.....72

2.5. Türk Muhafazakarlığının Genel Karakteristiği.....74

2.5.1. Fransız Devrimi-Cumhuriyet'in İlanı Özdeşliğinde Türk Muhafazakarlığı.....74
2.5.2. Türk Muhafazakarlığının Oluşturduğu Model.....76
2.5.3. Türk Muhafazakarlığının Değişim Anlayışı.....78
2.5.4. Türk Muhafazakarlığında Kültürel Alana Bakış.....81
2.5.5. Türk Muhafazakarlığının Taşralı Niteliği.....84
2.5.6. Türkiye'de Muhafazakarlığın Algılanma Şekli.....86
2.6. Türk Muhafazakarlığı ve Siyaset.....87
2.7. Türk Muhafazakarlığı ve İslamcılık İlişkisi.....93
2.7.1. Türk Muhafazakarlığında Din Formülasyonu ve Ali Fuat Başgil'in Önemi.....93
2.7.2. Köylü İslam'ının Zaferi.....97
2.7.3. Ölçülü Dindarlık ve Muhafazakarlık.....98
2.7.4. Muhafazakar Politika Yapım Sürecinde Dinin Rolü.....99
2.7.5. Muhafazakarların Türk Aydınına Din Boyutundan Yönettikleri İtiraz.....103
2.8. Türk Muhafazakarlığının Ekonomik Alana Yönelik Yaklaşımı.....104
2.9. Türkiye'de Muhafazakarlık ve Liberalizm İlişkisi.....106

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. 1980 SONRASI SÜREÇ VE MUHAFAZAKARLIK.....108
3.1. 1980 Sonrası Sosyal ve Siyasal Sürecin Muhafazakarlık Açısından Değerlendirilmesi.....108
3.1.1. Askeri Müdahale Sonrasında Politik Ortam.....108
3.1.2. Dinsel Kimliğin Yükselişi.....111
3.1.3. Türk İslam Sentezi'nin Muhafazakarlığa Katkısı.....114
3.1.4. Muhafazakarlığın Güç Kazanmasına Etki Eden Diğer Sosyo Politik Kimlik Unsurları.....117
3.1.5. Bürokrasinin Muhafazakar Yönelimi.....120
3.2. Ekonomik Modelin Muhafazakarlık Açısından Değerlendirilmesi.....121

3.3. Muhafazakarlığın Entelektüel Düzeyde Üretimi.....122

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. MUHAFAZAKARLIK VE SİYASAL PARTİLER.....126

4.1. 1980 Sonrası Siyasal Partiler ve Muhafazakarlık.....127

4.2. ANAP'ın Muhafazakar Kimliği.....127

4.2.1. ANAP'ta Muhafazakar Kimliğin Evrimi.....127

4.2.2. Turgut Özal'ın Muhafazakar Kimliği.....128

4.2.3. ANAP'taki Gruplar ve Muhafazakarlık.....130

4.2.4. ANAP'ta Muhafazakarlığın Dinsel Boyutu.....137

4.2.5. ANAP'taki Muhafazakarlığın Otoriter Boyutu.....141

4.2.6. Diğer Muhafazakar Yapı Unsurları.....143

4.2.7. ANAP'ın Eğitim Politikası'nın Muhafazakarlık Açısından Değerlendirilmesi.....146

4.2.8. Liberal Kimlik Açısından ANAP.....147

4.2.9. ANAP'taki Milliyetçi Potansiyel ve Muhafazakarlık.....149

4.2.10. ANAP'ın Ekonomi Politikasının Muhafazakarlık Açısından Değerlendirilmesi.....151

4.3. DYP'nin Muhafazakar Kimliği.....153

4.3.1. DYP'de Muhafazakar Kimliğin Evrimi.....153

4.3.2. DYP'de Muhafazakar Kimliğin Bileşenleri.....156

4.3.3. DYP'de Muhafazakarlığın Dinsel Boyutu.....158

4.3.4. DYP'nin Ekonomi Politikasının Muhafazakarlık Açısından Değerlendirilmesi.....161

4.3.5. DYP'nin Milliyetçiliği ve Muhafazakarlık.....162

4.3.6. DYP'de Statükonun Gücü.....164

4.4. AKP'nin Muhafazakar Kimliği.....165

4.4.1. Genel Değerlendirme.....165

4.4.2. AKP'de Muhafazakar Kimliğin İnşa Süreci.....166

4.4.3. AKP'nin Muhafazakar Kimliği Açısından En Sıkıntılı Alan: Din.....170

4.4.4. Dış Dinamikler Açısından AKP'nin Muhafazakar Kimliği.....176
4.4.5. Diğer Muhafazakar Kimlik Unsurları Açısından AKP'nin İşgal Ettiği Konum.....179
4.4.6. AKP'nin Ekonomi Politikasının Muhafazakarlık Açısından Değerlendirilmesi.....181
4.4.7. AKP'nin Muhafazakar Kimliği Açısından Temel Tartışma Alanları.....183
4.5. DYP, ANAP ve AKP'nin Muhafazakarlık Açısından Karşılaştırmalı Analizi.....187
SONUÇ.....194
KAYNAKÇA.....199

KISALTMALAR

AB.....: Avrupa Birliği

ABD.....: Amerika Birleşik Devletleri

a.g.e.....: Adı Geçen Eser

a.g.m.....: Adı Geçen Makale

AİHM.....: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi

AKP.....: Adalet ve Kalkınma Partisi

ANAP.....: Anavatan Partisi

AP.....: Adalet Partisi

BBP.....: Büyük Birlik Partisi

Bknz.....: Bakınız

CHP.....: Cumhuriyet Halk Partisi

Çev.....: Çeviren

DP.....: Demokrat Parti

DPT.....: Devlet Planlama Teşkilatı

DYP.....: Doğru Yol Partisi

Ed.....: Editör

FP.....: Fazilet Partisi

IMF.....: Uluslararası Para Fonu

MÇP.....: Milliyetçi Çalışma Partisi

MHP.....: Milliyetçi Hareket Partisi

MNP.....: Milli Nizam Partisi

MSP.....: Milli Selamet Partisi

MTTB.....: Milli Türk Talebe Birliği

s.....: Sayfa

SP.....: Saadet Partisi

SHP.....: Sosyal Demokrat Halkçı Parti

RP.....: Refah Partisi

TBMM.....: Türkiye Büyük Millet Partisi

TCK.....: Türk Ceza Kanunu

TKP.....: Türkiye Komünist Partisi

TpCF.....: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

TSK.....: Türk Silahlı Kuvvetleri

YDH.....: Yeni Demokrasi Hareketi

GİRİŞ

Muhafazakarlık kavramı Fransız İhtilali'nden sonra siyasi literatürde yer etmeye başlamış ve tarihsel süreçte her ülkenin kendine özgü yapısı içerisinde muhtevası şekillenerek güçlü kitle partilerinin siyasi kimliğini açıklayacak konuma ulaşmıştır. Siyasal kültürün yetkinleştiği Batı demokrasilerinde muhafazakarlık, sol tandanslı partiler, yer yer liberaller ve aşırı dini, milliyetçi partiler karşısında en önemli iktidar alternatifi olurken, siyasetin merkezinde işgal ettiği konum itibariyle siyasal istikrarın temel unsurlarından birisi haline gelmiştir.

Türkiye'de ise kavram cumhuriyetin başlangıcı ile birlikte daha çok kültürel düzlemde ele alınmış, çok partili yaşama geçişle birlikte siyasal alanda ilkesel düzeyde varlığını hissettirmiş ancak geniş tabanlı merkez sağ partiler tarafından yakın zamana kadar açık kimlik beyanı ile sahiplenilmemiştir. 12 Eylül askeri müdahalesi sonrasında kurulan ANAP, muhafazakarlığı kimliğinin bir parçası olarak ilan ederken, AKP ile birlikte ilk defa merkezde yer alan bir parti tarafından sistematik şekilde partinin kimliği haline getirilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmanın amacı, muhafazakarlığın 1980 sonrasında geniş tabanlı merkez sağ partilerde sahip olduğu konumunun, özellikle sosyal, ekonomik ve ekonomik etmenler kapsamında değerlendirilmesidir. ANAP, DYP ve AKP'nin muhafazakarlık açısından durdukları konumun anlaşılması bu kavramın Batı siyasi literatüründe kazandığı anlamın irdelenmesini gerekli kılmaktadır.

Çalışmada, bu çerçevede, doktriner yapıda olmadığından muğlak çağrışımlara kaynaklık eden muhafazakarlık kavramı, kavramın tarihsel gelişimi, temel ilkeleri ilk planda ele alınmış, bilahare Türkiye'de muhafazakar kimliğin izlediği rota takip edilmiştir. Türkiye'de muhafazakar kimliğin kültürel, sosyal ve siyasal alanda bariz şekilde taban kazandığı 12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra oluşan siyasal kültür, muhafazakarlık nokta-i nazarından irdelenmiş ve son olarak ANAP, DYP ve AKP'nin muhafazakarlık açısından durdukları yer, parti programları ve kamuoyuna yansıyan icraatları itibariyle saptanmaya çalışılmıştır.

Birinci bölümde, muhafazakarlık kavramının tanımı, kavramın tarihsel gelişim süreci irdelenmiş, muhafazakarlığın temel özellikleri sıralanmış ve muhafazakarlığın değişik türlerinin yanı sıra, kavramın farklı ideolojik önermelerle arasındaki ilişki ele alınmıştır. Türk muhafazakarlığı açısından önem taşıması sebebiyle Bergson felsefesine ayrı bir parantez açılarak irdelenmiştir.

İkinci bölümde, Türk muhafazakarlığının başlangıç evresinden 1980'lere kadar ki gelişim süreci genel hatlarıyla irdelenmiş, muhafazakar kimliği ile ön plana çıkan yazar/düşünürlere yer verilmiş ve Türk muhafazakarlığının karakteristik özelliklerine değinilmiştir. Dergah dergisi, Türk Düşünce Dergisi ve Peyami Safa, Yahya Kemal, Ahmet Hamdi Tanpınar, Hareket Dergisi ve Nurettin Topçu, Ali Fuat Başgil ve Cemil Meriç, Türk muhafazakarlığı açısından önem taşıdığından ayrı ayrı ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde, 1980 sonrasında Türkiye'de muhafazakar kimliğin gelişiminde rol oynayan etmenler, dönemin sosyo-ekonomik ve siyasal gelişmeleri ışığında değerlendirilmiştir. Aydınlar Ocağı'nın muhafazakar yükselişte oynadığı rol, muhafazakarlığın entelektüel düzeyde üretimi, dinsel kimliğin yükselişi, eğitim politikası, ekonomik yaklaşımlar ve solun pasifize edilmesi gibi etmenler bu çerçevede önem kazanmaktadır.

Dördüncü ve son bölümde, muhafazakarlığın 1980 sonrasında Türkiye'de merkez sağ partilerde edindiği konum irdelenmiştir. Bu çerçevede, özellikle ANAP, DYP ve AKP gibi geniş tabanlı partilerin muhafazakarlık açısından durdukları yer, bu partilerin programları, ekonomik, sosyal ve siyasal icraatları ve kamuoyuna yansıyan söylemleri itibariyle saptanmaya çalışılmıştır. Söz konusu partiler, yapısal unsurları ve liderlerinin özellikleri itibariyle muhafazakarlık açısından karşılaştırmalı analizle ele alınmıştır. Bu bölümde özellikle partilerin muhafazakarlık açısından tutarlı söylem ve icraatlarının yanı sıra muhafazakarlıkla çelişen noktalara genel hatlarıyla değinilmiştir.

"Değişmeye karşı direnmeyen hiçbir sağlıklı yapı gösterilemez. Başka bir değişle, muhafazakarları bulunmayan bir toplum, bağışıklık sistemini kaybetmiş demektir." (Beşir Ayvazoğlu)

BİRİNCİ BÖLÜM

I. MUHAFAZAKARLIK

1.1. Muhafazakarlık kavramı

Muhafazakarlık(conservatism) kavramının sözlük anlamı "*korumak ya da olduğu gibi muhafaza etmek*" anlamlarını taşımaktadır.[1] Kelimenin türediği muhafaza sözcüğü ise "*Arapça hıfz'dan türemekte ve saklamak, korumak, bellekte tutmak anlamlarına gelmektedir*."[2]

Muhafazakarlık, siyasal terminoloji olarak;

> "Aydınlanmaya, onun akıl anlayışına bu aklın ürünü olan siyasi projelere ve bu siyasi projeler doğrultusunda toplumun dönüştürülmesine ilişkin öneri ve uygulamalara muhalif olarak ortaya çıkan, rasyonalist siyaseti sınırlamayı ve toplumu bu tür devrimci dönüşüm proje(ci)lerinden korumayı amaçlayan yazar, düşünür ve siyasetçilerin eleştirilerin biçimlendirdiği bir siyasi felsefeyi, bir düşünce geleneğini ve zaman içinde onlardan türetilen bir siyasi ideolojiyi ifade etmektedir."[3]

[1] Gordon Marshall, **Sosyoloji Sözlüğü**, (Çev. Osman Akınhay-Derya Kömürcü), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999, s. 512.
[2] Nur Altınyıldız, "İmparatorlukla Cumhuriyet Arasındaki Eşikte Siyaset ve Mimarlık: Eskiyi Muhafaza/Yeniyi İnşa"., (içinde), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Muhafazakarlık** , cilt 5, (Ed. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 179.
[3] Bekir Berat Özipek, **Muhafazakarlık Akıl Toplum Siyaset**, Liberte Yayınları, Ankara, 2004, s. 6.

Söz konusu tanım, özellikle muhafazakarlığın ideoloji olarak tanımlanması boyutunda tartışmalı konuma işaret etse de kavramsal çerçeveyi belirlemesi açısından yeterli ön bilgiyi sağlamaktadır.

Muhafazakarlık tanımı gereği yaşamın her alanında geçerlilik kazanıp, uygulama alanı bulabilecek kavramsal bir açılım sunmaktadır. Değişim sürecinin hayatın hemen hemen her alanında süreklilik arz ettiği göz önünde bulundurulduğunda değişime gösterilen dirençleri muhafazakarlık kavramı dahilinde ele almak mümkün olabilmektedir. Ancak muhafazakarlık, üzerinde tam olarak görüş birliği sağlanamasa bile tarihsel süreçte ilkeleri şekillenmiş, her ülkenin kendi özgün koşullarına göre muhtevası oluşmuş ve belirli ölçüde sistematize edilmiş siyasal bir kavramdır.

Muhafazakarlığın ideoloji olup olmadığı yönünde bugüne kadar oldukça ciddi tartışmalar yapıla gelmiş fakat muğlak önermeler içermesi sebebiyle üzerinde kesin bir görüş birliği sağlanamamıştır; "*Muhafazakarlığın hakikatinin, bir politik doktrin ya da her ikisine nüfuz etmiş biçim ve ... düşünce üslubu olarak belirlenebileceği gibi, her türlü doktrine ya da ideolojiye eklemlenen bir tavır ya da ruh hali olarak da anlaşılabildiği*"[4] ve "*ideoloji kavramının çağrıştırdığı spekülatif düşünce ve siyasetin bir toplum projesinin aracı olarak kullanılmasının muhafazakarlık tarafından bilinçli bir biçimde dışlanmasının, onun bir ideoloji olmadığı şeklinde değil, gevşek bir ideoloji olduğu şeklinde de yorumlanması gerektiği*"[5] şeklindeki yaklaşımlar konunun tartışmalı boyutunu göstermektedir. Muhafazakarlık ister gevşek ideoloji olarak tanımlansın ister belirli olaylara karşı vaziyet alış olarak tanımlansın çok boyutlu ele alınması gereken önermeler sunmaktadır.

Muhafazakarlığı politik, düşünsel konteksinden ayrı olarak ele alan ve gündelik hayatta balık tutmanın dahi muhafazakar bir eğilime sahip olduğunu söyleyen Michael Oakeshott'a göre "*Muhafazakar olmak, bildik olanı bilinmeyene, gerçeği(fact) muammaya(mystery), fiili olanı mümkün olana, sınırlı olanı sınırsız*

[4] Ahmet Çiğdem, "Muhafazakarlık Üzerine". **Toplum ve Bilim**, Sayı: 74, Güz 1997 s. 32.
[5] Özipek, a.g.e., s. 140-141.

olana, yakındakini uzağa, yeterliği bolluğa, uygun olanı mükemmele, şimdiki sevinci ütopyacı mutluluğa tercih etmektir". Oakeshott'un sözünü ettiği gündelik muhafazakarlık, "ontolojik muhafazakarlık" olarak da isimlendirilebilir. Ontolojik muhafazakarlık açısından geniş bir tanımla "*Muhafazakar olmak, aşina olunanı bilinmeyene, denenmişi denenmemişe, gerçeği gizeme, fiili olanı olası olana, sınırlıyı sınırlanmamışa, yakını uzağa, kafiyi çok bol olana elverişliyi mükemmele ve şu anki gülüşü hayali neşeye tercih etmektir*."[6]

Muhafazakarlık, "*bilinçli hale gelmiş gelenekçilik"tir. Çünkü muhafazakarlar, önceden "ontolojik muhafazakarlar" iken, geleneği kaybettiklerinde, onun farkına vararak bilinçli, "modern" ya da "entelektüel/politik muhafazakarlar"a dönüşmüşlerdir*." Muhafazakarlık değişime karşı muhafaza etme yönelimi taşımakla birlikte ortaya değişmez ilkeler koymamaktadır. Russel Kirk'ün de belirttiği gibi "*Muhafazakarlık belirli ve değişmez bir prensipler sistemi(dogmata) değildir*."[7]

1.2. Muhafazakarlığın Kısa Tarihsel Geçmişi

1.2.1. Edmund Burke'ün Yaklaşımları

Muhafazakarlığın tarihsel arka planının irdelenmesi, onun doğası üzerine yapılan spekülasyonları anlamlı bir konteks içerisine oturtmaktadır. Kavramın ortaya çıkışı belirli bir tarihsel olaya(Fransız Devrimi) karşı gelişen eleştirel ortam ile doğrudan bağlantılıdır. Sosyalizm gibi katı bir ideolojideki doktriner yaklaşımın muhafazakar düşüncede gerçekleşmemesi bu eleştirel ortamın doğal bir sonucudur. Herhangi bir olayın eleştirilmeye başlanması o olaya karşı tavır alışları beraberinde getirir ve eleştiriyi yapanın önceliklerine, beklentilerine göre eleştirinin muhtevası şekillenir. Muhafazakarlık bu çerçevede değerlendirilmesi gereken bir kavramdır.

---

[6] Michael Oakeshott, "Muhafazakar Olmak Üzerine". (Çev. İsmail Seyrek), **Muhafazakar Düşünce**, Sayı: 1, Yaz 2004, s. 56.

[7] Russel Kirk, "Muhafazakarlık Fikri". (Çev. Bengül Güngörmez), **Liberal Düşünce**, Yıl: 10, Sayı: 37, Kış 2005, s. 140.

Fransız Devrimi, ortaya çıkardığı sarsıcı etkiyle Avrupa'da siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik alanda büyük dönüşümleri tetiklemiş, Fransa'da alaşağı edilen birçok değer sarmal şekilde tüm Avrupa'yı etki altına almıştır. Devrimin sıcak günlerinde bu büyük dönüşüm projesine en sert tepkiler İngiltere'den gelmiş ve İngiliz düşünür ve parlamenter Edmund Burke[8] söz konusu tepkilerin sözcülüğünü yapmıştır. Edmund Burke, Fransız Devrimi'ne karşı eleştirilerini getirirken belki de fikirlerinin günümüze kadar yaratacağı etki düzeyini hesaplamamıştı. Ancak, Burke'ün fikirleri muhafazakarlığın izleğinde giden yüzlerce düşünürü etki altına almış ve en temel referans çerçevesini belirlemiştir.

Fransız Devrimi'nin yıkıcı etkilerini sorgulayan İngiliz muhafazakarlığının ünlü temsilcisi, devrimin arkasında yatan sebepleri irdelemiş, militan rasyonalizmin açmazlarını göstermeye çalışmıştır. Onun ardılları da bu alandaki eleştirilerini derinleştirmişlerdir;

> "Aydınlanmacılara göre tarihsel, geleneksel akıllar, artık özgürleşmiş olan soyut aklın harekete geçirilmesi sonucunda aşılacak ve özlenen barış gerçekleşecektir. Muhafazakarların itirazı da tam bu noktada başlar. Onların itirazı... tabula rasa olarak akıla yönelmiştir."[9]

Burke'e göre toplumsal yaşam sadece insanın rasyonel aktivitesi ile yürümez fakat hissiyat, alışkanlıklar, duygusal bağlılıklar, sözleşmeler ve gelenekler gibi unsurlar daha baskındırlar. Ani ve şiddetli rasyonalizm, iyi kurumların çözülmesini sağlayarak tarihsel sürekliliğe darbe vuracaktır. Burke, "*şeylerin karmaşıklığı karşısında mantığın sınırlamalarında ısrarlıdır. Şayet insanlar gerçekçi bir şekilde insan mantığının eksikliğini idrak ederlerse ve atalarının yaratıp yaşadıklarını gerekli saygı ile takip ederlerse toplumsal kaderlerinin etkin üyeleri olabilirler*"[10] İnsanların içgüdü ve sezgilerini mantığın karşısında geçerli araçlar olarak gören

[8] Burke aslında İngiltere'de bugünkü Muhafazakar Parti'nin atası olan Torry'lerden değil Whig'lerdendir ve 1688 Glorious Devrimi ile Amerikan Devrimi'ni köklü değişim yaratmadıkları ve sınırlı düzeyde pratik amaçlara dönük oldukları için desteklemiştir.
[9] Süleyman Seyfi Öğün, "Türk Muhafazakarlığının Kültür Kökleri ve Peyami Safa'nın Muhafazakar Yanılgısı", **Toplum ve Bilim**, Sayı:74, Güz 1997, s. 122.
[10] C.W. Parkin, "Burke and The Coservative Tradition", (içinde), **Political Ideas**, (Ed. David Thomson)Penguin Books, 1969, s. 122.

Burke, yaygın olarak paylaşılmış, yavaş bir şekilde ortaya çıkmış, denenmiş davranış alışkanlıklarının bir çeşit aklı temsil ettiklerini, bu aklın ise herkes tarafından elde dilebilir olduğunu savunarak mantık sürecini işleterek çözümü devrim arayışında görenlere alternatif bir yol göstermektedir. Aslında "*Muhafazakarlığın evrenselci akılcılık karşısında verdiği mücadele, onun toptan reddedilmesi ve yerine akıl karşıtlığının(irrasyonalizm) egemen kılınması değildir. Zaten muhafazakarlık, ölçülülük düşüncesinin reddettiği şeyleri yapmamaya özen gösterir.*"[11]

Toplumu, parçaların mekanik birleşiminden ziyade parçalarının ortak yaşamları tarafından köklüce oluşturulmuş bir organizmaya benzeten Burke, onun geçmiş ve geleceğe uzanan yaşayan bir varlık olduğunu ileri sürmüştür. Hal böyle olunca yaşayan organizmaya yönelik dışsal müdahaleler sosyal dokuyu parçalayıp, uygarlığın üzerinde inşa edildiği tüm yapıyı yıkacaktır. Toplumun tarihsel sürekliliği tedrici değişimi destekler. Fransız Devrimi ise yüzyılların birikimini bir anda alaşağı ederek bu gerçeğe aykırı bir durum yaratmıştır ve başarılı olma şansı yoktur. Ona göre; "*Özgürlük, muhteşem devrim ideali iyidir ancak adalet, barış ve düzen gibi özgürlük gerçeğinin kendisi açısından bile dokunulmaz olan diğer şeyler de değerlidir.*"[12]

Burke'ün tedrici değişim vurgusu, Fransız Devrimi'nin etkisini yüksek düzeyde gösterdiği yerlerde bile geçerli olmuştur. Hızlı değişim süreci eski yapıları ve moral değerleri aşındırmış ama sürekli olarak geçmişten bir tortu kalmıştır. "*Demokrasiye doğru ilerlerken, gerçeklik tekrarlanarak dönüştürülürken, kurumların resmi sürekliliği dikkatlice korunmuştur*."[13] Kurumların sürekliliği diğer unsurların teminatı işlevi de görmektedir.

1.2.2. Burke Sonrasında Muhafazakarlığın Genel Seyri

[11] Öğün, 1997, s. 122.
[12] Parkin, a.g.m., s. 125.
[13] A.g.m., s. 127.

Edmund Burke dönemi ve sonrasında muhafazakar düşünceyi iki ana hat üzerinde izlemek mümkündür. Bu hattın ilki Fransa örneği başta olmak üzere Kıta Avrupa'sında orta çıktığı şekliyle devrimi bütün sonuçlarıyla reddeden tepkici muhafazakarlık, diğeri ise Anglo-Amerikan dünyasının ılımlı muhafazakarlığıdır. Tepkici muhafazakarlık değişim dinamiğini kendi koyduğu ilkelerle disipline eden ılımlı muhafazakarlığın aksine üretkenlikten yoksun kalmış ve marjinal bir çizgide ilerlemiştir. Anglo Amerikan muhafazakarlığı ise ılımlı, uygulanabilir ve esnek bir açılım sağlayarak muhafazakarlığın hakim formu haline gelmiştir.

Muhafazakarlığın tarihsel seyrine bakarken onun felsefi açıdan nerede durduğuna da bakmak gerekiyor. Muhafazakarlık felsefi olarak David Hume'un bilgi felsefesine yakın durmuştur. Tecrübeye dayanan David Hume'un bilgi felsefesinin deneyci olması[14] ve bu felsefenin tecrübenin önemine referans vermesi sebebiyle muhafazakarlar tarafından olumlanmıştır. Söz konusu bilgi felsefesinin Anglo Amerikan muhafazakarlığını olumladığı açıktır.

Tedrici değişimden yana olan İngiliz geleneği, Anglo Amerikan muhafazakarlığını doğrudan şekillendirmiştir. Muhafazakarlığın önermeleri, İngiliz ve Amerikan toplumuna içkin değerleri büyük oranda ihtiva ettiğinden bu alanda fazla sorun yaşanmamıştır. Anglo Amerikan muhafazakarlığı bünyesindeki farklılıklar, ekonomik ve toplumsal gelişmişlik seviyesinin yükseldiği 1950 ler sonrasında ancak vuku bulabilmiştir.

Muhafazakar düşünce içerisinde zamanla farklı yönelimler ortaya çıkmıştır. Irving Kristol'un yumuşak tonlu bakış açısıyla temellenen ılımlı sağ ve popülist muhafazakar entelektüellerin desteklediği muhafazakarlığı ile temellerde ısrar eden Russel Kirk'ün temsil ettiği *paternalist nitelikli muhafazakarlığı*[15] bu kapsamda değerlendirmek mümkündür. Kıta Avrupa'sı açısından üzerinde durulması gereken muhafazakarlık yönelimi ise Alman Muhafazakarlığı'dır;

[14] A.Baki Güçlü, Erkan Uzun, Serkan Uzun, Ümit Hisrev Yolsal, **Sarp Erk Ulaş Felsefe Sözlüğü**, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2002, s. 691-692.
[15] Öğün, 1997, s. 142.

> "Erken-romantik döneminde yeni olguları ve devrimi sahiplenen Alman muhafazakarlığı, ilerleyen dönemlerde iyiden iyiye muhafazakar bir işleyişe bel bağladı. Önce "genç muhafazakarlık" sonra ise "muhafazakar devrim" olarak adlandırılacak bu dönemde muhafazakarlık, "kuruculuk" ilkesini bünyesine kattı. Muhafazakar düşünürlerin tepkisellikten kuruculuğa sıçramalarında en çok kullandıkları öğe ise Fransız düşünür Henri Bergson(Paris'te doğan Henri Bergson(1859-1941, İngiltere'den gelip Fransa'ya yerleşen bir Yahudi ailesinin çocuğudur.)'un, "elan vital-hayat hamlesi" öğretisiydi"[16]

Bergson felsefesi, Nurettin Topçu'nun ifadesiyle;

> "Pozitivizm ile çeşitli izafiyeci(relativiste) felsefe sistemlerinin yıkıcı etkileri altında, mutlak hakikatı elde etmenin ümit ve imanını kaybeden 19. yüzyıl insanlığına, bu asrın sonlarında sezgi metodunu ortaya koymakla, bu ümit ve imanı getirmiştir. Birbirini takibeden rölativist felsefelerin karşısında Bergsonculuk, insanlık vicdanının ümit cephesinin adeta bekçisi oldu. Bergson, süre sayesinde ve süre içerisinde eşyanın hayatını yaşamak suretiyle onun gerçek yapısının tanınabileceği fikrini ortaya attı. Bergson her iki türlü uygulamanın meydana koyduğu görelikler(relativisme) çemberinden zihni kurtararak hakikata ulaştırıcı başka bir tanıma tarzının mümkün olacağını iddia etti. O da müşterek bir şekilde karar kılmak üzere hareketlerin başlangıcında zihnin eşya ile kaynaşması olacaktı ve bu türlü uygulanma tabii olarak neticesine varacaktı, çünkü hem zihnin zekaiyetini hem de eşyanın maddiyatını yaratan aynı hareketin aynı yönde kıvrılmasıdır."[17]

Bergson'da ahlak ve metafizik yönelimi ile sezginin özgün bir içeriği vardır: "*Bergson ahlakı, sosyal temele dayanan bir mecburiyet hissine bağlıyor ve bir sosyal benliğin vücuduna inanıyor*."[18] Sezgi konusu ise Bergson'da mezafizik bir sezgidir ve zekadan farklıdır.

---

[16] A.Baran Dural, "Muhafazakarlığın Tarihsel Gelişimi ve Muhafazakar Söylem", **Muhafazakar Düşünce**, Yıl: 1, Sayı: 1, Yaz 2004, s. 127.
[17] Nurettin Topçu, **Bergson**, (Yayına Hazırlayanlar: Ezel Erverdi-İsmail Kara), Dergah Yayınları, 3. Baskı,, İstanbul, 2002, s. 13-22.
[18] A.g.e., s. 38.

Hayat hamlesi kuramını felsefesinin temeline oturtan Bergson'da mistisizm kelimesi de anahtar kavramlardandır;

> "Ferdi ruhu, cemiyetin dar çerçevesinden kurtarıp insanlığın bütününe götüren ve böylelikle insanlık ahlakının kaynağı olan mistisizm, insan ruhunun deneyleriyle ulaşabildiği bölgelerin en ileri noktasında bulunuyor. İslam'da tasavvuf adını alan, İslam'ın özünü ve asıl yapısını teşkil eden mistisizm, Bergson'a göre hayatın sırrını ve akibetimizin muammasını da çözmeye kabiliyetlidir."[19]

Topçu'ya göre;

> "Bergsoncu felsefenin önemi, bilimci kültürün, bilginin tek ölçüsü olarak gördüğü analitik aklın, insan dünyasının anlaşılması konusundaki kısıtlılıklarını göstermesinde yatmaktadır. Bergsoncu-muhafazakarlar için kendilerinden önceki romantikler gibi, duygular, içgüdüler, sezgi gibi bilginin akıl dışındaki bütün diğer kaynaklarına yapılan vurgu özel bir önem kazanmaya başlamıştır."[20]

Kıta Avrupası muhafazakar düşünce geleneğinde Karl Mannheim'ın ismi de ayrıca belirtilmelidir. Onun Muhafazakar Düşünce(1925) ve İdeoloji ve Ütopya(1929) adlı kitapları entelektüel zeminde etikili olmuştur. Mannheim, Muhafazakar Düşünce adlı kitabında muhafazakar düşünceyi geleneksel düşünceden ayırmış ve onun Fransız Devrimi sonrasında her alanda yaşanılan çalkantı ve değişimlere karşı bilinçli bir muhalefet biçimi olduğunu altını çizmiş, İdeoloji ve Ütopya'da ise burjuva özgürlüğünü göreli bir ütopya olarak nitelemiştir.[21]

Bergson felsefesi, Kıta Avrupa'sı muhafazakarlığının reaksiyoner yapıda olan atalet halindeki kimliğine nispi olarak devrimci bir ruh kazandırırken, Anglo-Amerikan muhafazakarlığı kurumsal kimliğini 19. yüzyıl boyunca sağlamlaştırmıştır. Günümüze kadar etkisini artarak sürdüren Anglo-Amerikan

---

[19] A.g.e., s. 134.
[20] Nazım İrem, "Muhafazakar Modernlik, "Diğer Batı" ve Türkiye'de Bergsonculuk", **Toplum ve Bilim**, Sayı: 82, Güz 1999, s. 166.
[21] Alan Swingewood, **Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi**, (Çev. Osman Akınhay), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998, s.324-331.

Muhafazakarlığı, başlangıçta benimsediği ilkelere tamamen zıt önermeler getirerek yoluna devam etse de muhafazakar düşüncenin hakim modelini oluşturmayı başarmıştır.

Çağdaş muhafazakarlık ya da neo-muhafazakarlık olarak tanımlanan günümüz muhafazakarlığına uzanan süreçte II.Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan soğuk savaş ortamında şekillenen otoriter yaklaşımlar göze çarpmaktadır;

> **"**II. Dünya Savaşı'nın ardından komünizm tehlikesi karşısında bütün dünyada muhafazakarlığın büründüğü McCarthyci renk, onun otoriter yaklaşımının alabileceği en keskin tavırları ortaya koymuş; muhafazakarlığın entelektüel birikimi ile hiç de tutarlı olmayan tablolar ortaya çıkmıştır... Muhafazakarlık entelektüel kariyerini liberallere karşı geliştirip, yabancılaşmış aydın olarak gördüğü komünistlere karşı militanlaştırmıştır."[22]

Muhafazakarlık 1950'ler sonrasındaki mecrasında farklı kavramlar adı altında varlığını göstermiştir. Bu farklı kavramları doğrudan etkileyen ise muhafazakarlığın özellikle liberalizmle yahut liberalizmin ekonomik yaklaşımları ile kurduğu oydaşma ya da ayrışmalardır. Klasik muhafazakarlık ve liberal muhafazakarlık kavramları adı altında ortaya çıkan muhafazakarlık kavramlarına, 1970'lerden sonra ise yeni sağ, neo-muhafazakarlık ve paleomuhafazakarlık gibi kavramlar eklenmiştir. Bu farklılaşmaların büyük oranda tarihsel arka planı olduğu da gözden uzak tutulmamalıdır;

> "İngiliz muhafazakarlığı tarihsel olarak Edmund Burke'ün toplumsal kuralı ile Adam Smith'in iktisadi görüşlerini uzlaştırma çabasında olan ihtiyatlı liberal muhafazakarlık, diğeri Benjamin d'Israeli tarafından tasarlanan Tory paternalizmi(O'Sullivan), Amerikan muhafazakarlığı da "gelenekçi muhafazakarlar" veya "yeni muhafazakarlar" ile "liberteryen" veya "serbest piyasa muhafazakarları" olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Gelenekçiler, ekonomiden çok "Leviathan'ın etik ve manevi sebep ve sonuçları" ile ilgiliydiler ve onlar açısından muhafazakarlık "maddi hedeflerin korunması

[22] Öğün, 1997, s. 137-138.

değil değerlerin restorasyonu" anlamını taşıyordu.(George H.Nash'dan aktaran Bliese, 1996;29)"[23]

Muhafazakar düşünce Burke'den bugüne değişik yollar izlemiş, etkinlik düzeyi özellikle yirminci. yüzyılda artmıştır. Özellikle yüzyılın son çeyreği söz konusu etkinliği somut olarak göstermiştir. Muhafazakar Parti'nin uzun süreli seçim başarıları ABD'de liberal tonlu muhafazakar hareketin yönetim anlayışını özellikle Cumhuriyetçi Parti vasıtasıyla etkili olması muhafazakarların yirminci yüzyılın son çeyreğinde yükselişinin somut göstergeleridir;

"Muhafazakarlığın 1789 sonrası dile getirdiği tavsiyeler en çok, iki büyük savaşı ve daha önce benzeri görülmemiş kıyımları yaşayan Yirminci Yüzyılın pratiği ışığında ikna edicilik kazandı. Burke ve ardılları yeniden keşfedildi, Aydınlanma ve onun aklı, sadece muhafazakarlar değil, geçmişin radikalizminin mirasçısı olan kimi Marksistler ve liberaller tarafından da masaya yatırıldı, pozitivist öncüllere dayalı modernleşme kuramları gözden düştü, Ortaçağa kısmen iade-i itibar edildi ve son aşamada bu sürece dinlerin yeniden yükselişi eşlik etti. Yirminci Yüzyılın son çeyreği, bir düşünme tarzı, bir siyasi ideoloji ve bir hükümet etme biçimi olarak muhafazakarlığın yükselişine sahne oldu."[24]

Anglo-Amerikan muhafazakarlığı zengin bir düşünsel gelenek üzerinde tezahür etmektedir;

"Anglo-Amerikan muhafazakar düşünce geleneğinin içinde de çok boyutlu felsefi ve siyasi kaynaklar vardır. Burke'ün diliyle aydınlanmaya karşıdır ancak aynı zamanda David Hume gibi bir köprüyle onun İskoç versiyonuna bağlanır; Tory geleneğinin üzerine oturur, ancak Burke'ün kendisi bir Whig'dir.; aynı zamanda hem bir kopuşu, hem de bir sürekliliği yansıtan Amerikan deneyimini; refah devletçi ve özelleştirmeci, gelenekselci ve liberteryan politikaların savunucularını içinde barındırır. Fransız ve Rus devrimlerine ve geleneksel olarak devrime karşıdır; ancak İngiliz ve Amerikan "devrimlerini"alkışlar... Birçok versiyonuyla günümüze gelen bu

[23] John O'Sullivan, "The Direction of Conservatism", Swinton Journal, Vol. XVI, No:1, Spring 1970, s. 31-36 ve John R. E., "The Conservative Case for the Environment", The Interrogiate Review, Vol. 32, No.1 Fall 1996, s. 28-36'dan aktaran, Özipek, a.g.e., s. 154-156.
[24] A.g.e., s. 200-201.

> gelenek içinde "gelenekselci (traditionalist)" ve "liberteryen " yeni (new)" ve "bireyci (individualist)", "Tory" ve "Whing" "paleo" ve "neo" muhafazakarlık gibi ayrım veya karşıtlarla kendisini belirginleştiren klasik ve liberal olmak üzere başlıca iki ana muhafazakarlıktan söz edilebilir."[25]

Burada Anglo Amerikan muhafazakarlığının belki de en önemli sacayağı olan Amerika muhafazakarlığına parantez açmak gerekiyor;

> "Amerikan muhafazakarlığı püritan etik temelli bir muhafazakarlıktır. Burada aristokratik bir tarihin belirleyici olmadığı hemen görülecektir. Günümüz muhafazakarlığının egemen formu dediğiniz olgu ise, açıktır ki, Amerikan muhafazakarlığıdır. Bu, ekonomi-politik dünyanın Keynes sonrası çözülmesinde, ekonomizm ve teknolojizm üzerinden şekillenen yeni orta-sınıf ideallere dayalı bir muhafazakarlıktır. Klasik muhafazakarlık politik olanın baskısını tarih ve kültür ile karşılamaya çalışıyordu... Yeni muhafazakarlık ise, kamusal ve insanlık meselelerine duyarlı politik-moral endişeleri tamamen bir taraf iten, neredeyse mutlak anlamda başarıya ve güç kazanmaya odaklanmış yeni bir morali seferber ediyor. Moral artık gücü sınırlamıyor. Tam tersine ona hizmet ediyor."[26]

Russel Kirk'e göre *"Dini inanışlara bağlı, keyfi güce düşman, merkeziyetçilikten kuşkulu ve şahsi mülkiyet kurumunun faydalarına inanmış Amerikan halkı, ülkenin kuruluşundan günümüze değin muhafazakar tesirler ve önyargılarla hareket etmiştir."*[27] Kirk'ün bu tespiti Amerikan muhafazakarlığının temel ilkelerinin belki de en yalın ifadesidir.

Klasik muhafazakarlar, farklı kültürlere karşı demokratik sayılabilecek açılımı savunurken aynı şey neo-muhafazakarlık için söylenemez. Dış politikada neo-muhafazakarların aktivist yaklaşımları ile ön plana çıkıp reel politiği devreye sokmaları kaçınılmaz şekilde farklı kültürlere karşı esneklik oranını azaltmaktadır. Örneğin *"Körfez Savaşı'nda neo-muhafazakarlar, diğer muhafazakarlardan farklı olarak saldırgan bir politikanın öncülüğüne soyunmuşlardır. Neo- muhafazakarlığın*

[25] A.g.e., s. 9.
[26] Süleyman Seyfi Öğün, "Muhafazakarlık Soruşturması, Mülakat", **Muhafazakar Düşünce**, Yıl:1, Sayı: 1, Yaz 2004 a, s. 136-137.
[27] Russel Kirk, "Süreklilik ve Değişim", (Çev. Faruk Çakır), **Muhafazakar Düşünce**, Yıl: 1, Sayı: 4, Bahar 2005, s. 19.

bu yaklaşımı, muhafazakarlığın farklı kültürlere müdahaledeki geleneksel çekingenliğinin terk edilmesi anlamını taşımaktadır."[28]

Muhafazakarlığın yüksek etki düzeyinden bahsederken onun postmodern yaklaşımlar ile ilişkisine de değinmekte fayda vardır. Bilgi toplumunun kültürel sahasını ifade eden postmodernizmin din ve diğer metafiziksel alanlarda benzeşen önermeleri bulunmaktadır. Aralarındaki paralelmiş gibi görülen ilişkiye rağmen, postmodernizm toplumsal ve siyasal alanda muhafazakarlık ile örtüşmeyen hatta ikisi arasında çatışma yaratacak alanların varlığı da ortadadır. Dolayısıyla her iki düşünce arasında özdeş bir yaklaşımdan bahsedilemez.

1.2.3. Yeni Muhafazakarlık

Yeni Muhafazakarlık tanımlaması bir çok ülkeye ABD'den ithal edilmiştir. Örneğin Federal Alman kamuoyunda kavramın tartışılmaya başlaması Helmut Schmidt'in 1982 yılının Nisan ayında Münih'te yapılan parti kurultayında yaptığı bir konuşma sonrasında gerçekleşmiş, Schmidt konuşmasında, "*sosyal liberal koalisyon bir kere iktidardan çekildi mi, yurttaşların tanık olacağı şeyin "Yeni Muhafazakar bir politika" olacağını ifade etmiştir.*"[29]

Cumhuriyetçiler'in seçimi kazanmasından sonra yeniden ağırlık kazanan neo muhafazakar program, "*Ahlaki ve siyasi değerler üzerinde bir konsensüsü yaratılması, piyasanın sosyal amaçlarının desteklenmesi için düzeltilmesi, toplumsal kurumların canlandırılması, çoğulcu bir siyasi sistemin ihyası ve uluslararası ilişkilerde Amerikan değerlerinin güçlü bir şekilde savunulması gibi unsurlardan oluşmaktadır*."[30] Yeni muhafazakarlık, "*Ulus devlet ve aile konusunda kollektivist olurken, ekonomide liberaller gibi bireycidir*."[31]

---

[28] Özipek, a.g.e., s. 173-174.
[29] Helmut Dubiel, **Yeni Muhafazakarlık Nedir?**, (Çev. Erol Özbek), İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s.8.
[30] Mustafa Erdoğan, "Muhafazakarlık: Ana Temalar", **Liberal Düşünce**, Yıl: 9, Sayı: 34, Bahar 2004, s. 8-9.
[31] Hasan Hüseyin Akkaş, **Muhafazakar Düşünce ve Edmund Burke**, Kadim Yayınları, Ankara, 2004, s. 52.

Daniel Bell, Daniel Patrick Moynihan, Robert Nisbet, Martin Diamond, Nathan Glazer, Samuel Huntington, Aaron Wildausky, Zbigniew Brezinski, Seymour Martin Lipset, Milton Himmelfarb, Walter Laquer, Sidney Hook, Edward Shils, Peter Berger gibi Yeni Muhafazakarlık akımının temsilcileri yazılarının yayınmlandığı Commentary ve Public Interest isimli dergiler üzerinden son çeyrek yüzyılda politik sahada etkinlik kurmuşlardır.[32] Söz konusu düşünür/yazarlardan Robert Nisbet'e göre;

> "Avrupa muhafazakarlarının görüşlerine üç önemli perspektifte bakılabilir. Bunlardan ilki kitle perspektifidir... İkinci perspektif bireysel yabancılaşmayı içerir. Geleneksel cemaatlerden özgürleşme ve rasyonalleşme adına koparılan bireyler yeni sosyal düzende köksüz, güvensiz ve yabancılaşmış bulurlar. Üçüncü perspektif monolitik güç perspektifidir. Bu perspektife göre geleneksel düzende yerlerinden edilen bireyler moral boşluğa düşmüşlerdir."[33]

Quest For Community'de Nisbet[34] iki önemli argüman öne sürer;

> "Bu argümanlardan ilki şudur; 20.yy.daki güçlü cemaat arayışının tarihsel arka planında iki büyük devrimin ortaçağ toplumsal düzeninde yarattığı toplumsal erozyon bulunur. Bu devrimler Endüstri ve Fransız Devrimleri'dir. Toplumsal düzeyde meydana gelen bu erozyon, geleneksel cemaat yapılarının ve toplumsal kurumların çöküşüyle gerçekleşir... Kaybolan bu cemaat yapılarının yerini devrim filozofu Jean Jack Rousseau'nun politik cemaati almıştır... Gücün merkezileşmesi ve toplumun bireycileşmesi birbirine paralel süreçlerdir. Devletin gücü bireyin güçsüzlüğünden beslenir. Nisbet'e göre 19.yy.daki bu merkezileşme ve bireycileşme sonraki 20..yy. totaliteryanizmlerinin ardında yatan temel süreçtir. İkinci argümana göre yeni bir laissez faire felsefesine ihtiyaç vardır. Önceki laissez faire anlayışı bireyleri akrabalık, sınıf ve cemaat bağlarından kopartarak onları yalnız ve güvensiz bırakıyordu. Yeni laissez faire anlayışı ise özerk sosyal yapıların ortaya çıkacağı şartları sağlamalıdır.

[32] Dubiel, a.g.e., s. 10-11.
[33] Bengül Güngörmez, "Muhafazakarlığın Sosyolog Havarisi: Robert Nisbet", **Doğu Batı** , Yıl: 7, Sayı: 25, Kasım-Aralık-Ocak 2003-2004, s. 153.
[34] Robert Nisbet'in Quest For Community(Cemaat Peşinde) adlı eseri muhafazakar düşünce açısından önemli eserlerdendir.

> Toplumun temel ünitesi yabancılaşmış birey değil, güçlü sosyal ilişkilere ve bağlara sahip sosyal grup olmalıdır."[35]

Muhafazakar düşüncenin neo-muhafazakarlık bünyesinde ele ettiği başarılar sorunsuz olmayıp, içsel ve dışsal baskıların kıskacındadır. Neo-muhafazakarlığın siyaset anlayışına klasik muhafazakarlar tarafından eleştiriler getirilmektedir ve mücadele halinde tartışma sürmektedir. Günümüz muhafazakarlığının tartışma alanları toplumsal yaşama ilişkin konularda yoğunlaşmaktadır. Temel özgürlüklerin güvence altına alındığı günümüzde, muhafazakarların aile, cinsellik gibi konularda açıkça müdahaleci olmaları, oldukça geniş siyasi cepheden saldırıya maruz kalmalarına sebebiyet vermektedir. Çağdaş Muhafazakarlığın laik niteliği[36] yahut dine yönelik vurgunun azalması[37] klasik muhafazakarlığın dinsel söylemini yumuşatırken bu alandaki tartışmanın sona erdiği düşünülemez.

Paleomuhafazakarlar ise, Amerikan muhafazakarlığı içinde ayrı bir ekole sahiptirler. Amerikan muhafazakarlığı içinde geleneksel çizgiyi koruyan, dış politikada izolasyonizmden yana olan, federal devlet karşısında eyalet haklarını vurgulayan ve refah devletine eleştirel bakan[38] paleomuhafazakarların neo muhafazakarlık karşısında fazla bir etkinlik sağladığı söylenemez.

Yeni Sağ, refah devleti anlayışı paralelinde anlaşılması gereken bir ideolojik önermeye sahiptir. Refah devleti politikalarının krize girdiği 1970'li yıllarda, devletin müdahalesinin kaldırılmasını ve en az devlet, en çok bireylerin inisiyatifleri ilkeleri üzerine kurulan bir sistemi öngören yeni sağ, ekonomik, sosyal, siyasal ve idari düzenlemelerde liberal ve muhafazakar değerleri birleştirmekle beraber, sermayenin küreselleşmesi ile ulusal birimlerin uluslar arası kuruluşlara eklemlenmelerini zorunlu görmektedir. Özel sektöre yönelik müdahalesinin azaltılması ve memur maaşlarının sınırlandırılması[39] gibi politikaları savunan yeni sağ refah devleti politikalarının girdiği krizden yararlanmıştır. Esasında neo-

[35] Güngörmez, 2003-2004, s. 150.
[36] Norman P. Barry, **Yeni Sağ**, (Çev. Cevdet Aykan), Tisamat Yayınları, Ankara, 1989, s. 99.
[37] Özipek, a.g.e., s. 183.
[38] Erdoğan, a.g.m., s. 8.
[39] Akkaş, a.g.e., s. 48-49.

muhafazakarlıkla aynı şey olmayan yeni sağ karamı, benzer önermelere sahip olması ve aynı döneme denk gelmesi sebebiyle neo-muhafazakarlıkla iç içe geçmiştir.

1.2. Muhafazakar Düşüncede Temel İlke Ve Yaklaşımlar

1.2.1. Muhafazakarlığın Genel Karakteri

Muhafazakar düşüncenin ilke ve yaklaşımlarını kesin çizgileriyle ortaya koymak kolay değildir. Bu zorluk sosyal bilimlerde tüm konular açısından geçerliliğini korusa da muhafazakarlığın muğlak doğası işi daha da zorlaştırmaktadır. Rasyonel aydınlamanın büyük değişim projelerine eleştirel yaklaşım sergileyen muhafazakar düşünce geleneğinde toplumsal yaşamın her alanına yöneltilecek bir eleştiri/tavır alış çok sayıda muhafazakar ilkesel duruşu beraberinde getirmektedir. Muhafazakar düşüncede bu ilkesel duruş ölçülü şekilde gösterilmektedir. Muhafazakar düşünce geleneğinin önemli temsilcilerinden Russel Kirk'ün konuya yönelik yaklaşımları meseleyi genel hatları ile ele alma açısından toparlayıcı olacaktır.

Russel Kirk'e göre muhafazakar düşüncenin altı kriteri vardır;

> "1) Aşkın bir düzene, vicdanı olduğu kadar toplumu da yöneten doğal hukukun bütününe inanç. 2) Sınırlayıcı aynılık(uniformity), eşitlik ve daha radikal sistemlerin faydacı amaçlarına karşıt olarak çeşitliliğin çoğalmasına ve insan varlığının gizemine duyulan sevgi. 3) Uygar toplumun sınıfsız toplum nosyonuna karşı düzen ve sınıfları gerektirdiği kanaati. Bu nedenle, muhafazakarlar sık sık "düzen partisi" olarak adlandırıldı. 4) Özgürlük ve mülkiyetin birbiriyle yakından ilişkili olduğuna inanç; mülkiyet, özel mülkiyetten ayrılırsa ve leviathan hepsinin efendisi haline gelir.Onlar ekonomik açıdan aynı düzeye getirmenin ekonomik ilerleme olmadığını ileri sürerler. 5) Buyruğa inanç ve toplumu soyut bir tasarıma göre yeniden inşa etmek isteyen sofistlere, hesap yapan kişilere ve ekonomistlere güvensizlik. 6) Yaralı reform olmayabilecek değişimi tanıma; aceleci yenilik ilerlemenin meşalesi olacağı yerde mahvedici bir yangın haline gelir. Ölçülü değişim sosyal korumanın aracı olduğundan toplum

> değişmelidir; ancak, devlet adamı hesaplamalarında ihtiyatı elden bırakmamalıdır ve devlet adamının temel erdemi, Platon ve Burke'e göre sağduyudur."[40]

Kirk'ün muhafazakar düşünce geleneğine ilişkin formülasyonlarına kaynaklık eden muhafazakarlığın tarih, gelenek, özgürlük, demokrasi, popülizm, ölçülülük., din, milliyetçilik, sivillik, aydın, aile ve ahlak anlayışını ele almak konunun aydınlatılması açısından yararlı ipuçları sunacaktır. Söz konusu alanlar içerisinde muhafazakarlığın ontolojik duruşu için geçmiş/gelenek/nostalji kavramları can alıcı öneme sahiptir. Muhafazakarlık yeni olanı geçmişin sağladığı verili anlam dünyası üzerinden değerlendirmeyi adeta metodolojik olarak geçerli kıldığından geçmiş ve gelenekten neyin anlaşıldığı belirleyici olacaktır.

1.2.2. Geleneğin Önemi

Gelenek, sosyoloji sözlüğü'nde "*Belirli davranışsal norm ve değerleri benimseyip aşılayan, gerçek ya da hayali bir geçmişle süreklilik gösteren ve genellikle yaygın bir biçimde benimsenen ritüeller ya da başka sembolik davranış biçimleriyle ilişkili toplumsal pratikler kümesi*"[41] şeklinde tanımlanmaktadır. Edward Shils'e göre ise;

> "Geleneğin kesin kriteri, insan eylemlerinin düşünce ve muhayyile aracılığıyla ayartılmış olması ve bir kuşaktan diğerine intikal etmesidir. Gelenek –tevarüs edilen şey- maddi nesneleri her türlü şeye olan inancı, kişi ve olay imajlarını, pratikleri ve kurumları içerir. Gelenek, binaları, abideleri, bahçeleri, heykelleri, resimleri, kitapları, alet ve makineleri içine alır. Bir geleneğin gelenek halini alabilmesi için en az üç kuşak – bunların uzun veya kısa olmasının önemi bulunmaksızın- sürmesi gerekir. Geleneğin temel unsurları, değişen diğer unsurlarla bağlantılı olmayı sürdürür; ancak onu bir geleneğe dönüştüren şey dışında yer alan bir gözlemci tarafından birbirini izleyen intikal ettirilerek sahiplenilme, eylemlerinde, yaklaşık olarak aynı görülmesidir. Yeniden hayata geçirme

[40] Kirk, 2005 b, s. 140.
[41] Marshall, a.g.e., s. 258-259.

> gelenek değildir; gelenek, yeniden hayata geçirmeye, yasalaştırmaya kılavuzluk eden model/tarzdır"[42]

Muhafazakar söylemin büyük oranda bu son tanım üzerinden işlerlik kazandığı söylenebilir. "*Muhafazakar zihniyet geleneklerin kaotik çeşitliliğinden hoşlanmaz. Muhafazakarlığın gelenek anlayışı büyük harfli ve üniformdur*."[43] Gelenek anlayışının büyük harfli oluşu söylemin sınırlarını makul seviyelere çekerek gene pratik amaçlara hizmet etmektedir.

Tüm toplumlarda cazibe yaratan nostaljik yaklaşımlar, muhafazakarlığın en romantik boyutunu oluşturur. Kavram, siyasal muhafazakarlık açıdan ise pratik faydalar sağlamaktadır; "*Muhafazakar nostalji sadece bir geçmiş özlemi olarak değil aynı zamanda "seçilmiş özel gelenekler"in ve kültürel öğelerin önplana çıkarıldığı, muhafazakar siyasetin nüvesini de ele veren bir alan olarak değerlendirilebilir... Nostaljizm/maziperestlik, muhafazakar siyasi duruşlar ve tepkiler için, söylemsel malzeme tedariki bakımından işlevseldir*."[44] Bu kapsamda uzun devlet geleneği olan, geçmişinde parlak dönemler geçirmiş olan uluslar açısından malzeme temininde kolay olacağı öngörülebilir.

1.2.3. Muhafazakarlıkta Değişim Olgusu

Muhafazakarlığın gelenek anlayışına bakarken yukarıda da değinilen değişim anlayışının yönü ve içeriği tayin edici olmaktadır. Muhafazakar düşüncede değişimden ziyade değişimin ölçüsü ve sebepleri önemlidir. Yani değişim ani ve sert değil, ılımlı olmalıdır. Bu çerçevede otoriteyi tesis eden geleneksel yapılar birden yok edilmemelidir; "*İnsanları kendi aralarında birleştiren ve farklılaşmalarını sağlayan geleneksel otoritelerdir(Kilise, aile, birlikler, cemaatler). Kurallara bağlı ve sağlam töreleri yaratmayı izin veren de şükran, saygı, sadakat duygularına dayanan bu otoritelerdir. Toplumda bu otoritelerin yokluğu, politik iktidarın*

[42] Edward Shils, "Gelenek", (Çev. Hüsamettin Arslan), **Doğu Batı**, Yıl: 7, Sayı: 25, Kasım-Aralık-Ocak 2003-2004, s. 110-129.
[43] Öğün, 1997, s. 120.
[44] Tanıl Bora-Burak Onaran, "Nostalji ve Muhafazakarlık, Mazi Cenneti", (içinde), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Muhafazakarlık,** Cilt 5,(Ed. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 237.

gücünün aşırı ölçüde genişlemesine, dolayısıyla da despotizme ve tiranlığa yol açar."[45]

Değişim olgusu ele alınırken, zaman aralığının ne şekilde tayin edildiği sorusu akla gelmektedir; "*Muhafazakar zaman anlayışı, özünde, istikrar ve siyasal gelişmenin birbiriyle çatışmadan siyasal değişimin sürekliliğini ifade eder. Muhafazakar değişim, din, kültür, gelenek gibi toplumsal değişim aktörlerini, ideoloji, devrim, devlet, lider gibi siyasal değişim aktörlerinden daha üstün ve öncelikli tutar. Muhafazakar değişim, siyasal yapının "toplumla birlikte" değişmesini önceler.*"[46] Siyasal değişimin ilk planda yer alması ve soyut önermeler eşliğinde topluma müdahale sürecini başlatacak olması despotizmin kapısını açacaktır.

Muhafazakar düşüncede doğal süreçlerin işletilmesi en temel yaklaşım boyutunu oluşturur; "*Kendiliğinden oluşan toplumsal kurumlara duyulan saygı ve evrimsel sürece yapılan vurgu ve hepsinden önemlisi hızlı ve büyük değişimlerin yarattığı hayal kırıklığının biriktirdiği tecrübeler, muhafazakar ihtiyatlılığı açıklamaktadır.*"[47] Burada hem uzak geçmiş hem de yakın geçmişin tecrübeleri dikkate alınmaktadır ve cari olarak yaşanan her şey bir sonraki dönem için dikkate alınması gereken verileri üretmektedir.

Muhafazakar düşüncenin değişim konusundaki ihtiyatlı yaklaşımı çoğu zaman muhafazakarların değişimin hiçbir şekilde olumlamadıkları ve eski yapıların aynen korunmasını savundukları gibi yanlış algılamalar sebebiyet vermektedir. Muhafazakarlıkta "*Hiç kimse kurulu düzenden mutlu değilse ve değişime karşı geçerli bir savunma yapılamaz ise, muhafazakar düşünce, durumu korumaya çalışmaz.*"[48] Bunun anlamı objektif şartlar altında değişim yapılması zorunluluğu ortada durduğunda muhafazakarların buna itiraz edemeyeceğidir.

1.2.4. Muhafazakarlıkta Din Anlayışı

[45] Güngörmez, 2004, s. 19.
[46] Halis Çetin, "Muhafazakarlık: Kaosa Karşı Kozmos", **Muhafazakar Düşünce**, Yıl: 1, Sayı: 1, Yaz 2004, s. 92-103.
[47] Özipek, a.g.e., s. 91.
[48] Akkaş, a.g.e., s. 39.

Muhafazakar düşüncenin geçmiş/gelenek/nostalji yaklaşımı içerisinde millet, milliyetçilik ve din kavramları muhafazakarlığın muhtevasını büyük oranda doldurmaktadır. Muhafazakarlık yukarıda da değinildiği üzere geleneğe pratik amaçlar doğrultusunda yaklaştığından aynı mantıksal çıkarım din ve millet yaklaşımları için de geçerliliğini korumaktadır. Muhafazakarlık açısından din toplumsal düzen ve istikrarın vazgeçilmez bir aracıdır, yoksa kendi başına bir amaç olarak ele alınmaz. Toplumun istikrarı için dini olumlayan muhafazakarlıkta dini kaynaklı ahlak anlayışı ön plandadır ve bu durum muhafazakarları dini radikalizmden ziyade seküler yönelimine itmektedir. "*Muhafazakar zihniyete göre devletin sekülerleşmesi özünde olumludur. Muhafazakarlığın karşı çıktığı, devletin etik anlamıyla dinden kopuk olan kuruluş ilkelerine ve amaçlara sahip olduğu durumlardır.*"[49]

Muhafazakarlık, temel konularda dini alana paralel düşünce sistemetiğini işletir; "*Muhafazakarlığın ontolojik nedenselliği, merkezinde ve tepesinde Tanrı'nın bulunduğu evrensel akıl bütünselliğinin, tepeden aşağıya işleyen bir bağlılık, bağımlılık, uyumluluk ve düzenlilik anlayışı üzerine kuruludur. Bu düzenin akılsal bütünlüğünü sağlayan/garanti eden Tanrısal iradeye boyun eğmek ve her türlü problematiği bu düzenin kendiliğinden oluşmuş ve devam eden yasaları doğrultusunda çözmesini beklemek, dolayısıyla, tarihin hem özne hem de nesne olması gerekliliğini savunmak, muhafazakarlığın ana ilkesidir.*"[50] Bu cümleden olarak muhafazakarlığın dinsel kuralların yönlendirmesinde olduğu düşünülmemelidir. Din, bireysel, toplumsal ve kültürel referans çerçevesini belirleyen önemli girdilerden birisidir. Muhafazakarlıkta dinin ehemmiyeti sadece dinsel değerlere inananlar açısından değil toplumsal yapıda birliktelik ve istikrarı sağlayan bir unsur olması itibariyle Batılı ateist muhafazakarlar[51] açısından da önem atfedilen alana işaret etmektedir.

[49] Süleyman Seyfi Öğün, "Türk Muhafazakarlığının Kültürel Politik Kökleri", (içinde), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Muhafazakarlık,** cilt 5,(Ed. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 576.
[50] Çetin, a.g.m., s. 88.
[51] Murat Yılmaz, "Muhafazakar Demokrat Bir Politikanın Temel Özellikleri Neler Olabilir", **Muhafazakar Düşünce**, Yıl: 1, Sayı:1, Yaz 2004, s. 145.

Muhafazakarlığın din anlayışı açısından altı çizilmesi gereken en önemli noktalardan birisi yerleşik dini yapı ve kuralların dikkate alınmasıdır; "*Muhafazakarlar bilgeliğin imbiğinden damıtılmamış, ölçüsüz dinsel heyecanları içeren popüler dinsel ritüellerden hoşlanmazlar*."[52]

Muhafazakarlık dine ahlak misyonu yüklerken, bu ahlak anlayışının çok yönlü işlevi bulunmaktadır. "*Muhafazakarlığın din temelli ahlak anlayışında çifte bir yönelim söz konusudur. Muhafazakarlar, bir yandan dini, modernizmin içinden yeniden ele alıp müdahalaye tabi tutarken, diğer yandan ise ahlak teziyle dinin kendisinden çok dinin toplumda yarattığı bağa, tutunum ilkesine değer atfederler*."[53]

Bu çerçevede;

> **"Muhafazakarlara göre, toplumu bir arada tutan dogmalardır" ve bu dogmaların gerçek ile ilişkisi ikincil bir konudur. Sözgelimi yaşandığına inanılan "şanlı tarih" büyük ölçüde kurgulanmış bir tarih olabilir. Din de toplumu bir arada tuttuğu, sıradan insanı bile iyi davranışa ikna ettiği ve aidiyet bilinci sağladığı ölçüde ateist muhafazakarlar için bile vazgeçilmez bir toplumsal kurum olarak saygıyı hak etmektedir. Her toplumun kendine özgü sembolü vardır ve bunlar korunmalıdır."[54]**

Muhafazakar düşüncede ahlak yaklaşımının temel referans çerçevesi dindir;

> **"Muhafazakar ahlakın ilkeleri, özünü, tepesinde Tanrı'nın bulunduğu ve hiyerarşik ve organizmik olarak birbirine bağlı ve bağımlı parçaların oluşturduğu düzenden alır. Bu yüzden, en üstün ahlaki değer, insanın dışında, üstünde ve ötesinde oluşan bu düzene uyum sağlamaktır. Fazilet, bir insanın, kendini özgür ve eşit olarak**

[52] Öğün, 1997, s.124.
[53] Dural, a.g.m., s. 126.
[54] Özipek, a.g.e., s. 86-88.

gerçekleştirmesinde değil, evrensel aklın kurallarından ve tarihsel sürekliliğin süzgecinden geçerek "doğru"lanmış ilke ve rollere itaat etmesinde belirir."[55]

Muhafazakarlığın Hıristiyan doktrininden hareketle insan doğasının günahkar olduğunu[56] **felsefi çıkış noktasına yerleştirmesi birey anlayışının esas karakterini ortaya koymaktadır. Bu çerçevede bireysel özgürlükler pozitif özgürlük kuralları dahilinde ele alınmaktadır. Buna göre, *"bireylerin özgür olduklarından dolayı sorumluluk sahibi değil, ödevlerini yerine getirdikleri ölçüde özgür oldukları"*[57] veri olarak ele alınmaktadır.**

Toplumsal denge ve istikrarın sağlanması adına muhafazakar düşünce toplumsal kurumlardan azami derecede faydalanması arayışındadır. Dinde bu çerçevede etkin rol oynamakta ve *"dini değerlerin niteliği değil, bu değerlerin toplumsal dengeye ne ölçüde katkı sağladığı"*[58] muhafazakar düşüncenin öncelikli konusudur.

1.2.5. Muhafazakarlıkta Milliyet, Otorite, Düzen ve Devlet Anlayışı

Muhafazakarlıkta din ve millet anlayışı söz konusu anlayışın yerel boyutuna işaret eden alanları oluşturmaktadır. Bu da onu evrensel vurgusu olan diğer ideolojilerden ayırmaktadır. Özellikle muhafazakarlığın doğası gereği millete önem atfetmesi, beraberinde devlet anlayışını da şekillendirmektedir. Yerel bağların yüksek ve yoğun düzeyde tanımlandığı milli alan geleneğin varlığını gür sesiyle duyurması sebebiyle tüm muhafazakarlar açısından önemli bir değer bileşenini oluşturmaktadır. Muhafazakarlığın milliyet ve milliyetçilik anlayışı, dinsel yaklaşımında olduğu gibi aşırılıklardan uzaktır. Aşırı milliyetçilik modern

[55] Çetin, a.g.m., s.106-107.
[56] Akkaş, a.g.e., s. 112.
[57] A.g.e., s. 113.
[58] A.g.e., s. 133.

zamanların ve dolayısıyla rasyonalist düşüncenin ürettiği bir ideoloji olarak zaten muhafazakar anlayışa özünde ters düşmektedir.

Muhafazakar düşünüşte millet, devlet, gelenek kavramları anlamlı bir bütün dahilinde ele alınmaktadır; "*Muhafazakar düşünüşte Millet, Cemaat'e yüklenen anlam ve önemin bir başka anlatısıdır, tıpkı cemaat gibi aşkın ve kutsal bir tarihsel bağı ve atomizasyona uğrayan toplumsal ilişkilere karşı emniyetli bir tutamağı temsil eder... Ayrıca birey değil, toplum vurgusunu da simgeler. Devlet, yine toplumun istikrarının ve bütünlüğünün teminatı olarak değerlidir ve o da Gelenek için bir güvence olabilir... Milliyetçiliğin muhafazakarlıkla eklemlenmesinden sonra devlet(ki milli devlettir) milletin cisimleşmesi olarak da kutsiyet kazandı. Devlet, Otorite'nin de kurumsal olarak en sağlam dayanağıdır. Muhafazakar düşünüşte otorite, dinde de devlette de içerilen bir temel ilkedir.*"[59] Bu otoritenin kullanımı için getirilen meşruiyet dayanağı bir ölçüde geleneğe içkindir.

Otorite, düzen, gelenek, din(kilise, cemaat), mülkiyet ve aile, muhafazakar toplumun yönetiminden toplumsal ilişkilere uzanan temel organlarıdır.[60] Bu organların "*temellerini tanrıya dayandırdıklarından birbirlerine karşı üstünlükleri*"[61] olmamasına karşın dinin bir çok alan için referans teşkil edebilmesi sebebiyle bir adım önde olduğu varsayılabilir.

Muhafazakar anlayışta kendisini gösteren otoritenin dayanağı ve sınırları otoriter ve totaliter rejimlerin öngördüğü otorite yaklaşımından çok uzaktır. Burada otoritenin uygulanmasına kaynaklık eden süreç rasyonel aklın ürettiği yapay kurumlardan değil, geçmişin tanıklık ettiği ve meşruiyet kazandırdığı doğal uzantılardan bugüne gelmektedir. "*Muhafazakarlığa göre devletin ceberrut bir leviathan haline gelmesine yolaçan gelişme, liberallerin etkisiyle kendisine tarafsız bir rol biçilmesinden kaynaklanmaktadır. Oysa muhafazakarlığa göre toplumsal geleneklerde yeralan yetkecilik kötü bir şey değildir. Burada bir babanın, merhamat*

[59] Tanıl Bora, **Türk Sağının Üç Hali**, Birikim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2003 a, s. 59-60.
[60] Ömer Çaha, "Muhafazakar Düşüncede Toplum", **Liberal Düşünce**, Liberte Yayınları, Yıl: 9, Sayı: 34, Bahar 2004 a, s. 21.
[61] Akkaş, a.g.e., s. 115.

ve şefkatini de içeren otoritesidir söz konusu olan. Devlet, babalığını yaptığı sivilliklerden sorumludur. Bu sorumluluğu ancak yine sivilliklerden beslenen yetkeciliği çerçevesinde ceberrut olmayan boyutlara taşıyabilir."[62] Muhafazakarların yetkeciliğin kullanılacağı sınırları belirlememiş olmaları Amerikan Neo-Con'ların savaş stratejileri düşünüldüğünde çelişkileri açıkça göstermektedir.

Muhafazakar düşüncede toplumun istikrarı sadece otorite ile tesis edilecek olay olarak görülemeyeceğinden daha kendiliğinden daha araçsal yapılara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu araçsal yapılar içerisinde aile, belirleyici şekilde devreye girmektedir. "*Muhafazakarlar için aile sadece bir doğal fenomen olduğundan dolayı değil, fakat aynı zamanda, eğer tahrip edilirse bütünleşmiş bir toplumu, güvenecekleri değerlerden yoksun, bilinmeyen(anaomic) yabancılaşmış kişilerden ibaret bir topluluğa dönüştüreceği için de değerlidir.*"[63] Muhafazakarlara göre "*Bireyler unutkandır ama ailelerin hafızaları vardır*"[64] Bu hafıza sağlıklı toplumsal yapının sigortasıdır.

1.2.6. Muhafazakarlığın Özgürlük ve Demokrasi Konusundaki Yaklaşımı

Muhafazakarlık açısından düzen ve istikrarın tesis edilmesine ilk elde önem atfedilmesi, beraberinde özgürlük anlayışını da belirlemektedir.Muhafazakarlık otoriter yapılanmalara, bu anlamda iktidarın toplum üzerinde baskı oluşturmasına kesin olarak karşı çıkarken, düzenin herhangi bir sebepten bozulmaya başladığı durumlarda ise otoriter açılımların devreye sokulmasında sakınca görmemektedir. Özgürlüklerin ele alınışı bu denge içerisinde mümkün ve anlaşılır olmaktadır. Burada söz konusu olan bireysel ve toplumsal özgürlüklere sınırlamalar getirilmesidir.

---

[62] Öğün, 1997, s. 115.
[63] Barry, a.g.e. s. 102.
[64] Thomas Fleming, "The Facts of Life", Chronicles, Vol, 14, No. 10, October, 1990, s. 13'ten aktaran Özipek, a.g.e., s. 83.

Bu kapsamda muhafazakar düşünce, negatif özgürlüklere ve liberalizmin öngördüğü açık toplum kavrayışına set çeker. "*Muhafazakarların nazarında açık toplum, düzen ve disiplini tahrip eden radikal bir kurgudur*."[65] Muhafazakarlara göre özgürlük, muhafazakarlığın diğer yaklaşımlarında olduğu gibi uzun tarihsel sürecin kendiliğinden sınırlarını çizdiği, sonradan rasyonel kurgularla tanımlanamayacak bir alandır. "*Muhafazakarlıkta özgürlük, sınırları evrensel geçerliliği olabilecek biçimde net olarak çizilebilecek bir kuram oluşturmaya izin vermeyen bir çeşitlilik ve her toplumun kendi tecrübelerini yansıtan bir kendine özgülük taşır. Bu özgürlükler, doğal haklar veya sözleşme kuramlarından doğmaz; somut toplumsal kuramlar, normlar ve ilişkiler çerçevesinde anlam kazanır ve bunların belirlediği bir atmosferde yaşar*."[66] Muhafazakarlığın tek tip bir özgürlük söylemi ortaya koymaması, farklı ülkelerde ve farklı kültürlerde özgürlüğe farklı anlamlar yüklenmesine cevaz verdiği anlamına da gelmektedir;

> "Özgürlüğün somut bir belirlenim olarak ele alınışı, onun herkesin uyması ve uydurulması gereken evrensel bir biçiminin söz konusu olabileceğine ilişkin mutlakçı özgürlük kuramlarına karşı olmayı gerektirmektedir... Özgürlüğün somutluğu, onun sadece yasal ve siyasal normlar çerçevesinde değil adet, gelenek, görenek, ahlak ve din gibi toplumsal normları da içerecek biçimde genel bir normlar bütünü içinde anlaşılmasıdır."[67]

Özgürlük yukarıda değinilen din, gelenek ve ahlak anlayışı gibi muhafazakarlığın duyarlı olduğu unsurların oluşturduğu matris içerisinde anlam kazanabilmektedir. "*Muhafazakar demokratlar, günümüzde sıkça tartışılan evlilik dışı yaşam, eşcinsellik, "cinsiyet değiştirme hakkı", uyuşturucunun serbest bırakılması ve ötenazi gibi taleplere sıcak bakmazlar. Onlara göre bunlar, bir toplumu kemiren hastalıklı durumlar olup, özgürlükler kapsamanda yer almaz*."[68]

Muhafazakarlığın doktriner yapısının bulunmaması nedeniyle ideoloji olmaktan ziyade genellikle bir düşünce üslubu ve tavır alış şeklinde ele alınması ona

[65] Öğün, 1997, s. 136.
[66] Özipek, a.g.e., s.104-105.
[67] A.g.e., s.107-108.
[68] Yılmaz, a.g.m., s.147.

diğer ideolojilere eklemlenebilme özelliği kazandırdığından[69] muhafazakarlığın demokrasiye yaklaşımını esnek bir bakış açısıyla ele almak fayda sağlayacaktır;

> "Demokrasiyi, siyasal iktidarın barışçıl el değiştirmesine ilişkin kurallar ve yöntemler bütünü olarak tanımlanabilecek "prosedürel demokrasi" olarak aldığımızda, muhafazakarlığın genel olarak bu anlamıyla demokrasiye yakın; katılım olgusunu temel alan, demokrasiyi bir amaç olarak gören veya onun halk egemenliği boyutunu öne çıkaran diğer anlamlarıyla ele aldığımızda ise bu demokrasi anlayışına uzak bir genel tutumdan söz etmek mümkündür. Özellikle kitlelerin egemenliğinin ön plana çıktığı dönemlerde, muhafazakarlığın bu demokrasi anlayışından daha uzak durduğu tespiti yapılabilir."[70]

Muhafazakarların yerel olana vurguları Burke'den bugüne kadar genel bir karakteristik olarak karşımıza çıkmaktadır. Özipek'e göre "*Kültürel farklılıkları saygı ile karşılayarak demokrasinin gelişimi için her toplumun kendine özgü kurumlarına saygı gösterilmesini savunan muhafazakarlık bu yönüyle liberalizmden ve sosyalizmden daha "demokrat" bir perspektifi temsil ediyor gibidir*."[71]

Demokrasi bahsinden hareketle muhafazakarlıkta popülist anlayışa değinmekte de fayda vardır. Tanıl Bora-Necmi Erdoğan'ın muhafazakar popülist kavram hakkındaki yaklaşımları meselenin açıklanması açısından yol gösterici niteliktedir. Onlara göre, muhafazakar popülizmin dayanağı popülist özne olarak halktır ve bu halk dinsel referanslı, cemaat kimliğinde bulunan organik bir varlıktır. Muhafazakarlığın, sekülerleşmesine aracılık ettiği otantik yapısı gereği aşkınlık kazanan bu cemaat yapısı temsili özelliği ile değerlidir. Halkın temsilciliği için popülist seçkinler ve aydınlar uygun görülürken, saf karakterdeki halkın çıkarlarının vesayet altına alınması sağlanarak istikrar oluşturulur.[72] Halkı vesayet altına alacak aydın ise *organik aydındır*[73], bu aydın tipi dünyayı kendi oluşturduğu rasyonel kalıplarda çözmeye çalışmaz ve değerlerine sahip çıkar.

---

[69] Bora-Onaran, a.g.m. s. 234.
[70] Özipek, a.g.e., s. 142.
[71] A.g.e., s.148.
[72] Tanıl Bora-Necmi Erdoğan, "Muhafazakar Popülizm", (içinde), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Muhafazakarlık**, Cilt 5,(Ed. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 632-633.
[73] Öğün, 2003, s. 569.

Toplumu, görünen ve görünmeyen dünyaları birbirine bağlayan sürekli bir sözleşme olarak ele alan muhafazakar düşüncede rasyonel kurgunun ürünü olan sözleşme kuramlarına karşı çıkılmaktadır.[74] Muhafazakarlar toplumu oluşturan tüm geleneksel unsurların bizatihi doğal bir sözleşmenin ürünü olduğunu iddia etmektedirler. "*Muhafazakarlara göre toplum, çeşitli kurumlar ve normlardan oluşan bir bütündür... Din, gelenek, görenek, adet, anane ve hatta önyargı gibi kurumlar ve bu kurumların içerdiği normların bu ayrıcalıklı konumu muhafazakarların toplum anlayışının temel özelliklerinden biridir.*"[75] "*Muhafazakarlık, evrende olduğu gibi, mekanda da bütünselliği savunur. Muhafazakar mekanın tepesinde Tanrı vardır. Tanrı ile herhangi bir insanı birbirine bağlayan kozmik bir evren algılaması, muhafazakar mekanın dikey örgütlenmesini(hiyerarşi) temsil eder.*"[76] Toplumsal yapıyı bu dikey düzlemde değerlendirdiğimizde devletin konuşlandığı yer önem kazanmaktadır;

> "Muhafazakar düşüncede devletin rolü konusunda bazı belirsizlikler vardır. Bir taraftan, kötümser, Hobbes'çi akım, kanunların ve ahlakın kaynağı olarak, güçlü bir devleti zorunlu görür. Kusurlu insan, güçlü bir merkezi otoritenin yokluğunda, kendiliğinden işbirliğini kabul etmeyecek, böylece anarşiye yönelecektir. Diğer taraftan aynı şekilde insanın kusurlu oluşu nedeniyle çok güçlü bir devlete güvenilemez: kusurlu insana eğer çok güç verilirse büyük tahribat yapacaktır. Burke'den bu yana muhafazakar gelenek devlete sadece ona uygun yetkinin verilmesini istemiştir."[77]

Toplumun istikrarı sağlayacak olan bu yetki, muhafazakarlığın toplumsal alanda oluşturacağı otoritenin sınırlarını belirlemelidir. "*Muhafazakarlık; düzenin, uyumun, ahengin, yekpare yapının bir bütünlük içerisinde sürekliliğinin sağlanmasını adalet döngüsü içerisinde ele alır.*"[78]

[74] Özipek, a.g.e., s. 74.
[75] A.g.e., s. 79-80.
[76] Çetin, a.g.m., s. 89.
[77] Barry, a.g.e., s. 101.
[78] Çetin, a.g.m., s. 89-90.

Muhafazakarlığın özgürlük alanındaki tutumunu özellikle son çeyrek yüzyıldaki gelişmeler somut yönleriyle ortaya çıkarmıştır. Özellikle Amerikan ve İngiliz deneyimi bu anlamda çarpıcıdır;

> "Muhafazakar söylem, özellikle 1960'ların radikalizminin, değişiminin yönüne ilişkin ön kabullerin ve "68 Kuşağı" nın ön plana çıkardığı değerlerin oluşturduğu bir söylemin çözülüşünü izleyen ve radikalizmin yerine ılımlılığın aldığı, yeni bir dünya için devrim idealinin yerini varolanın korunması fikrine bıraktığı, özgür cinselliğin yerini aile değerlerinin, serbest ve bohem yaşam biçiminin yerini düzenli ve istikrarlı bir hayatı ifade etmektedir. Muhafazakarların sürekli vurguladıkları bu geleneksel temalar, farklı düşünce geleneklerinden olanların kendilerinde karşı çıkma arzusu bulamadıkları, hatta çoğu kez artık savundukları değerlere dönüşmektedir. ABD ve İngiltere'de seksenli yıllar, kendinden emin muhafazakar liderlere ve sarsıcı reformlarla gelen muhafazakar iktidarlara sahne olmuştur."[79]

İngiltere'de İşçi Partisi'nin 1990'larda iktidara gelişi 1980'lerde üretilen muhafazakar politikalarda büyük bir değişim getirmemiş, Thatcher'ın icraatlarının etkisi büyük oranda sürmüştür. Tony Blair'ın hükümetinin gerçekte sol politika üretmediği yönündeki eleştiriler bu durumu onaylamaktadır.

1.2.7. Muhafazakarlığın Siyaset Anlayışı

Muhafazakarlık siyaset ilişkisi, söz konusu düşünce geleneğinde siyasi olana olumsuz anlam yüklenmesi sebebiyle sorunlu alanlardan birisidir. Aydınlanma rasyonalizmine ve bu ilkenin toplumsal değişim projelerine onay veren anlayışı dahilinde hareket edip siyaset yapan tüm unsurlara karşı duran muhafazakar anlayış, özünde gene siyasi dünyanın içerisine kaçınılmaz olarak girmektedir. Bu anlamda muhafazakar düşünce eleştirel yaklaştığı, değişimine karşı çıktığı tüm alanlarda kendi politik ilkelerini de dolaylı olarak koymaktadır. İngiltere örneğinde Muhafazakar Parti adı altında kurumsallaşan bir yapıyı oluşturabilen muhafazakar siyaset ilkeleri değişik ülkelerde, o ülkelerin koşullarına göre farklı parti isimleri ile

[79] Özipek, a.g.e., s. 161-162.

bilinçli ya da bilinçsiz olarak siyasi alanda varlığını hissettirmektedir. "*Muhafazakarlık, ideolojilerin amaç ve ilkelerinden ziyade, bizzat ideolojilere karşıdır.*"[80] Burada belirtilen ideolojiler ise doktriner yapıdaki ideolojilerdir.

Muhafazakarlığın siyaset anlayışını siyasetin pratiğinde izlemek daha sağlıklı ipuçları sağlayacaktır. Söz konusu pratik yapı ise eklektik karakterdedir. "*Muhafazakarlık, statükoyu yaşatmak için günün şartlarına eklektik yorumlarla uyum sağlama çabasıdır. Bir ideolojiden ziyade, tarihi bağlamına göre şekillenen muhafazakarlık, yeşerdiği her toprakta farklı içerikler kazanır.*"[81]

Burke, muhafazakar düşüncenin deyim yerinde ise atası olduğu için onun siyaset yaklaşımının sonrasındaki kuşağa etki düzeyi belirleyici olmaktadır. Öte yandan, Burke üzerine yapılan çalışmalarda belirli kavramların öne çıkarılması farklı Burke okumalarını[82] ve doğal olarak siyasete ilişkin farklı önermeleri meydana çıkarmaktadır. Bütün bu kargaşaya rağmen Burke izleyicilerinin ortak çizgilerle ifade edilebilecek bir siyaset anlayışına yakın oldukları da belirtilmelidir.

Muhafazakar siyasetin ilkelerini ortaya koymadan önce altı çizilmesi gereken en önemli konu muhafazakarlığın siyaseti sınırlı bir etkinlik alanı olarak görmeleridir. Bu durum muhafazakarlığın kurucu rasyonalizm anlayışının getirdiği total yaklaşımlara karşı duruşu ile uyumludur. "*İnsanın mükemmel olmayışı aklın sınırlı kapasitesi inancı ve toplumsal alana yapılan ısrarlı vurgu, bu tercihi anlaşılır kılmaktadır.*"[83]

Soyut idealler yerine ayakları yere basan, geleneğin imbiğinden süzülmüş somut toplumsal gerçeklikten hareket eden muhafazakarlık için siyasetin kendisi başlı başına bir amaç değildir. "*Siyasetin kendiliğinden bir amacının olmaması, diğer bir etkinlik alanına, deneyime tanınan öncelikle de ilgilidir.Bu alan,*

[80] Çetin, a.g.m., s. 90-91.
[81] Mümtaz'er Türköne, "Muhafazakar Kavramlar", **Muhafazakar Düşünce**, Yıl: 1, Sayı: 1, Yaz 2004, s. 83-84.
[82] Fatih Duman, "Edmund Burke Muhafazakarlık, Aydınlanma ve Siyaset", **Muhafazakar Düşünce**, Yıl:1, Sayı: 1, Yaz 2004, s. 33.
[83] Özipek, a.g.e., s. 129.

Oakeshottçu anlamda "pratik bilgi"yi ve deneyimi ifade etmektedir."[84] Söz konusu yaklaşım toplum mühendisliğine karşı durmayı gerektirmektedir. İrem'in ifadesiyle;

> "Akıl-merkezli siyasal eğilimin kendiliğindencilik anlayışı çerçevesinde yapılan muhafazakar eleştirisi, siyaset bilimcilerin baskın bürokratik modelin değişim modelini tanımlamak üzere kullandıkları "toplum mühendisliği" projesine karşılık, muhafazakar çevrenin, deyim yerinde ise Bergsoncu felsefi temel üzerinde "atılım mühendisliği" terimi ile tanımlayabileceğimiz bir değişim stratejisi üzerinde gözden geçirmelerinin imkanlarını tanımaktadır."[85]

Muhafazakarlara göre siyasal iktidar otoritesini toplumu tüm yönleriyle tanıyarak, kültürel sabitelere ters düşmeden tesis etmelidir; "*Muhafazakar siyaset, varolan dünyayı köktenci bir biçimde değiştirmeyi öngören türden talepleri içeren her hangi bir siyasi otoriteye sıcak bakmaz... Siyasal otorite, toplumdaki otorite türlerinden sadece birisidir ve etkinlik alanı diğer otoritelerin etki alanının sınırlarına gelince durmalıdır*."[86]

Siyasi otoritenin sınırları felsefi olarak çizilirken, siyasi rejim tercihi de otoritenin kullanımını doğrudan etkileyebilmektedir. Muhafazakar düşüncede belirli ilke ve hassasiyetler korunduktan sonra rejimin niteliği önemli değildir. Özellikle Anglo-Amerikan muhafazakarlığının genel yönelimi anayasal, parlamenter sistemin korunup, mutedil bir şekilde geliştirilmesinden yana olmuştur. Muhafazakarlığın hakim modelinin Anglo-Amerikan anlayışı olduğu göz önünde bulundurulduğunda demokratik parlamenter sistemin muhafazakarlar açısından tercih alanı olduğu ortaya çıkacaktır. Siyasal iktidarın otoritesi güçler dengesinin hakim olduğu bu sistemde daha kolay kontrol altına alındığından muhafazakar anlayışla uyumlu olmaktadır.

Muhafazakarlığın kurucu rasyonalist ilkelere karşı durması yasa yapım sürecini de etkilemektedir. Muhafazakarların, "*köklü yasama projeleri ve kitle*

[84] A.g.e., s.130.
[85] İrem, a.g.m., s. 173-174.
[86] Özipek, a.g.e., s. 125.

hareketleri vasıtasıyla dünyanın cennete dönüştürülebileceği fikrine inanmamaları"[87] bu çerçevede anlamlıdır. Kirk'ün deyimiyle muhafazakarların "*Rousseau'nun puslu ve tehlikeli Genel İrade kavramını reddetmesi ve Hegel'in soyut Devlet kültüne karşı çıkması*"[88] bu yapı içinde anlaşılmalıdır.

Muhafazakarların genellikle otoriter devlet anlayışına sahip olduğu düşünülür. Oysa, muhafazakarlıkta devlet anlayışı otoriterliği merkeze almaktan ziyade otoriteyi adeta bir toplumsal yapı unsurları ile iç içe geçen denklem dahilinde ele alınmaktadır. Buna göre; "*Muhafazakarlığın hiyerarşik toplum yapısında yer alan devlet, soyut değerlerden oluşan bir yapı değil, tarihi tecrübeden ortaya çıkan ve somut değerlerle oluşturulan en üst kurumdur. Hiyerarşinin en tepesinde bulunan devlet; gücünü, ona bağlı olan din, aile ve dernek gibi sivil toplum örgütlerinden almaktadır. Devlet ile sivil toplum, birbirlerini koruyup destekleyerek, aralarındaki ilişkileri güçlü ve canlı tutmalıdır*."[89]

Muhafazakarlığa göre otorite, diğer toplumsal unsurlar gibi geçmişin referans dünyası ile bağlanmakta ve bu bağ bireyleri ve toplumları her türlü aşırılıklarını ve radikal söylemlerini uzlaştırmaya zorlamaktadır.[90]

Sivil toplum kurumları, muhafazakarlık açısından otoritenin paylaşımı ve istikrarın tesisi açısından değer atfetmektedir; "*Sivil kurumlar, otorite ve özgürlüğün fonksiyonlarını yerine getirdiğinde düzen, kendiliğinden sağlanmaktadır. Kendiliğinden düzen, liberalist negatif özgürlükte olduğu gibi atomist bireyler yoluyla değil, toplum yapısının hiyerarşisi içinde ortaya çıkmakta ve otorite yoluyla korunmaktadır. Birey, ancak bu yapı içinde özgür olabilir*."[91] Görüldüğü gibi muhafazakarlık pozitif özgürlüklere kapı aralamaktadır.

Muhafazakar siyasetin otoriteyi sınırlama gayreti muhafazakarların otoriteyi gerektiği yerde uygulamalarına engel değildir;

[87] Kirk, 2005 a, s. 12.
[88] A.g.m., s. 21.
[89] Akkaş, a.g.e., s. 133.
[90] A.g.e., s. 137.
[91] A.g.e., s. 138.

> "Muhafazakar siyaset, kontrol altında tutulmayan her şeyin, siyasal düzeni ve toplumsal yapıyı değişime ve dönüşüme uğratma potansiyelini özünde barındırdığına inandığı için otoriter bir siyasal anlayışa sahiptir. Fakat, muhafazakar siyasetin otoriterliğini, yumuşak(sözleşmeler ve teamüller ile kurulan toplumsal düzenin sürekliliğini sağlamak) olarak tanımlamak mümkündür. Muhafazakar siyasette güç, otorite ve düzene yapılan güçlü vurgunun sebebi, kurulu düzeni kaosa sürükleyebilecek güçlülük mücadelelerini/çatışmalarını önlemek için, daha güçlü bir otoriteye duyulan ihtiyaçtır. Muhafazakarlığın otoriterliği, totaliterliği önlemeye çalışmaktan kaynaklanır. Muhafazakar siyaset, tek bir düşünsel yapı içinde toplumu kurmak, tek bir amaca tek bir otorite altında ulaşmak için organize olmuş bir siyasal düzen kurma iddiasındaki ideolojilerden tamamen ayrılır."[92]

Muhafazakarlık, siyasal alandan önce kültürel sahada ele alınması gereken bir kavramdır. "*Politika-öncesi mevziler muhafazakarlık için son derece önemlidir. Söz konusu mevziler, politik eylemin, topluluğun yerleşik organik bütünlüğüne getirebileceği riskler karşısında bir sigorta gibidir. Muhafazakarlar, politik eylemin alabileceği muhtelif farklılıklar karşısında kültürün değişmez sabitelerinin önceliğini vurgularlar.*"[93] Muhafazakarlığın karşı durduğu ideolojilerde ise politik eylemin, büyük dönüşümlerin sebebi olması ve bu dönüşümlerin muhafazakarların önem atfettikleri kültürel değerleri arka plana atması farklılığı ortaya koymaktadır.

Muhafazakarlığın genel anlayış itibariyle siyaseti sınırlı bir faaliyet alanı olarak görmesi, toplumun kendi dinamiklerini öncelikli olarak ele almayı ve değişimi bu dinamikler ışığında değerlendirmeyi gerekli kılmaktadır. Bir anlamda kendiliğinden oluşan değişim dalgası muhafazakarlar tarafından siyasal alana tahvil edilmektedir. Muhafazakarlık bu anlamda bir uzlaşıyı da içermektedir; "*Burke için siyaset, reel toplumsal çeşitliliğin sonucu olan farklı çıkarların mevcut düzen ve o düzen içinde oluşan anlamı bozmayacak önlemlerle en iyi şekilde uzlaştırılmasıdır. Bu sebeple, siyasetin ilkelerini bir kitap içinde toplamak imkansızdır. Çünkü siyaset*

[92] Çetin, a.g.m., s. 111.
[93] Öğün, 1997, s. 113.

tarihsel durumlara bağlı olarak özgürlükle-zorunluluğu uyumlu bir birlik içinde sağlamayı amaçlayan incelik gerektiren pratik bir bilimdir."[94]

Muhafazakar düşüncenin öncü düşünürlerinden Michael Oakeshott'a göre;"*Yönetimin görevi tebaasına diğer inanç ve faaliyetleri empoze etmek, onlara özel ders vermek veya onları eğitmek, onları daha iyi veya diğer bir deyişle daha mutlu yapmak, onları yönlendirmek, onları bir faaliyet itmek, hiçbir çatışma durumu meydana gelmeyecek şekilde onların faaliyetlerini koordine etmek veya onlara rehberlik etmek değildir; hükümetin görevi sadece yönetmektir. Yöneticinin imgesi, işi oyunun kurallarını yönetmek olan hakem veya tartışmayı bilinen kurallara göre yöneten fakat kendisi bizzat ona müdahil olmayan başkandır*."[95]

Yönetme erkini eline geçiren muhafazakarlar için uyulması gereken yolu da Oakeshott muhafazakar felsefeye uygun şekilde tahlil etmektedir. Ona göre;

> "Siyasette muhafazakar eğilimli olmak yönetme faaliyetlerinin oldukça farklı bir görünüşünü yansıtır. Bu eğilimdeki insan, hırsı tahrik etmeyi ve ona beslenmek için yeni nesneler vermeyi değil, aksine zaten çok hırslı olan insanların faaliyetlerine bir yumuşatma içeriği enjekte etmeyi; sınırlamayı, boşaltmayı, pasifleştirmeyi ve karşılık vermeyi; arzunun ateşini arttırmayı değil onları azaltmayı bir yönetim işi olara görür. Ve bütün bunlar hırsın akıllıca ve orta yollu bir erdem olmasından değil, aksine, eğer hırslı insanlar karşılıklı bir hoşnutsuzluğun eşdeğerinden kaçmak durumundaysa, yumuşamanın kaçınılmaz olması yüzündendir.[96]

Muhafazakarlığı genel algının tersine salt katı statükocu anlayışı savunan bir düşünce olarak düşünmek yanlıştır. "*Muhafazakar siyasetin amacı, statükoyu değil, statükoyu yaratan ve onu düzenleyen yasaların "ruhu"nun korunmasına yöneliktir. Bu açıdan bakılınca, muhafazakar siyasetin en temel ilkesi toplumsal birlik, bütünlük ve uyumdur*."[97]

---

[94] Duman, a.g.m., s. 44.
[95] Oakeshott, a.g.m., s. 71.
[96] A.g.m., s. 75.
[97] Çetin, a.g.m., s. 115.

Muhafazakarların siyasete temkinli yaklaşmaları onların siyasal zeminde pasif oldukları anlamına gelmemektedir. İngiltere'de Tory ve Whig, İşçi Partisi-Muhafazakar Parti, ABD'de Demokrat Parti-Cumhuriyetçi Parti, Almanya'da Sosyal Demokrat - Hıristiyan Demokrat örneklerinde olduğu gibi muhafazakarlar çok sayıda ülkenin siyasi yapısında karşılarında ister sol, ister liberal olsun genellikle ikinci ana siyasi aktör olarak varlıklarını geçmişten beri sürdürmüşlerdir.

1.2.8. Muhafazakarlığın Ekonomi Politikası

Muhafazakarlığın bugüne kadar kesin hatlarıyla belirlenmiş bir ekonomi politikası bulunmamaktadır. Zamana ve şartlara göre değişik yaklaşımlar savunulmuş, muhafazakar kimlikli iktidarlar tarafından duruma göre devletçi ya da liberal politikalar uygulanabilmiştir. Esasında çelişki gibi gözüken bu özellik muhafazakarlığın diğer temel ilkeleri ile paralel bir çizgi izlemektedir.

Muhafazakarlık açısından pratik bilginin önemi büyüktür ve ekonomik yaşamın yönlendirilmesi açısından pratik bilginin uygulama alanı geniştir. Yaşam içerisinde doğrudan somut karşılığı bulunan ve denetimi her zaman için mümkün olan ekonomik sürecin muhafazakar değerleri aşındırma gücü sınırlı kalacağından ekonomi politikaları açısından elastikiyet söz konusu olabilmektedir.

Genel hatlarıyla bakılacak olursa muhafazakarlığın ekonomik yaklaşımının liberal politikalara öncelik verdiği ancak konjonktürel zorlamalar sebebiyle devletçi politikaların da devreye girdiği görülmektedir; "*Muhafazakarlığın temel kaygısı, yetkin bir varlık olmayan insanı içinde koruyabilecek bir aile olan toplumsal organizmayı sağlıklı ve bir arada tutmaktır. Bunun için bir dönem piyasaya müdahale, bir dönem de onu kendi işleyişine terk etme politika olarak benimsenebilir. Çünkü ekonomi alanı bir liberal veya sosyalist için olduğundan tamamen farklı olarak muhafazakar için ilkesel bir konu veya ideolojinin zorunlu bir buyruğu değildir*."[98]

Tarihsel olarak bakıldığında; "*Onsekizinci Yüzyılın sonlarında muhafazakarlık bir siyasal ideoloji olarak belirmeye başladığında, kurucusu olarak kabul edilen Burke'ün Whig kimliğinde de somutlaştığı üzere liberal bir ekonomik tercihi yansıtıyordu*."[99] Bu liberal tercih uzun süre geçerliliğini korumuş, I. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan ekonomik buhranın devlet müdahalesini artıran ortamı ve Keynesyen ekonomi politikaları muhafazakarları da bu yönde tercih yapmaya zorlamıştır. 1980'lere gelindiğinde özellikle ABD ve İngiltere örneğinde muhafazakar liderler devlet müdahaleciliğini azaltmanın yollarını aramışlardır. Örneğin; "*Herbert Spencer 1884 yılında bireysel alana yönelik devlet müdahaleciliğini eleştirirken "Yeni Toryizm" kavramını kullanıyordu. 1984'te, yani yüzyıl sora ise Thatcher devlet müdahaleciliğine karşı politikası nedeniyle eleştiriliyordu*."[100]

[98] Özipek, a.g.e., s. 140.
[99] A.g.e., s. 139.
[100] A.g.e., s.141.

Yeni Sağ ve/veya Yeni Muhafazakarlık olarak adlandırılan süreçte "Thatcherizm" ve "Reaganomics" adı altında uygulanan ekonomi politikaları monetarist karakter taşımakta olup, bu politikanın esası kısıtlayıcı maliye politikası ve vergi indirimlerinden oluşmuştur. Ekonominin arz yanını teşvik etmek, Yeni Muhafazakarların hem fikir oldukları ekonomi politikasıdır.

Yeni Muhafazakar hareketin, 1960 ve 1970'li yıllarda refah devleti eğiliminden 1980'li yıllarda Keynezyen ekonomi politikalarını eleştiren bir politikaya[101] geçişi ekonomik alanda esnek yaklaşımın göstergesidir.

Muhafazakarlık, liberalimin aksine özel mülkiyete demokrasi ve eşitlik düşüncesi açısından bakmamakta ve özel mülkiyet, yönetimin tiranlığına, bireylerin yabancılaşmasına, ailenin yok olmasına, geleneksel değer ve kurumların yozlaşmasına karşı savunulan[102] bir destek unsurudur.

Muhafazakar düşüncede mülkiyet meselesi bile muhafazakar toplum tahayyülünde temel organ olarak görülen yapılara göre şekillenebilmektedir. "*Kilise, hastane ve okul gibi bireylerin gelişmesine yardımcı olacak kurumların milkiyet haklarının genişletilmesini teşvik etmek*"[103] muhafazakar siyasal düşüncede son derece tutarlı bir önermedir.

Yoksulluğun yerel otoriteler ve hayırsever kurumlar yoluyla önlenebileceğine inanan[104] muhafazakarlık, bu anlamda merkezi düzeydeki yardım çalışmalarını fazla onaylamamaktadır. Başka bir ifadeyle, yardım çalışmaları yerel düzeyde, muhafazakarlığın kilise ve diğer hayır kurumları eli ile yürütülmelidir.

1.3. Muhafazakarlık ve Liberalizm İlişkisi

Liberalizm ve muhafazakarlık, siyasal ve sosyal alana ilişkin birbirine zıt önermeler içerdikleri gibi çok sayıda önemli konuda da benzer muhtevaya

[101] Akkaş, a.g.e., s. 54.
[102] A.g.e., s. 118.
[103] A.g.e., s. 120.
[104] A.g.e., s. 50.

sahiptirler. Batı siyasal geleneğinin en etkili ideolojik unsurları arasında yer alan bu iki akım, olabildiğince geniş girift ilişki ağıyla siyasal alana temayüz etmiştir.

Muhafazakar düşüncenin temellerinin atıldığı başlangıç döneminde her iki düşünce arasında ittifak yahut birliktelik tesis edilmesi zordu ancak zamanla belirli tarihsel zorlamalar liberalizm ve muhafazakarlığın çoğun zaman aynı cepheye yerleşmelerine sebebiyet vermiştir. *"Batı'da liberalizmin dayandığı prensipler toplum içinde yerleşip, gelenekleştikten sonradır ki, liberalizm ve muhafazakarlık yan yana gelir. Liberalizmin toplumsal geleneğin temel referanslarını oluşturmasıyla, yeni muhafazakarlığın olağan türü, liberal gelenekleri savunmak biçiminde tezahür eder. Bu savunma esas olarak sosyal devlet anlayışına karşı yapılır. Bu muhafazakarlığı, modern öncesi gelenekleri yeniden kurmayı amaçlayan muhafazakarlıktan dikkatle ayırmak gerekir. Muhafazakarlaşmış liberalizmle, modern dünyaya tepki olarak gelişen muhafazakarlık arasında iki ayrı toplum anlayışı vardır*."[105]

Muhafazakarlar ile liberaller tarihsel süreçte çeşitli sebeplerle yakınlaşmışlardır;

> "Avustralya ve Yeni Zelanda örneğinde bu partiler birleşme zemini yaratmışlardır. Diğer ülkelerde ise, liberallerin elenmesiyle muhafazakarlar, sosyalistlerin karşısında tek başlarına kalmışlardır(örneğin İngiltere); ancak bunun tersi(muhafazakarların liberallerin yararına olarak elenmesi) vuku bulmamıştır. Bu sonuncu nokta, doğal nedenlerle açıklanabilir: O sıralarda Liberaller programlarının ana maddelerini gerçekleştirmiş ve dolayısıyla tutucu bir tutum almak zorunda kalmışlardı; bir sosyalist partinin ortaya çıkması tabiatiyle bunlara soldaki taraftarlarının bir bölümünü kaybettirirken, "kızıllar" korkusu da, başka bir bölümünü Muhafazakarların kucağına itmiştir; nihayet, bu ülkelerde uygulanan çoğunlukçu seçim sistemi, doğal olarak merkez partisinin aleyhine işlemektedir."[106]

[105] Ahmet İnsel, **Türkiye Toplumunun Bunalımı**, Birikim Yayınları, 5. Baskı, , İstanbul, 2003, s. 66.
[106] Maurice Duverger, **Siyasi Partiler**, (Çev. Ergun Özbudun), Bilgi Yayınevi, 4. Baskı, Ankara, 1993, s. 285-286.

Ortak noktalar açısından bakıldığında; "*Liberalizm ile muhafazakarlık, (1) devletin temsil ettiği egemen gücün sınırlandırılması; (2) bireylerle toplumun kendiliğinden işleyen ilişkilerine müdahale edilmemesi;(3) böyle bir müdahaleyi haklı gösterebilecek herhangi bir mutlak ilkenin mevcut olmaması gibi ortak esaslarda birleşmektedirler*."[107]

Liberalizmin bireyci ve evrensel tutumu, muhafazakarlığın isteksiz davrandığı konulardır. Bireysel haklar alanı konunun belki de en tartışmalı boyutunu oluşturmaktadır. İngiliz muhafazakarlığının etkin şahsiyetlerinden Rogert Scruton'un yaklaşımı muhafazakar düşüncede bireysel hakların işlevsel niteliğini göstermektedir;

> "Scruton, liberalizmin doğal insan hakları ve kişisel otonomi ilkeleriyle hesaplaşmış, hürriyet ve haklar gibi soyut kavramların belli geleneklerden ayrı tutulamayacaklarını ileri sürmüştür. Scruton'da Kişisel tercih alanı daraltılarak bireysel talep hakkı kanun, genel kurallar ve seçme hakkının ihlal edilmemesi ile sınırlandırılmıştır. O'da politik düzene ilişkin farklı yaklaşımları olsa da Oakeshott gibi politik faaliyeti şahsi amaçlara ulaşmada bir vasıta olarak görmektedir. Zaten organik olarak tanımlanabilecek temel politik düzenin varlığını da bu şahsi amaç vurgusuyla meşrulaştırır."[108]

Ekonomik alanda muhafazakarlar ve liberalleri birbirinden ayıran çok farklı alanlar söz konusudur. Örneğin, muhafazakarlar tarım sektörünün çıkarları konusunda günümüzde bile daha duyarlı davranmaları[109] anlamlıdır.

Muhafazakarlık ve liberalizm arasındaki yakınlaşma ve ayrışma noktaları çağdaş muhafazakarlık açısından değerlendirildiğinde liberal değerlerin özellikle 1980'ler boyunca muhafazakar değerlere eklemlendiği görülecektir. İngiltere'de Tahtcher, ABD'de Reagen dönemlerine tekabül eden ve yeni sağ olarak tanımlanan ideolojik yaklaşım 1980'lerin yükselen değeri olmuştur;

---

[107] Levent Köker, "Liberal Muhafazakarlık ve Türkiye", (içinde), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Muhafazakarlık** , Cilt 5,(Der. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 276.
[108] Barry, a.g.e. s. 111.
[109] A.g.e. s. 115.

> "Bu yeni liberal-muhafazakarlığın merkezi savı, modern liberal toplumların, değerlerden arınmış, kültürel kimlikten yoksun toplumlar olamayacakları, olursa yozlaşacakları ve çökecekleridir, liberalizmin temin ettiği özgürlük, ilerleme ve yaratıcılık, ancak toplumun birtakım temel değerleri muhafaza edilirse varlığını sürdürebilecektir. İtiraz, kozmopolitizme yönelik eski muhafazakar itirazdır., savunulan, Gelenek-Din-Millet-Devlet-Otorite vb. eski muhafazakar değerlerdir, görünürde, Yeni Muhafazakarlığı yeni kılan, öncelikle bu eski değerlerin büyük ölçüde liberal toplumu güvencelemek üzere savunulmasıdır."[110]

Çağdaş muhafazakarlığın liberalizmle kurduğu yakın ilişkiye rağmen bireysel hakların kullanımı konusunda gösterilen farklı yaklaşımlar günümüzde bu iki düşünce geleneği açısından en hassas alanı oluşturmaktadır. Liberaller açısından bireysel tercih alanı olarak görülen eşcinsellik ve kürtaj gibi tercihler, muhafazakarlar için dinsel, toplumsal kaygılarla karşı durulması, hatta büyük mücadele verilmesi gereken yaşamsal değerde konulardır;

> "Muhafazakarlara göre, yetkin olmayan bir varlık olarak insan, konu kendi bedeni bile olsa, sınırsız bir yetkiye sahip değildir. Siyasette devrimi reddetmeyi gerektiren kurucu akıl..., bireysel yaşamda da geri dönüşü olmayan radikal değişimi hoş görmemektedir... Kürtajı kadınların "seçim hakkı" çerçevesinde destekleyenler (pro-choice) ile "yaşam hakkı" temelinde ona arşı olanlar (pro-life) arasında iki büyük kampa ayrılmış olan Batı dünyasında, muhafazakarlar hemen hemen tamamen *pro-life* kesimde yer almaktadırlar. Kürtajın yasaklanması için yasama organlarını etkilemeye çalışmaktan, kürtaj karşıtı gösteriler yapmaya, bebeğini aldırmayı düşünen anneleri doğum yapmaya ve gerekirse çocuğunu evlatlık vermeye ikna çabasına veya kürtaj kliniklerinin önünde karşı propaganda yapmaya kadar çok geniş bir çerçevede yapılan eylemlerin odağında genellikle muhafazakarlar vardır. Bu konuda klasik veya neo olmak muhafazakarın tutumunu değiştirmemektedir... Kürtajın yasallaşmasına yönelik eleştiriler, aynı zamanda hükümetin veya devletin insan yaşamında değer koyucu bir otorite olarak müdahale edemeyeceği çekirdek bir alanın varlığına işaret etmektedir."[111]

[110] Bora, 2003 a, s. 69.
[111] Özipek, a.g.e., s. 167-169.

Liberalizm ve muhafazakarlık arasında bireysel yaşama dönük(cinsiyet değiştirme, kürtaj vb.) farklı önermelerin kolaylıkla uzlaştırılamayacağı, hatta toplumsal, ekonomik ve siyasi dengelerin büyük ölçüde istikrar kazandığı günümüz dünyasında bu konular etrafındaki tartışmaların daha fazla derinleşeceği şimdiden belirtilmelidir.

Muhafazakarlık ile liberalizm arasında tarihsel perspektiften bakıldığında bir çok alanda yakın işbirliği kurulmuştur. Ekonomik alanda çok uzun süre aynı politikaların savunulması, tarihsel zorlamaların da etkisiyle sosyo, politik sahada da benzer önermelerin paylaşılması(örneğin komünizm karşıtlığı) bu iki düşünce ekolünü farklılıklardan ziyade ortak noktalarda ele almayı kolaylaştırabilmektedir.

Muhafazakarlık ve liberalizm arasında çoğu zaman tayini kolay olmayan ilişki mevcuttur ve bu durum yüzyılın son çeyreğinde kavram kargaşası doğurmaktadır. Helmut Dubiel'e göre;

> "Eski muhafazakarlık gerçekleşmiş bir burjuva özgürleşmesine duyulan hınçlardan beslenmiştir. Yeni Muhafazakarlık ise, işte bütün bu burjuva toplumunun meşruiyet zemini üstünde duruyor. Yeni Muhafazakarları "devrik liberaller" olarak adlandıranlar işin yalnız kabuğuna dokunmuş oluyor; özüne değil; söz konusu olan şey daha ziyade, entelektüel muhafazakarlığın burjuva toplumuna yetişmiş olmasıdır. Bu da onu giderek liberalizmden ayırdedilemez hale getiriyor. Bu yüzden de söz konusu entelektüel muhafazakarlığa "Yeni Muhafazakarlık"mı, yoksa "neoliberal" mi denmesi gerektiği konusunda sadece bir kelime seçimi meselesidir.[112]

Liberalizm ve muhafazakarlık her geçen gün yeni alanlarda oydaşma yaratmaktadır. Örneğin, muhafazakarlığın serbest rekabete, liberalizmin de ahlaka verdiği önem liberal muhafazakar tartışmasını azaltırken[113] entelektüellerin işini zorlaştırmaktadır.

Yeni muhafazakarlık tartışmaları ekseninde yönetim modelinde yaşanan tıkanmalar uzun süre tartışma konusu olmuştur. Liberal demokrasilerin yönetilemezliğine ilişkin sorunlarını, temelde demokratik yönetim pratiğine geleneksel değerlerin yüklenememesi sorunu olarak gören yeni muhafazakar düşünce[114] bir anlamda yönetimin referans çerçevesini derinleştirme arayışındadır.

[112] Dubiel, a.g.e. s. 159-160.
[113] Akkaş, a.g.e., s. 70.
[114] A.g.e., s. 70.

Liberalizm ile muhafazakarlık arasında belirtilmesi gereken farklılıklardan biri de yerellik, evrensellik tartışmasıdır. Liberal ilkeler küresel, muhafazakarlık ise yerel değerlere seslenmekte ve muhafazakarlığın her ülkede farklı şekilde içeriklendirilmesini açıklamaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

II. TÜRK MUHAFAZAKARLIĞI

2.1. Türk Muhafazakarlığının Tarihsel Seyri

2.1.1. Başlangıç Dönemi

Türk muhafazakarlığının günümüze uzanan tarihsel seyri için genellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemleri ile Kurtuluş Savaşı yılları başlangıç noktası olarak kabul edilir. Dergah dergisi etrafında toplanan bir dizi yazarın kaleminde Türk düşünce dünyasına aktarılmaya başlanan muhafazakar anlayış, çok partili yaşama geçiş sonrasında siyasal etki düzeyine kavuşuncaya kadar gene belli başlı dergiler etrafında özellikle kültürel sahada varlığını sürdürmüştür. İrem'in ifadesiyle; "*Modern Türk muhafazakarlığının kavramsal matrisi, en genel ifadesiyle İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun "ananeci" ve "kültürcü", Peyami Safa'nın "muhafazakar", Ahmed Ağaoğlu'nun "Türkçü" ve "liberal", Hilmi Ziya Ülken'in "ahlakçı" ve Tunç'un Bergsoncu felsefi anlayışının çakışma noktalarında varlık bulan bir fikir iklimi içinde şekillenmiştir*."[115]

Muhafazakar anlayışın savunucuları üzerinden hareket edildiğinde muhafazakar fikriyatın Türkiye'de geldiği süreci tahlil etme imkanı kolaylaşmaktadır. Mustafa Şekip Tunç, İsmail Baltacıoğlu ve Yahya Kemal Beyatlı gibi Dergah dergisi yazarları ile başlayıp, Türk Düşünce Dergisi ile devam eden, Ahmet Hamdi Tanpınar ve Peyami Safa ile enine boyuna ele alınan muhafazakar fikriyat Ali Fuad Başgil ile laiklik formülasyonunu oluşturup Nurettin Topçu ile felsefi içeriğini çeşitlendirmiştir. Muhafazakarlığın geçişkenlik katsayısının oldukça yüksek olduğu milliyetçi ve İslamcı akımların temsilcilerinin katkıları da bu anlamda göz ardı edilemez.

Türk muhafazakarlığının genel karakteri itibariyle Cumhuriyet rejimi ile ontolojik bir hesaplaşmaya girmediği veri olarak kabul edilmelidir. Muhafazakar

[115] İrem, a.g.m., s. 141.

çevreler ile reaksiyoner çevrelerin ortak temalar etrafında fikir üretmesi arasındaki nüansa dikkat çekmek açısından Öğün'ün son derece tutarlı saptamasına kulak vermek gerekiyor;

> "Kaynaklar, Türk politik tarihi içinde doğan muhalefetin, 2. Grup olarak adlandırılan bir geleneğe dayandığını belirtmektedir... Türk merkez sağı, belki politikada 2. Grubun temalarını seferber etmiş olabilir. Ama Türk sağının kaynaklarını büyük ölçüde 1. Grubun temsilcisi ve uzantısı durumunda olan CHP'den kopan unsurlarla ilişkilendirmek mümkündür. Türk merkez sağının kilit figürlerinden Celal Bayar ya da Adnan Menderes gibi CHP kökenli isimler olması bunun en büyük göstergesidir... Esas önemli olan Türk merkez sağının, kendisini temellendirirken hatta en radikal CHP karşıtlığı içindeyken bile, gönüllü olarak kemalist cumhuriyet ilkelerinden vazgeçmemesi ve onu bir referans çerçevesi olarak kullanmasıdır... Kemalist cumhuriyet projesi, referanslar düzeyinde olmasa bile yerleşik kültürel kodlarla sanıldığından daha fazla uyumludur."[116]

2.1.2. Cumhuriyetin Başlangıç Döneminde Muhafazakar Düşünce İklimini Besleyen Kırılma Eksenleri

Türk muhafazakarlığının izlediği tarihsel seyrin anlamlı bir bütün dahilinde kavranabilmesi açısından Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte yaşanan kırılma eksenleri yol gösterici öneme sahiptir. Bu kırılma eksenleri üzerinde her zaman görüş birliği sağlanamasa bile genel olarak altı çizilen değişim süreçleri muhafazakar tepkinin yörüngesini tayin etmek için gerekli malzemeyi sağlamaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanına geçiş aşamasında yönetim modelinde köklü değişikliğe gidilerek Cumhuriyet rejiminin tesis edilmesi statükonun en önemli sarsıntı alanlarından birisini oluşturmuştur. Muhafazakarlık nokta-i nazarından konu son derece hassastır çünkü kurumsal yapıların sürekliliği geleneksel yapının sürekliliği adına sigorta işlevi görmektedir ve somut, yaşayan haliyle bu kurumlar, diğer soyut kültürel yapıların taşıyıcısı konumundadırlar. Söz konusu olan saltanat gibi yönetme erkinin en üst basamağını

[116] Öğün, 1997, s. 102-103.

oluşturan ve muhafazakarlar tarafından bir tür kutsiyet atfedilen geçmişin anlam dünyasını şekillendirmiş olan bir kurumun lağvedilmesi kendisini bu anlam dünyasında tanımlamış bireylerde kendiliğinden tepkinin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir.

Analize kurumsal yapıların lağvedilmesine gösterilen tepki boyutundan devam edilirse dikkat edilmesi gereken ikinci aşama ise halifeliğin kaldırılmasıdır. Sembolik bir konumu bulunsa da halifelik hem dinsel hem de siyasal referansa sahip olması nedeniyle değer atfedilen bir kurum niteliğindeydi. Kurumsal devamlılığın sekteye uğraması bakımından medreseler başta olmak üzere geleneksel eğitim kurumlarının ortadan kaldırılması diğer bir önemli gelişmedir.

Cumhuriyetin ilanı ile birlikte gösterilen direnç ve tepkinin adresi olarak genellikle İslamcı çevre görülür, oysa tepkinin İslamcı yönünün yanı sıra çok farklı odakları ve sebepleri söz konusudur. Öte yandan, Cumhuriyet rejiminin dinsel tepkiyi istismar ettiği şeklinde görüşler de dile getirilmektedir. Sınıf analizi ile hareket eden İdris Küçükömer, üst kültür devrimi hareketini(anayasasından sanatına kadar) kabul etmeyen mevcut üretim güçleri sahiplerinin ve halkın büyük bir bölümünün gösterdiği tepkinin dini görünüşüne aldanılmaması gerektiğini, bunun, Batıcı-laik bürokratın, bu dini görünüşü kendi iktidarı için istismar ettiğini iddia etmektedir.[117] Küçükömer, ayrıca, "*Cumhuriyetin ilanı ve halifeliğin kaldırılışının da küçük bir azınlık kararıyla olduğunu, Mustafa Kemal'ci Birinci Grup'a dahil olanların dahi çoğunun Cumhuriyet'in ilanına karşı olduğunu, İkinci Grup dayandığı kitleyi bilerek kuvvetli bir muhalefet yaptığını*"[118] savunurken Kemalist devrimlerin üst kültürcü yanını göstermeye çalışmaktadır.

Kurumsal düzeyde yaşanan süreç sadece yukarıda değinilen bu üç alanla sınırlı değildir fakat bahsedilen söz konusu alanlar muhafazakar çevrelerin argümanları açısından belirleyici öneme sahiptir. Diğer bir ifadeyle, ortadan kaldırılan söz konusu kurumlar muhafazakar düşüncede geniş tartışma alanı yaratacak düzeyde etki seviyesine sahiptirler.

[117] İdris Küçükömer, **Düzenin Yabancılaşması**, Bağlam Yayıncılık, 3. Baskı, İstanbul, 2002, s.83.
[118] A.g.e. s. 87.

Beşir Ayvazoğlu'nun Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte değişen zihinsel anlayışa gösterdiği tepki, muhafazakar yaklaşıma çok iyi bir örnek teşkil etmektedir. Ona göre; *"Cumhuriyet'ten sonra, Osmanlı'dan kalan ve Osmanlı'yı hatırlatan ne varsa hepsini yok etmek "ilerleme" zannedilmiş ve şehirlerin ortalarına ilerlemenin göstergeleri olarak lenduha binalar ve fabrikalar dikilmiştir. Her ne pahasına olursa olsun, hedef ilerlemedir. Neye göre, niçin, nasıl ve nereye kadar sorularının cevaplarını ise kimse aramak zahmetine katlanmaz. Teknoloji, muasır medeniyet ve müsbet ilim gibi kavramlar, asıl mahiyetlerinin dışında, adeta birer mit haline getirilerek bu mitler etrafında maddi ve manevi baskı müesseseleri oluşturulur."*[119]

Beşir Ayvazoğlu'nun dile getirdiği bu düşünceler muhafazakar düşünce geleneğinde değişimin hızına ve pozitivist içeriğine getirilen eleştiriler ile tamamen örtüşmektedir.

Muhafazakarlar açısından din meselesi toplumsal belleğin önemli bileşenini oluşturması ve düzen ve istikrarın çimentosu işlevini görmesi sebeplerinden dolayı her zaman için ilgi duyulan hassas bir alandır. Cumhuriyete geçişle birlikte yukarıda değinilen kurumsal değişiklikler ve Kemalist yönetimin pozitivist anlayışı beraberinde laikliğin hukuksal ve düşünsel zeminini netleştirirken İslamcı çevrenin tepkisi gecikmemiş, fırsat bulduğu her alanda bu tepkisini ortaya koymuştur. Bu süreçte, İslamcı çevre ile muhafazakar çevre arasında ayrım yapma olanağı zordur. Söz konusu dönem aynı zamanda muhafazakar düşüncenin temellerinin atıldığı yıllardır. Zaman içinde muhafazakar çevre, Cumhuriyetçi muhafazakarlık olarak da adlandırılan yol ayrımıyla İslamcı reaksiyoner çevreden ayrı olarak kimliğini oluşturma yoluna girmiştir.

Türkiye'de muhafazakar düşünceyi benimseyen kesimler açısından laiklik meselesi çözümsüz değildir. 1920'lerden 1960'lara kadar uzanan süreçte bu alanda yapılan düşünsel egzersizlerle konunun teorik çerçevesi oluşturulmuştur. Muhafazakarların laiklik konusundaki itirazları Kemalist devrimlerle birlikte etki

[119] Beşir Ayvazoğlu, **Geleneğin Direnişi**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2000 a, s. 288-289.

seviyesi artan pozitivist dünya görüşünün laiklik ilkesi ile toplumsal nüfuz alanına sirayet ettirilmesine yöneliktir. Toplumsal kodlara nüfuz eden İslam'i anlayışın ve kültür mirasının kurumsal temellerinin zayıflatılması, ayrıca toplumsal yaşamda dinsel fonksiyonların içinin boşaltılması, hepsinden önemlisi bütün bu sürecin kısa sayılacak bir zaman diliminde gerçekleştirilmesi muhafazakar çevre açısından kabul edilecek gelişmeler değildir. Muhafazakarlar "din elden gidiyor" retoriğiden ziyade konunun işlevsel boyutu ile ilgili olduklarından getirdikleri eleştirilerde tepkisel değil muhafazakar anlayışın genel ilkeleri ile uyum gösterirken, düşünsel ön kabullere dayandırılan, tutarlı bir bütünlük arz eden mahiyettedir;

> "Gelenekçi muhafazakarlık... bir yandan İslami evrenselcilik anlayışına şiddetle karşı çıkmakta, diğer yandan da dinsiz insan topluluğu yoktur tezi ile dine modern toplum içinde hak ettiği yerin verilmesini savunmaktadır... Gelenekçi-muhafazakar aydınlar, Kemalist modernizmin bilimci/pozitivist anlayışı içinde geri planda kalan "Nasıl bir din? Nasıl bir İslam?" sorularına verdikleri yanıtlar ile siyasal merkezin merkezinde olmasa da kıyısında yer bulabilmiş bir Cumhuriyet kuşağının ilk temsilcileridirler. Gelenekçi muhafazakar çevre Kemalist inkılabın dünyevileştirme politikalarına karşı çıkmamakla beraber, dinin kişi ve toplum hayatından tamamen dışlanmaması gerektiğini ileri sürmektedir."[120]

Muhafazakar anlayışta hızlı değişim süreçleri kabul görmezken, değişim sürecinin devrim formatında gerçekleşmesi ise bu anlayışa göre büsbütün alerjik bir durumu ifade etmektedir. Cumhuriyetin ilanı ve sonrasında siyasal ve sosyal alanlarda, bu alanların birer türevi olarak da kültürel sahada yaşanan/yaşatılmaya çalışılan hızlı değişim hamleleri, muhafazakar çevrenin kurumsal planda ve düşünsel zemindeki gelişmelere karşı niçin kesin itirazlarla karşı çıktıklarını açıklayabilmektedir; "*Gelenekçi muhafazakarlar tarih içinde her şeyin değişmeye mahkum olduğunu belirtirken bile, esas olanın değişme güçlerini takviye etmekten ziyade dil, din ve folklor gibi milli geleneği oluşturan ve taşıyan tarihsel yapıların çöküşlerinin önlenmesi olduğunu vurgulamışlardır*"[121]

[120] Nazım İrem, "Kemalist Modernizm ve Türk Gelenekçi Muhafazakarlığının Kökenleri", **Toplum ve Bilim**, Sayı. 74, Güz 1997, s. 65.
[121] İrem, 1997, s. 69.

Her şeyden önce konu, geçmişin iyi veya kötü olması değil, değişim sürecinin nasıl ve ne hızla işletildiğidir. Temelleri Tanzimat'la birlikte atılmış olsa bile, Cumhuriyetle birlikte toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel sahada bir dizi inkılapla hayata geçirilen yenilikler, sistematik ve Fransız ekolü örnek alındığından sert tonlamaya sahiptir. Her türlü hızlı değişim ve devrim anlayışına kesin çizgilerle karşı çıkan muhafazakarların, saltanatın, halifeliğin ve dini çerçevedeki eğitim kurumlarının kısa süreli kararlarla ortadan kaldırılmasına itiraz şerhi koymaları muhafazakar düşüncenin genel ilkeleri bazında son derece tutarlıdır.

Değişimin yerinden oynattığı değerler, alt toplum katmanlarındaki hafızalarda canlı tutulurken, üst kültür sahasında söz konusu değişim sürecine karşı fikri mücadelenin yörüngesi de muhafazakarlık açısından belli olmuştur. Dergah dergisi çevresinin Bergson'un izleğinde şekillendirmeye çalıştığı ideolojik çerçeve Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte gerçekleştirilen toplumsal yapı öğelerinin tasfiyesine yönelik eleştiriler ile desteklenmiştir. Dönemin hakim anlayışı olan ve İttihat ve Terakki bünyesinde de geniş taraftar bulan pozitivist yaklaşıma karşı Fransız düşünür Henry Bergson tarafından ortaya atılan felsefi önermeler Türkiye'de alıcı bulmakta gecikmemiştir.

Kurumsal ve düşünsel zeminde yaşanan kırılmanın boyutları çok boyutludur ve etki düzeyi sarmal etkiye sahip olmuştur. Nüfus kompozisyonu, devlet anlayışı, hukuk anlayışı ve sosyal ve yönetsel alanda dinsel referansın kaybolması kırılmanın en önemli unsurlarıdır. İslam'a yapılan referansın iptal edilmesi kamusal alanda yarattığı boşluk ile yönetim meşruiyeti başta olmak üzere birçok sorunu gündeme getirmiştir.

2.1.3. Cumhuriyetle Birlikte Gelen Gelenek İnşası Süreci

Geleneksel kurum ve yapıların tasfiyesi modernleşme adına gerçekleştirilirken, "*bir başka gelenek "icat" edilmeye çalışılmıştır*."[122] Toplumsal

[122] Tayfun Atay, "Gelenekçilikle Karşı-Gelenekçiliğin Gelgitinde Türk Gelenek-çi Muhafazakarlığı", (içinde), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Muhafazakarlık**, Cilt 5, (Der. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 155.

yapının sağlam temeller üzerinde oturması gerektiğinin bilincinde olan Kemalist yönetim elindeki araçları bu çerçevede en etkin şekilde kullanarak geleneği inşa sürecinde önemli yol almıştır. "*Cumhuriyetçi rejim Osmanlı "şan"ı ile desteklenemeyeceği için tarihin yeni kuşaklara sağlayacağı "benlik", başka bir kaynaktan, Osmanlı öncesi Türklerin başarılarından devşirilecektir.*"[123]

Osmanlı öncesinden gelenek inşa süreci uzun süreli tartışmaları tetiklemiş, geleneğin nerede başlayıp, nerede bittiği sorusunu gündeme getirmiştir;

> "Cumhuriyet'le birlikte Türk ulus devletinin inşa sürecinde "tarihsel süreklilik" ihtiyacını karşılayacak bir gelenek icadına gidilmesi söz konusudur. Ancak geleneğin icadı, ulus-devlet oluşumunun üzerinde yükseldiği "zaman-mekan" birliği bünyesindeki geleneksel pratiklerin "milli" amaçlar doğrultusunda kullanılmasından ziyade, bu "zaman-mekan" birliğinin çok ötesinde, neredeyse "kadim" bir zaman-mekana gidilerek gerçekleştirilmiştir. Belki daha çarpıcı bir deyişle, ihtiyaç duyulan gelenek, "Malazgirt ovası"ndan değil, "Ergenekon kapısı"ndan kaldırılmış ve devşirilmiştir. "Mazi" olarak hala yanıbaşımızda soluk alıp veren geçmişin mi yoksa "kadim" geçmişin mi gelenek için referans alınacağı noktasındaki düğümlenme, aslında Cumhuriyet'ten önce başlayıp Cumhuriyet'ten sonrasına da sarkarak devam eden bir sorundur."[124]

Muhafazakarlık boyutundan bakıldığında, Ergenekon kapısından devşirilmeye çalışılan geleneğin, pozitivizmin kurucu rasyonalist ilkesine paralel olarak soyut bir önerme getirdiği açıktır.

Cumhuriyetle birlikte yeni politik kimlik inşa etme süreci kendi içerisinde farklı dinamikler dahilinde işlerlik kazanmıştır. Aynı damar içerisinden farklı talepler yükselip, meşruiyet kazanmıştır;

> "Kemalist Cumhuriyet projesi, devlete sadık ve bu sadakatini yerleşik kültürel bağlardan değil; Cumhuriyet ve onun ulusal değerlerinden alan bir

[123] Özgür Gökmen, "Tek Parti Cumhuriyet Halk Partisi'nde Muhafazakar Yönelimler", (içinde), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Muhafazakarlık**, Cilt 5,(Ed. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 145.
[124] Atay, a.g.m., s. 158.

> politik toplum inşa etmekte kararlıydı... Bu, aynı zamanda, ve daha önemli olarak Kemalizmin diyalektiğine işaret eden bir gelişmedir. Bu diyalektik, kültürel alanla politik alan arasındaki gerilimin ekseninde Kemalizmin muhtelif şekillerde, okunabilmesine, dolayısıyla da kültürel yeniden üretimine işaret edebileceğini iddia etmektedir. Türk muhafazakarlığnın tarihsel-kültürel koordinatları da bu diyalektiğin eksenlerinde konumlanmaktadır."[125]

Kemalist Cumhuriyet projesine entegre olan Türk muhafazakarlığının çatışma modelinden uzak durarak kültürel sahada fikri altyapısını oluşturması ve nihayetinde siyasal arenada adı konulmamış olsa bile başat konum elde etmesi bu çerçevede anlamlıdır. Siyasal hakimiyet elde eden merkez sağ partiler zaman zaman Kemalist ilkelere daha fazla hassasiyet gösterebilmişlerdir.

Türk muhafazakarlığı, Kemalist Cumhuriyet projesinin açık bıraktığı alanları dolduracak birikimi üretmiştir. Özellikle kültürel sahada yaşanan boşluk işletilerek zamanla politik girdi olarak popülizme kanalize edilmiştir;

> "Kemalist milli popülizm, güçlü bir halkçılık hareketine, romantik edebiyata, folklor birikimine dayanmıyordu. Bu eksiklik, resmi kültür politikası çerçevesinde, Halkevlerinin hamaratlığıyla giderilmeye çalışılıyordu. Bu çaba içinde ortaya çıkan gayretkeşlik ve yapaylık manzarasının eleştirisi, başlı başına, muhafazakar popülizme bir yol haritası sunabilmiştir. Muhafazakar popülizm, Kemalizmin geleneğe ve folklora yönelik otoriter ve sentetik tavrına itiraz ederek, "köyü köy olarak bırakmayı" ve köylünün ruhuna, iç ve dış alemine saygı göstermek gerektiğini söylüyordu."[126]

Küçükömer, Tanzimat döneminde düzenlenen balolar ile CHP döneminde düzenlenen Cumhuriyet balolarını karşılaştırarak, söz konusu baloların halkta yarattığı nefrete işaret etmiştir.[127] Sınıf temelli analiz yapsa bile Küçükömer'in dikkat çektiği bu konu muhafazakar kitle açısından da hassasiyet arz etmiştir.

[125] Öğün, 2003, s. 539.
[126] Bora-Erdoğan, a.g.e. s. 638.
[127] Küçükömer, a.g.e. s. 61.

2.1.4. Dergah Dergisi'nin Türk Muhafazakarlığı Açısından Önemi

Türk Muhafazakarlığının tarihsel seyri ortaya konulurken Dergah dergisi ve çevresindeki düşünür/yazarları ilk planda değerlendirmek kaçınılmazdır. Fikir, sanat ve edebiyat dergisi olarak Yahya Kemal'in öncülüğünde 1921 yılında yayın hayatına geçen Dergah'ın yazarları muhafazakar fikriyatın temellerini atıp alternatif bir fikri akım oluşturma yolunda ciddi mesafe katetmişlerdir. "*Farklı düşüncelere rağmen Dergah'ta yazanların ortak bir paydası vardı: Milli Mücadele'yi desteklemek ve Ziya Gökalp sosyolojisine ve dolayısıyla pozitivizme karşı olmak.*"[128]

Genel olarak özetlenirse Dergah çevresi eleştirilerini pozitivizm, materyalizm ve mekanizm ekseninde şekillendirmiştir. Bu üç alanda getirilen eleştiriler ise Burke'den mülhem muhafazakar anlayışla tamamen uyumludur. Dergah çevresinin Kemalist rejimin rehber odaklarından olan Ziya Gökalp sosyolojisine karşı kesin çizgilerle eleştiri getirmesi söz konusu anlayışın sonucudur.

Milli mücadeleye destek veren Dergah dergisi, yeni rejimin pozitivist yaklaşımı karşısında geri plana çekilerek, kültürel muhafazakar mücadelesini sürdürmüştür. Ayvazoğlu'na göre "*Dergah, Batı'dan ödünç alınmış fikirlerle Doğu'ya yönelişi ve mistik nitelikler taşıyan modern bir eğilimi temsil etmektedir*."[129] Bu kapsamda Dergah dergisi'nin Türk muhafazakarlığının ilk sistematik sesi olduğu belirtilmelidir.

Dergah çevresinin Ziya Gökalp'e karşı olmanın haricinde Kurtuluş Savaşı'na destek verme konusunda mutabakat halinde oluşu[130] bu çevrenin cumhuriyet muhafazakarlığı etiketini taşımasının belki de ilk çıkış noktası olmuştur. Cumhuriyet devrimlerine eleştiriler getirilebilmesi bu meşruiyet alanı dahilinde ele alınmalıdır.

2.1.5. Bergson Felsefesinin Cumhuriyet Muhafazakarlığına Dönük Etkisi

[128] Metin Çınar, "Dergah Dergisi", (içinde), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Muhafazakarlık**, Cilt 5, (Ed. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 86.
[129] Ayvazoğlu, 2000 a, s. 149.
[130] Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 2001, s. 376.

Bergson Felsefesi, Türk muhafazakarlığının oluşum evresinde devreye girmesi sebebiyle önemlidir. Cumhuriyetçi muhafazakar çevre Bergson'u referans alarak tutarlı bir düşünce çizgisini oluşturabilmişlerdir. Cumhuriyetçi muhafazakarlığın Bergson'u referans almasının nedenleri çoktur. İrem'e göre;

> "Liberal modernliğin özellikle 1920'li yıllarda başlayan tarihsel kırılma anında Osmanlı-Türk kültür coğrafyasında kendi modernlik anlayışlarını şekillendirmeye başlayan muhafazakar aydınları Bergson felsefesi ile buluşturan üç temel nedenden bahsedilebilir... İlk olarak Muhafazakarlar, Bergson'a Batı'nın pozitivist ilerlemeci yüzünü eleştiren isyankar Diğer Batı'nın sözcüsü olarak sempati duymaktadırlar. Bergsonculuk muhafazakarlara Batı'yı bizzat kendi içinden çıkan eleştirel gelenekler yolu ile anlamak olanağı sunmaktadır. İkincisi, Bergson felsefesinin günün sosyal ve siyasal sorunlarının çözülmesi yolunda sağladığı yeni anlayış, muhafazakar eğilimli aydınları bu felsefi gelenek ile yakın bir fikir diyaloğuna itmiştir... Bergsonculuğun muhafazakarlar arasında önemli bir felsefi referans noktası haline gelmesindeki üçüncü neden, bu çevre aydınlarının da Kemalist yönetici seçkinler gibi Osmanlı rejiminin mirası olan siyasal ve sosyal düzeni sorguluyor olmalarıdır. Muhafazakar modernizmin temel kavramları haline gelen ve Bergson'dan mülhem yaşam atılımı, açık toplum, kapalı toplum, sıçramalı tekamül gibi kavramlar Cumhuriyet rejimine geçiş olarak tecrübe edilen toplumsal değişimin nedenini araştıran bu çevre için uygun felsefi terimleştirme olanakları sağlamaktadırlar."[131]

"*Türk muhafazakarlığını, "şuurlu muhafazakarlığa" dönüştürmek isteyen Mustafa Şekip Tunç*"[132] bu alanda deyim yerinde ise bayraktarlık vazifesi görmüş, Dergah çevresi içerisinde Bergson tesirlerini genişleterek devam ettiren tek isim olmuştur.[133] 1920'li yıllarda fikirleri ve tavırları ile muhafazakar cenah içerisinde değerlendirilen birçok düşünür, siyaset adamı ve yazarın muhafazakar fikriyatı bilinçli şekilde dile getirmediği veri olarak ele alınırsa Mustafa Şekip Tunç'un değeri iyi anlaşılabilir. "*Mustafa Şekip, mütarekeyi takip eden günlerde, milletimizin*

[131] İrem, 1999, s. 166-167.
[132] Murat Yılmaz, "Türk Düşüncesi Dergisi", (içinde), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Muhafazakarlık**, Cilt 5, (Ed. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003 a, s. 230.
[133] Ülken, a.g.e. s. 377.

uğradığı büyük haksızlık karşısında içine düştüğü ümitsizlikten Bergson felsefesi sayesinde kurtulduğunu ve ruhunun taze bir hayat neşvesiyle canlandığını söyler."[134] Ona göre bu gerçek bir hayat hamlesidir ve varoluşun gerçek dinamiği iyi tahlil edilmelidir.

Dergah mecmuasında, Yahya Kemal'in etrafında toplanan aydınların geçmişle kurdukları sağlıklı ilişkilerin, 1923'ten sonra gerçekleştirilen inkılapların etkisiyle durakladığını belirten Ayvazoğlu, genç Türkiye'nin Osmanlı mirasıyla bütün bağlarını koparmayı amaçladığını, özellikle 1928'de yapılan harf inkılabının gemileri yakmak anlamına geldiğini, Arap alfabesinin zor öğrenilmesi, imla problemleri ve benzeri gerekçelerin arkasına gizlenerek Osmanlı mirasının tarihin karanlıklarına gömmeyi hedeflediğini savunurken dönemin muhafazakar fikriyatının somut eleştiri alanlarını da ortaya koymaktadır. Ona göre; "*Türk tarihinin Osmanlı dönemlerine karşı büyük eleştiri kampanyasıyla birlikte başlatılan inkılaplar, geçmişle şuurlu bir hesaplaşma olmaktan çok, yeni rejimi oturtmak için, bu dönemleri adeta hafızalardan silmeye yöneliktir. Eleştirilerin hedefi daha çok Osmanlı kimliğini belirleyen kurumlardır: Medrese, tekke, divan edebiyatı, klasik musiki, alfabe vb.*"[135]

Türk muhafazakarlığının sembol isimlerinden olan İsmail Hakkı Baltacıoğlu "*hem inkılapçı hem ananeci/muhafazakardır. Bir Durkheimcı olan Baltacıoğlu, aynı zamanda muhafazakarlığın Türkiye'deki en önemli akımı olan Bergsonculuktan da etkilenmiş ve ikisinin bir sentezini yapmaya yönelmiştir.*"[136] İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun yaklaşımı sadece gelenekçi muhafazakar anlayışın inkılapçı anlayışa yönelik sentez çabasını gösterirken, Türk aydınının eklektik yapısına da işaret etmektedir.

Eski ile yeni arasında sıkışmış bir geçiş nesline mensup olan İsmail Hakkı Baltacıoğlu, "*dinsiz bir millet olamayacağından yola çıkarak, dini bir sosyal kurum olarak ele alır. Kültürün ve toplumun özgüllüğü, gelenekselcilik, organik toplum,*

[134] Ayvazoğlu, 2000 a, s. 145-147.
[135] A.g.e., s. 157-158.
[136] Yılmaz, 2003 a, s. 231.

sezgicilik ve kendiliğindencilik, devletin aşkınlığı, dine önem vererek reforme etmek, Baltacıoğlu'nun çözüm önerileridir."[137]

Türk muhafazakarlığının fikri temellerinin oluşturulmasında tarihçi Fuat Köprülü'nün katkısının altı çizilmelidir. Türklerin eski çağlarından bugüne kadar geldiği aşamayı tartışmasına araştıran Köprülü'nün hars-medeniyet ayrımına yaptığı katkılar muhafazakar düşüncenin dayandığı tarihsel geçmişe destek vermiştir. Fuat Köprülü'nün tarihsel temellendirmeleri hem Kemalist yönetime zengin malzeme sunmuş hem de muhafazakarların şanlı geçmiş kurgusuna katkı sağlamıştır.

2.1.6. Cumhuriyet Muhafazakarlığının Mücadele Alanı

Türk muhafazakarlığının Kemalist inkılaplara karşı koyduğu itiraz şerhi, yukarıda da belirtildiği gibi muhafazakarlarla Kemalist yönetim arasında çatışma yaratmamış bilakis zaman içinde entegre bir siyasal kültürün oluşumuna giden yolu açmıştır.

Gelenekçi yahut cumhuriyetçi muhafazakarlık, Cumhuriyetin başlangıcında siyasal arenadaki eşitsiz güç ortamında entegrasyon için insiyatif alan taraf olurken, kendi mücadele alanını farklı kulvarlarda sürdürme şansını elde etmiştir. "*Gelenekçi muhafazakarlık özel bir felsefi-siyasal dil olarak Kemalist iktidar yapısının içinde vücut bulan kültür kurumlarında özellikle de üniversite çevrelerinde gelişme imkanları bulabilmiştir. Örgütlü siyaset olanaklarının tek parti dönemindeki kısıtlılığı gelenekçi-muhafazakar aydın çevresi içinde bir tür dergicilik hareketinin gelişmesine yol açmıştır.*"[138]

Kemalist yönetim anlayışı kendi geleneğini inşa sürecinde iken, muhafazakar çevrede de başka bir yoldan bu yönde bir çaba içerisine girmiştir. Bu çaba geçmiş değerlerin derlenip, toplumsal ve siyasal alanda kullanılabilir yapıda hizmete sunulmasıdır. Geçmişin en önemli değeri ise Cumhuriyetin yönetim anlayışına koşut şekilde Anadolu'nun yaşayan geleneğidir; "*Anadolu'nun yaşayan geleneği;*

[137] Vural Göral, "İsmail Hakkı Baltacıoğlu", (içinde), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Muhafazakarlık**, Cilt 5, (Ed. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 611.
[138] İrem, 1997, s. 61.

evrenselci ümmet anlayışından kopuşun ilacı olarak görülmektedir. Cumhuriyetin ilk kuşak gelenekçi muhafazakarları, geçmiş bir zamana ait olarak gördükleri ve çatışan bir "yüksek hayır" anlayışına dayanan evrenselci dini geleneğin yeniden keşfedilmesini değil, Kemalist siyasetin ve ekonomik yapıların kurumsallaşmasına hizmet edecek olan yaşayan geleneğin, zamanımızın en "yüksek hayır"ı olan şahsiyet ve hürriyetin elde edilmesi için seferber edilmesini gerekli görmektedirler."[139]

Muhafazakar düşüncenin temel ilkelerinden birisi, devletin topluma müdahalesi konusunda hassasiyet göstermesidir. Türkiye'de de gelenekçi muhafazakarlar bu anlamda gerekli çabayı göstermişler ancak Türkiye'nin kendine özgü yapısında nihai olarak devlet müdahalesinin moral destekçisi olmuşlardır; "*Kemalist kültürcülük anlayışı içinde yer bulan milliyetçi romantizm, gelenekçi-muhafazakarların devlet paternalizmine verdikleri coşkulu desteğin de temelini oluşturmaktadır."* [140]

2.1.7. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Muhafazakar Yönü

Türkiye'de muhafazakar düşüncenin siyasal planda taşıyıcısı olan partiler sayılırken Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın adı belirli veya belirsiz şekilde dile getirilir. Bazı parti üyelerinin saltanat ve halifelik gibi geçmişin değerlerine sempati duymalarından ileri gelen ve muhafazakar düşünce tarzı ile de uyum gösteren ılımlı yaklaşımları savunan parti programı ile desteklenen partinin doğrudan muhafazakar önermelere sahip olmadığı rahatlıkla söylenebilir; *"TpCF, konumu itibariyle ve Mustafa Kemal Paşa'nın şahsi iktidarına ve onun etrafında oluşan küçük burjuva radikalizmine karşı çıkması itibariyle "muhafazakar" bir pozisyondadır. TpCF programı itibariyle liberal ve demokrat olarak tanımlanabilir."*[141]

---

[139] A.g.m., s. 70.
[140] A.g.m., s. 76.
[141] Murat Yılmaz, "Rauf Orbay", (içinde), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Muhafazakarlık**, Cilt 5, (Ed. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003 b, s. 58.

TpCF'nin program itibariyle muhafazakar anlayışı taşımamasına karşın pratikte muhafazakar hassasiyetin dile getirildiği ilk parti olduğu söylenebilir. TpCF'den bahsederken bu partinin ağır toplarından Kazım Karabekir'in muhafazakar durumuna bakmak faydalı olacaktır. Alpkaya'ya göre; "*Kazım Karabekir'in siyasal düşüncelerinin son boyutu muhafazakarlıktır. Bu muhafazakarlık, modernleşme karşıtı ve modernleşmenin değerleriyle çelişen bir muhafazakarlık değil, yalnızca modernleşme sürecinin hız ve kapsamını kontrol ederek sınırlandırmaya yönelik bir muhafazakarlıktır*."[142]

Mustafa Kemal Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı'nda en büyük destekçilerinden olan Karabekir'in dindar kişiliği onu muhafazakar yönelime itmiştir. Ancak burada Avrupa'da şekillenen bilinçli muhafazakarlık söz konusu değildir. Benzer bir yaklaşım Hüseyin Rauf Orbay ve Ali Fuat Cebesoy için de geçerlidir; "*Hüseyin Rauf Orbay'ın muhafazakarlığı "rakibe göre pozisyon alma" düzeyinde gerçekleşirken..., Atatürkçülüğün laiklik ve inkılapçılık ilkeleri sebebiyle muhafazakarlığın Cumhuriyet'in kuruluş felsefesiyle uyuşmazlık içinde olduğu şeklindeki, günümüze kadar devam eden ve zaman zaman ateşlenen iddiaya karşı; Türk muhafazakarlığı, "Temellerin Duruşması"nda Milli Mücadele'nin ve devletin asıl kurucu unsurlarının kendileri olduğu şeklindeki karşı iddiasını desteklemek üzere, dönemin asıl aktörlerinden Rauf Orbay'ın şahitliğine başvurmaktadır*."[143] Bu durum muhafazakarlığın günümüz Türkiye'sine uzanan süreçte Cumhuriyet'in ilanından itibaren sahip olduğu uğrak alanlarını veya dayandığı arka planı göstermektedir.

2.2. Çok Partili Döneme Doğru Türk Muhafazakarlığı

2.2.1. Geçiş Dönemi

Türk muhafazakarlığının Dergah dergisi ile başlayan düşünce serüveni 1940'lı yıllara gelindiğinde belirli bir birikime ulaşmıştır. İkinci Dünya Savaşı yılları

[142] Faruk Alpkaya, "Kazım Karabekir", (içinde), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Muhafazakarlık**, Cilt 5, (Ed. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 49.
[143] Yılmaz, 2003 b, s. 62-63.

ve sonrasında milliyetçilik ve sosyalizm fikirleri yeniden canlanırken, muhafazakarlık kültürel planda kendi çizgisi korumuştur.

Çok partili döneme geçiş süreci, kültürel muhafazakarlık unsurlarının siyasal alana tahvil edilme sürecini de başlatmıştır. CHP'den kopanların kurduğu DP'nin söyleminde yer alan temalar ile Cumhuriyetçi muhafazakarlığın önermelerinin kesişme noktaları oldukça fazladır. Bu kesişme noktaları, milliyetçilik ve dindarlıkla eklemlenen Türk muhafazakarlığının 1950-1960 yılları arasında belirgin dönemini yaşadığı, 1960'larda milliyetçilik, 1970'lerde de İslamcılığın hakim unsur olduğu yönündeki değerlendirmelere yol açmaktadır.

Türk muhafazakarlığı, çok partili yaşama geçiş sürecinde İslamcılık ve milliyetçilik akımlarını da belirli oranda absorbe edip, şemsiye vazifesi görmüştür. Düşünsel ve ideolojik düzeyde yaşanan kristalleşmeye paralel olarak ayrışma yaşansa da, muhafazakarlık, İslamcılık ve milliyetçiliğin aynı kültürel kodlardan beslenmeleri, kesin sınırların belirlenmesini imkansız kılmaktadır.

Çok partili yaşama doğru Türk muhafazakarlığının ön plana çıkan fikri temsilcileri arasında Peyami Safa, Yahya Kemal Beyatlı ve Ahmet Hamdi Tanpınar'ı ilk elde saymak gerekiyor. Bu şahsiyetler arasında Safa'nın özellikle aktivist bir tutuma sahip olduğu belirtilmelidir.

2.2.2. Türk Düşünce Dergisi ve Peyami Safa

Türk muhafazakarlığının Dergah Dergisi ile fikri sahada yer almasından sonra ikinci önemli hamle Peyami Safa'nın sahibi ve kurucusu olduğu fikir ve edebiyat dergisi olan Türk Düşünce Dergisi'nin yayın hayatına girmesidir. 27 Mayıs 1960 ihtilaline kadar yayını devam eden dergi, özellikle Peyami Safa'nın şahsında muhafazakar fikriyatın nüfuz etmesinde önemli bir aşamayı oluşturmuştur;

> "Türk Düşünce dergisi, Tek Parti döneminde kültürel ve özel alana sessizce sığınan muhafazakar fikriyatın 1946'dan sonra siyasal alana ve kamusal alana çıkışı dolayısıyla yaşadığı dönüşümü hem yansıtan hem de yönlendiren entelektüel bir kulvar olmuştur... Toplam 63 sayısı çıkan derginin ilk yazı kadrosunda Mustafa Şekip Tunç, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Hilmi Ziya Ülken, Elif Naci, Nurettin Sevin, Reşat Ekrem Koçu, Ahmet Kutsi Tecer, Feyzullah Sacit Ülkü, Behçet Kemal Çağlar ve Fazıl Hüsnü Dağlarca gibi tanınmış isimler yer almıştır. İzzeddin Mete(Göktürk), İbnültayyar Semahaddin Cem ve Vecdi Bürün gibi milliyetçi-muhafazakar kimlikli isimler de dergide yer almıştır.**"**[144]

Türk Düşünce Dergisi, politik ortamın yoğunlaştığı bir döneme denk gelmesi nedeniyle polemik sürecini fazlaca yaşamıştır. Özellikle Peyami Safa'nın anti komünist söylemi bu polemiklerin odak noktasını oluşturmuştur. "*Dönemin Türk sağı da, Türk Düşünce dergisi de demokrasiyi bir milli iradecilik olarak algılarken, çoğulculuğa ve liberalizme uzaktırlar*."[145]

Peyami Safa, dergi ve gazete vasıtasıyla düşüncelerini savunurken romanları üzerinden de muhafazakar temaları geniş bir şekilde işlemiştir. Dönemin toplumsal değişime ilişkin tüm sancıları ve tartışmaları Safa'nın kalemine konu olmuştur. Osmanlı romanında Recizade Ekrem'in Araba Sevdası ile başlayan ve daha birçok romana konu olan Batılılaşma sancısı Cumhuriyet sonrası romanında da devam etmiştir. Bu tür romanlarda anlatılan aşırı Batılılaşma yahut yüzeysel Batılaşma ve bu durumun ortaya çıkardığı kimlik problemleri muhafazakar çevreler için vazgeçilmez argümanlardır. Peyami Safa, söz konusu temaları tüm romanlarında açıkça işlemiştir.

---

[144] Yılmaz, 2003 a, s. 216.
[145] A.g.m., s. 233.

Fatih Harbiye romanı ile Cumhuriyet dönemi ile birlikte ortaya çıkan değişim sürecine ışık tutmaya çalışan Safa'nın Matmazel Noraliya'nın Koltuğu isimli romanı ise ağırlıklı olarak pozitivist materyalist yaklaşımın zararlarının tahlil edildiği yapıya sahiptir.[146]

Peyami Safa, muhafazakar düşünce mantığına paralel şekilde ilmi görüşün sınırlarının ne olması gerektiği konusunda kafa yormuştur. Ona göre; "*Türk düşüncesinin tekamülünde Avrupa'nın ilmi görüşünü.. dogmatizme vardırmamak için, bir yandan riyazileşirken, bir yandan da bize bir tarih ve iklim nimeti olan şarklıya has kuvvetli seziş hassamızı iptidai mistik halinden mesud yeni terkiplere doğru tekamül ettirmeliyiz.*"[147]

Peyami Safa'nın Türk inkılabını garp fikir sistemlerinin diyalektik tekamülünden doğma nazari bir ideoloji değil, sosyal vakıaların toplu tekamülünden doğma hayati(vital) bir hamle olarak görmesi[148] onun Bergson izleğinde olduğuna dair ipuçlarını ortaya koyuyor.

Kadro dergisi başta olmak üzere dönemin Kemalizm'e sol içerik kazandırmaya çalışan fikir erbabına karşı, muhafazakar hissiyatın en önemli tepkisi Peyami Safa'nın yazılarında izlenebilir. Safa'ya göre; *"Kemalizmi izah gayretinde olan bazı mecmualar ve gruplar, bizi iptidai ve mazlum Asya milletleriyle bir manzume içinde mütalaa etmeye kalkışmışlardı. Ne kültür, ne tarih, ne din, ne ekonomi itibariyle Hindlilere ve Çinlilere benzemek ihtimali olmayan Türk milletinin kurtuluş davası, yarı müstemleke halindeki memleketlerle emperyalizm arasındaki mücadele çerçevesi içinde kalamaz.*"[149] Müstemleke memleketler ile emperyalizm arasındaki mücadele ve genç Türkiye Cumhuriyeti'nin bu

[146] Bknz. Peyami Safa, **Fatih Harbiye**, Ötüken Yayınları, 15. Baskı, İstanbul 1995 ve Peyami Safa, **Matmazel Noraliya'nın Koltuğu**, Ötüken Yayınları, 19. Baskı, İstanbul, 2002. **Berna Moran, Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış**, Cilt 1, İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 1995.
[147] Peyami Safa, **Türk İnkılabına Bakışlar**, Ötüken Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 1997, s. 188.
[148] A.g.e., s. 193
[149] A.g.e., s. 140.

mücadeledeki müstesna yerine ilişkin tezler geliştiren Kadrocuların bakış açıları düşünüldüğünde Safa'nın düşüncelerinin hedefi açıkça ortaya çıkmaktadır.

Peyami Safa, Türk inkılabını etüt ederken Kemalizme eleştirel bir üslup getirmemiş, genel olarak olumlayıcı bir dil kullanmış ve ideal bir inkılap düzeni için felsefi bir açılım gayretinde olmuştur.

Türk Düşünce Dergisi'nde Peyami Safa, asıl hedefini kısaca şöyle açıklıyordu: "*Türk devrimin geleceğe yönelen yaratıcı hamlelerine karşı koymak isteyenlerle geçmişin canlı değerlerini mahkum etmeye çalışanların yanılgılarını ortaya koymak ve geçmiş-gelecek, Doğu-Batı, madde-mana gibi ikiliklerden Türkiye'nin tarih ve coğrafya durumuna uygun ve üstün bir senteze varılabileceğinin ve böylece bugünkü dünyamızın huzurunu kaçıran ruh gerginliğinin, kültür ve medeniyet buhranının aşılabileceğini izaha çalışmak*"[150]

Türkiye'de anti komünist hareketlerin arkasında büyük ölçüde Peyami Safa'nın bulunması[151] 1950'lerden sonra Türk muhafazakar düşünce geleneğinde anti-komünizmin mevzi kazanmasına katkıda bulunmuştur. Safa'nın Türk sol çevrelerinde sevilmemesi bu çerçevede anlamlıdır.

Peyami Safa'nın Türk muhafazakarlığında işgal ettiği yeri göstermek açısından Öğün'e kulak vermekte fayda var:

> "40'lı, 50'li, 60'lı ve 70'li yılların okuma fırsatı bulan, içlerinden ezher miktarda ilahiyatçı tarihçi ama pek çok mühendis ve tabip çıkaran taşralı çocukları, izbe yurt köşelerinde, etüd saatlerinde hep Peyami Safa'nın manevi rahle-i tedrisinden geçiler. Peyami Safa'nın muhafazakar projesi, 1980'lere kadar Türk sağının şekillenmesinde son derece de etkili oldu."[152]

2.2.3. Türk Muhafazakarlığında Nostalji Boyutu ve İstanbul

[150] Beşir Ayvazoğlu, "Doğu Batı Açmazında Peyami Safa", **Doğu Batı**, Yıl: 3, Sayı: 11, Mayıs, Haziran, Temmuz 2000 b, s. 128-129.
[151] A.g.m., s. 131.
[152] Öğün, 1997, s. 149.

Türk muhafazakarlığında nostalji boyutu, 1950'lere gelindiğinde, muhafazakar düşünce ikliminin zenginleşmesinin de etkisiyle daha ön plana çıkmaya başlamıştır. Yahya kemal başta olmak üzere, Kubbealtı Akademisi çevresinde yer alan Ayverdi ailesinin fertleri ve diğer muhafazakar temsilciler, bu nostalji boyutunu ortaya çıkarmıştır.

Türk muhafazakarlığının gelişim sürecinde geçmişe karşı nostaljik özlem boyutu dikkati çekmektedir. Atay'ın ifadesiyle Türk muhafazakarlığında; "*Gelenekçilik adına, olsa olsa "yeni"nin karşısında "eski"yi metheden, özleyen, ihyaya istekli, ama pratikte "bugünü dünle terbiye etme"nin ötesine varmayan bir pozisyondan söz edilebilir... Bu gelenekçilik, esas itibariyle "Osmanlıperestlik", tasavvuf ve "Türk-lük" sacayağı üzerinde yükselir. Osmanlı, "bugün" karşısında özlenen, idealize edilen, yok oluşuna hayıflanılan mazidir*."[153]

Gerek muhafazakarlar gerekse de dindar kesim açısından İstanbul'un 500. yıl kutlamaları önemli bir sürece işaret etmektedir. Bu kutlamalar tarihsel ve dini içerikli muhafazakar temaların işlenmesine vesile olmuştur. İstanbul, Türk muhafazakarlığının hassasiyet alanlarının üst sıralarında yer almaktadır. Ancak, bu hassasiyet alanı Öğün'ün isabetli yaklaşımıyla büyük çelişkileri de kendi bünyesinde barındırmıştır;

> "Geleceği Osmanlı geçmişinden kopararak kurma ülküsüyle yola çıkan inkılapçı Cumhuriyet'in 1920'lerde, geleneği yeniden yüceltme iddiasıyla iktidara gelen muhafazakar Demokrat Parti'nin ise 1950'lerde Cumhuriyet'in kimliğini inşa ve yeni baştan inşa süreçlerinde imparatorluk mirasıyla yüklü İstanbul, ilkinde unutturulmak istenen, ikincisinde ise yeniden hatırlatılan geçmişi temsil eder. Her iki durumda da siyaset toplumsal hafızaya müdahale ederken, 1920'lerde gözden düşen İstanbul, 1950'lerde yeniden göze girer... Atatürk'ün yıllarca İstanbul'u ziyaret etmekten bile kaçınmasına karşılık, Menderes devlet işlerini neredeyse İstanbul'dan yürütür... Muhafazakarlar, tarihi şehri "fethederken", oradaki mirası ihya etmek yerine, eski İstanbul'un içinden 50-60 metre genişliğinde

[153] Atay, a.g.m., s.171-172.

> düz caddeler geçirir, onların etrafında arsalar üretir ve buralarda yeni inşaatı ve vurgunculuğu teşvik eder... Yani muhafazakar iktidar, harabeleri ortadan kaldırmak isterken, başka harabeler üretir. Diğer bir ironi ise, inkılapçıların kaçındığı yıkımlara tam da gelenekçilerin cesaret etmesi olur."[154]

Türkiye geniş taban oluşturan muhafazakar çevrenin ortaya çıkmasında 1950'lerde başlayan köyden kente göç olgusu önemli bir işleve sahiptir. Köyle bağlantısını koparmayan kitleler, büyük oranda İslamcılık, milliyetçilik ve nihayet muhafazakar tabanın bel kemiğini oluşturmuşlardır;

> "Türkiye'de köylerden kentlere göçün refah artışı dönemine rastlaması, önemli bir özellik oluşturmuştur. Göçlerin ekseri görüldüğü gibi sadece mülksüzleşme sonucu ortaya çıkmamış olması, başlangıçta göç edenlerin sanayi ve hizmetler sektöründe kolay iş bulabilmeleri, köyleriyle bağlantılarını sürdürmeleri, işçi hareketinin niteliğine de damgasını vurmuş bir özelliktir. Bu nedenle, Türkiye'deki gecekondular birçok azgelişmiş ülkelerdeki "bidonville"lerden ve "favelas"lardan daha elverişli konutlardır. Oy almak isteyen iktidarların da buralara süratle kamu hizmetlerini taşımaları buraların birer sefalet yuvası olmasına izin vermemiştir."[155]

2.2.4. Hareket Dergisi ve Nurettin Topçu

Türk Düşünce dergisi, muhafazakar camianın bayraktarlığını yaparken, onunla yanı dönemde bir başka muhafazakar Nurettin Topçu tarafından 1939 yılında kurulup belirli aralıklarla 1981 yılına kadar yayın yapan Hareket dergisi de muhafazakar entelektüel kulvarda özgün bir yer tutmuştur.

Bergson felsefesinin doğrudan etkisi altında kalan Nurettin Topçu, özellikle felsefi duruşu ile dikkati çekmiştir. Bergson'dan çeviriler de yapan Topçu, marjinal sayılabilecek yaklaşımlarının da etkisiyle Peyami Safa'nın etkinlik seviyesini yakalayamamıştır. Hatta, marjinal fikirleriyle Topçu'nun muhafazakar düşünce izleğinde değerlendirilmemesi gerektiği savunulmaktadır.[156]

---

[154] Altınyıldız, a.g.m., s. 180-185.
[155] Fikret Başkaya, **Paradigmanın İflası**, Maki Basın Yayın, 9. Baskı, Ankara, 2004, s. 290.
[156] Mümtaz'er Türköne ile yapılan görüşme, 05 Nisan 2006.

Nurettin Topçu, bütün bir entelektüel hayatını, Anadolu tarihinden hareketle, dönemin siyasi, ekonomik, ahlaki, dini yapısını ve bu yapılarda ki değişmeleri anlamaya adamış, kendisi açısından da bir takım modeller önermeye çalışmıştır. Nurettin Topçu, Anadolu gerçeğinden bir milliyetçilik ideali ve bu ideale uygun düşecek tarzda da bir sosyalizm anlayışı ortaya koymuştur.[157] Görüldüğü gibi, Nurettin Topçu, oldukça radikal düşünceleri, muhafazakar düşünce geleneğinin önermeleri ile harmanlamıştır. Kemalist modernleşme projesini tümden reddeden Nurettin Topçu, bu duruşu ile ana damar muhafazakar yaklaşımın dışında kabul edilmiştir.[158]

Topçu'ya göre devletin iradesi otoritesi demektir ve iradesi zayıflayan devletin otoritesi de zayıflamış olur. Fertçilik ve liberalizm gibi anlayışlar, hürriyetçilik kisvesine bürünerek toplumda anarşiyi doğururlar. Bu ise otoritenin aleyhinedir.[159] Topçu'nun bu yaklaşımı Hegel'in soyut devlet kültünü akla getirecek unsurlar içermekte ve özellikle Amerikan muhafazakarlığının oldukça uzağına düşmektedir.

2.2.5. Yahya Kemal'in Muhafazakar İzlekteki Önemi

Muhafazakar düşüncenin temel "düstur"larından biri olarak kullanılan "Kökü mazide olan atiyim" sözünün sahibi olan Yahya Kemal, Türk muhafazakarlığının referans isimlerinden birisidir. Ayvazoğlu'na göre; ***"****Yahya Kemal'in belki de hiç istemeden yüklendiği misyon, yani Osmanlı tarihi ve kültürüyle Cumhuriyet arasında köprüler kurma misyonu, onu kültürel muhafazakarların adeta bir idolü haline getirecektir. İstanbul'un fethinin 500.yılını kutlamak amacıyla yapılan hazırlıkların arkasında Yahya Kemal'in Osmanlı tarihine ve fethe, Fatih'e ve İstanbul'a bakış tarzının yattığı ve bu kutlamaların bir rövanş olduğu söylenebilir. Ölümünün(1958) kurulan Yahya Kemal Enstitüsü'nün*

[157] Ali Osman Gündoğan, "Nurettin Topçu", **Doğu Batı**, Yıl: 3, Sayı: 11, Mayıs, Haziran, Temmuz 2000, s. 90.
[158] Baran Dural, "Kemalist Gelenek Karşısında Ana-Damar Türk Muhafazakarlığının Tarihsel Seyri", **Muhafazakar Düşünce**, Yıl: 1, Sayı: 4, Bahar 2005, s. 206.
[159] Gündoğan, a.g.m., s. 94.

İstanbul Fetih Cemiyeti bünyesinde kurulması tesadüf değildir."[160] Yahya Kemal sonrasında Osmanlı tarihine, kültürüne ve müziğine ilginin artması, Türk muhafazakarlığının içeriğini zenginleştirmiştir.

Muhafazakarların en kadim meselelerinden olan değişimin hızının nasıl çözümleneceği konusu Yahya Kemal için de önemlidir. "*Bütün muhafazakar teorilerinde önemle vurgulanan "devamlılık" ilkesi, Yahya Kemal'in lügatinde "imtidad"dı... Yahya Kemal'in "imtidad" fikri, talebesi ve dostu olan Ahmet Hamdi Tanpınar'ın lügatine "devam", "devam zinciri", "devamlılık", "süreklilik şuuru" şekillerinde girmiştir... Muhafazakar diye tarif edilebilecek aydınlar, kesinlikle çatışma istemiyor, koparıldığımız geçmişle bağlarımızı yeniden kurmak için bir uzlaşma zemini arıyordu. Yahya Kemal ve Tanpınar da eski edebiyatı, musikiyi ve diğer sanatları, seçici ve eleştirici gözle bakmadan, modernitenin süzgecinden geçirmeksizin, olduğu gibi sevenlerden, özellikle bunun kavgasını veren, reaksiyonerlerden uzak durmuşlardır*."[161] Yahya Kemal ve ardıllarının ortaya koydukları bu değişim anlayışı muhafazakar düşüncenin tarihsel olarak savuna geldiği değişim yaklaşımı ile son derece uyumludur. Bu çerçevede değişimin özellikle kültürel sahada olması gerektiği yön açısından muhafazakarlara önemli ipuçları sunmaktadır.

Yahya Kemal'in en önemli niteliklerinden birisi onun Türk muhafazakarlığı açısından model teşkil edebilecek düzeyde edindiği sağlam konumdur. Bora'nın ifadesiyle,

> "Türkiye'nin düşünce dünyasında "soy" muhafazakar duruşun özgün, yerli ve tutarlı örneği, Yahya Kemal'dir. Yahya Kemal'inki, muhafazakarlığın klasik gelişimine uygun olarak, bütünlüklü bir fikir sistemi, bir teori değil, bir duruş ve duyuştur... Yahya Kemal'in meşrebinde, Geleneği muhafaza etmenin yolu, onu saklamaktan aynen tutmaktan değil; Garp metoduyla Şarkı yeniden kurmaktan, Geleneğin tözünü modern zamanlarda yeniden

[160] Beşir Ayvazoğlu, "Yahya Kemal", (içinde), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Muhafazakarlık**, Cilt 5, (Ed. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003 a, s. 421.
[161] Beşir Ayvazoğlu, "Türk Muhafazakarlığının Kültürel Kuruluşu", (içinde), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Muhafazakarlık**, Cilt 5, (Ed. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003 b, s. 515.

> üretmekten geçer... O ünlü aforizması, "Kökü mazide olan atiyiz", bu programın özetidir... Yahya Kemal'de dine itikat, iman, ilmihal yönünden ziyade Cemaat ve atmosfer olarak önem vermesiyle, tipik bir muhafazakardır."[162]

Yahya Kemal'in alfabe değişikliği söz konusu olduğunda rejimle çelişkiye ve öylelikle de gözden düşmesi, Yahya Kemal'in Atatürk ile tarih konusunda da anlaşmazlık yaşaması[163] onun muhafazakar yöneliminin somut tecrübelerini göstermektedir.

Yahya Kemal'den hareketle muhafazakar entelektüel kulvarda altı çizilmesi gereken diğer bir dergi 1950-1980 arasında yayımlanan Hisar Dergisi'dir. Aylık fikir ve sanat dergisi olarak çıkan ve Yahya Kemal'in "kökü mazide olan ati" ifadesini kendileri için bir ilke olarak benimseyen Hisarcılar Sarıtaş'a göre; "*gelenekten kopmadan yenileşmenin yollarını aramışlardır. Dilde devrimciliğe karşı çıkmışlar, yaşayan Türkçe'nin esas alınması gerektiğini savunmuşlardır... Hisar topluluğunun yazdıkları, onların yayımladıkları derginin ilk sayısından son sayısına kadar, muhafazakarlık anlayışlarının bir gereği olarak milli sanata hizmet etme amacını koruduklarını gösteriyor, ancak bunu nasıl gerçekleştireceklerini ortaya koymadılar. Milli sanata hizmet etmenin biçimini, ona zarar verdiklerini düşündükleri akımlarla mücadelede önemli ölçüde belirleyici oldu, bunların başında sol akım geliyordu.*"[164] Dönemin anti-komünist yaklaşımı dahilinde söz konusu referans anlamlıdır.

2.2.6. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Muhafazakar Kimliği

Ahmet Hamdi Tanpınar, Peyami Safa'da olduğu gibi edebiyat yolu ile fikirlerini en etkin şekilde ortaya koyabilmiştir. Özellikle Huzur romanı bu

---

[162] Bora, 2003 a, s. 22-23.
[163] Hasan Bülent Kahraman, "Yitirilmemiş Zamanın Ardında: Ahmet Hamdi Tanpınar ve Muhafazakar Modernliğin Estetik Düzlemi", **Doğu Batı**, Yıl: 3, Sayı: 11, Mayıs, Haziran, Temmuz 2000, s. 20.
[164] Mehmet Sarıtaş, "Hisar Dergisi ve Topluluğu", (içinde), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Muhafazakarlık**, Cilt 5, (Ed. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.439-444.

kapsamda önemlidir. "Huzur"[165], romanını Türk romanında büyük bir kopma olarak gören Hilmi Yavuz, "*Huzur'a gelinceye kadarki Türk romanının, verili söylemler üzerine kurulduğunu ve Türk roman geleneğinde ilk kez, "Huzur"la birlikte Türk aydınının yaşadığı Doğu/Batı sorunsalından söz edildiğini*"[166] vurgularken muhafazakar çevrenin aydın hassasiyetini de gözler önüne sermektedir.

Yahya Kemal'in izinden giderek devamlılık meselesi üzerinde yoğunlaşan Tanpınar, Türk muhafazakarlığının felsefi çıkış noktasını sağlayan Bergson'dan etkilenmiştir. Buna göre, "*Tanpınar'ın hemen bütün eserlerinde ısrarla üzerinde durduğu "devamlılık" düşüncesi, büyük ölçüde Bergson'un "duree" fikrinden kaynaklanmaktadır*."[167] Yavuz'un ifade ettiği gibi; "*Kültürümüzün tarihsel gelişiminden kesin bir kopmanın(ideolojik kopma) yürürlüğe konulduğu, Türk toplumunun geleceğini belirleyecek yaşam biçimlerinin ancak bu kopmayla gerçekleşeceği düşüncesinin egemen olduğu ideolojik-politik ortamda Tanpınar, kopmanın ortaya çıkardığı temelli sorunlara yaklaşma cesaretini gösterir. Tanpınar'a göre, "bir medeniyet, herşeyden evvel derin bir maziden bir kültür yığılması, bir kültür toplanmasıdır*"[168]

Türk muhafazakar modernleşmesinin estetik boyutunu oluşturma çabasındaki isim olarak temellendirilmeye çalışılan Ahmet Hamdi Tanpınar'da, din de bütünüyle estetik bir kategoridir.[169] Ahmet Hamdi Tanpınar'ın din konusundaki tavrı çok açıktır ve kendi ifadesinde; "*İnkılapçılardan ayrılıklarım: Allah'a inanıyorum. Fakat tam Müslüman mıyım, bilemem. Fakat anamın, babamın dininde ölmek isterim ve milletimin Müslüman olduğunu unutmuyorum ve Müslüman kalmasını istiyorum*"[170] diyerek dinin vicdani ve geleneksel değerlerdeki yönüne dikkat çekmektedir.

[165] Bknz. Ahmet Hamdi Tanpınar, **Huzur**, Dergah Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 1996.
[166] Hilmi Yavuz, **Osmanlılık Kültür, Kimlik**, Boyut Yayınları, 2. Baskı,, İstanbul, 1998, s. 63.
[167] Ayvazoğlu, 2000 a, s. 224-225.
[168] Yavuz, a.g.e., s. 51-54.
[169] Kahraman, a.g.m., s. 11-18.
[170] Ahmet Hamdi Tanpınar, "**Hatıra Defteri**", s. 21'den aktaran Y.a.g.m., s. 21.

Tanpınar'ın, Yahya Kemal'in çizgisini izleyerek cemiyetçiliği ferde açıkça tercih etmesi[171] Türk muhafazakarlığının tutarlı bir düşünce bütünü olması adına ayrı bir katkıdır.

2.2.7. Türk Muhafazakarlığı ve Milliyetçilik

Türk muhafazakarlığının beslendiği ana damarlardan birisi Türk milliyetçiliğidir. Milliyetçi düşünceye kaynaklık eden millet, vatan gibi kavramlar ve kültürel unsurlar muhafazakarlar açısından da her daim geçerliliğe sahiptir. Muhafazakarlığın farkı, aşırı milliyetçi yönelimi nötralize edecek ılımlı duruşa sahip olmasıdır.

Türk muhafazakarlığının oluşum sürecinde Türk milliyetçiliği de tematik öğeler arasında yer bulmuş, hatta milliyetçi kavramlar çok partili yaşama geçişle birlikte özellikle sola karşı mücadele aracı olarak seferber edilmiştir;

> "1940'ların ortalarından itibaren, Tek Parti içinde milliyetçi-muhafazakar kanadın ayrışması sürecinde, Müslüman Türklüğün bir cevher olarak tasviri, güçlü bir popülist söylem olarak kurulmaya başlamıştır. Bu popülist söylem unsurları, Türkçü ve İslamcı akımın da içinde eridiği milliyetçi-muhafazakarlığın zemininde gelişmiş ve yaygın biçimde başvurulan bir dağar oluşturmuştur... 1950'lerle birlikte milliyetçi-muhafazakar popülizme damgasını vuran saldırgan üslup, söz konusu söylemin, militan anti-komünizm kampanyasının güdümünde olmasıyla ilişkilidir."[172]

Muhafazakarlar, sonradan Ülkücü Hareket çatısı altında aşırı uçta konuşlanan milliyetçi çevrelerin yaklaşımlarından da faydalanmışlardır. Bu süreçte geçişkenliklerin fazla olması ve anti-sol kümelenmesinin etkisiyle sınırları belirlemek de kolay değildir. Türk muhafazakarlığının muhtevasını etkilemiş olan milliyetçi şahsiyetler arasında Remzi Oğuz Arık, Mümtaz Turhan ve Erol Güngör gibi yazar, akademisyenler ilk planda belirtilmesi gerekirken, özellikle 1980 sonrası

[171] A.g.m., s. 26.
[172] Bora-Erdoğan, a.g.m., s. 642-643.

siyasi etkisi sebebiyle milliyetçi tonu ağır basan Aydınlar Ocağı'na ayrı bir parantez açılmalıdır.

İslamiyeti Türk milli kültürü içinde temel unsurlardan biri olarak gören Remzi Oğuz Arık'ın benimsediği Türk milliyetçiliğinin merkezi Anadolu'dur.[173] Merkezin Anadolu olması Türkiye Cumhuriyeti'ni de sahiplenmeyi beraberinde getirmektedir.

Mümtaz Turhan'ın anti komünist, milliyetçi ve muhafazakar fikirleri bir çok siyasi odağı ve dinsel çevreyi etkileyebilme gücüne sahip olabilmiştir. Yılmaz'a göre "*Türk sağının polemiklerde kullandığı bilgi haznesini Mümtaz Turhan'ın fikirleri teşkil etmektedir*."[174]

Muhafazakar çevrelerin, Osmanlı'dan beri üzerinde hemfikir olduğu konulardan birisi Türkiye'de aydın sorunudur. Sorunlu aydın tipolojisini ise pozitivist ve materyalist çizgide ilerleyen, kendi değerlerine yabancılaşmış düşünür/yazar/bürokratik elit oluşturmaktadır. Mümtaz Turhan'ın milliyetçi fikirlerinin takipçisi Erol Güngör, bu konuda hassasiyetini açıkça ortaya koyarken genel bir düşünce tarzına işaret etmektedir: "*Milliyetçilik, bir memleketteki milli kültüre dayanır. Halbuki Türkiye'de batılılaşma hareketleri sonunda münevver tabaka Türk kültürüne büyük ölçüde yabancı kalmış, hakiki bir kültür yaratarak bunu milletin bütün tabakalarına yaymayı da başaramamıştır*."[175]

Burada bir parantez açarak Türk aydınının Türk muhafazakarları tarafından çoğu zaman eleştiri konusu yapıldığı belirtilmelidir. Türkiye'de Batıcılar, Gelenekçiler şeklindeki fikri ayrımın temellerinin Batı tarafından empoze edilen oryantalizm ekseninde şekillendiğini öne süren Hilmi Yavuz, oryantalizmin, "Türk "modern"lerine bir kimlik ve aidiyet atfederken , Türk gelenekçilerine, deyiş yerindeyse "*negatif bir kimlik" atfetmeyi de ihmal etmediğini, gelenekçileri*

[173] Hayati Tüfekçioğlu, "Remzi Oğuz Arık", (içinde), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Muhafazakarlık** , Cilt 5, (Ed. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 449-455.
[174] Murat Yılmaz, "Mümtaz Turhan", (içinde), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Muhafazakarlık** , Cilt 5, (Ed. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003 c, s.198.
[175] Erol Güngör, **Türk Kültürü ve Milliyetçilik**, Ötüken Yayınları, 14. Baskı, İstanbul, 1999, s. 10.

modern'lerin mefhum-u muhalifiyle tanımladığını belirtip bu iki kimliğin bir arada bulunmalarını olanaklı kılabilecek yapıların inşasına izin vermediğini"[176] ileri sürmektedir.Yavuz'un oryantalizm konusundaki yaklaşımının haklılığı ya da haksızlığı bir kenara bırakılırsa hem söylem bazında hem de yaşam alanında oryantalist düşüncenin etkisi altında kalan bir aydın kitlesinin ve bu kitleye karşı gelenekçi refleksin varlığı çok açıktır.

Erol Güngör, muhafazakar tahayyülde işlerlik kazanabilecek bir tarihsel yaklaşıma sahip olmuştur. Geçmiş ve gelecek arasındaki dinamik ilişkiye vurgu yapan Güngör'ün yaklaşımı Bergson izlerini taşımaktadır. MHP kimliğini taşıyan Erol Güngör'ün milliyetçilik, kültür ve sanayi gibi alanlarda getirdiği önerilerin etki düzeyi MHP'yi aşarak sağ kesimde de etkiye sahip olmuştur.

Erol Güngör'ün milliyetçiliği "kültür milliyetçiliği" karakterini taşır.[177] Bu yönüyle de Türk muhafazakarlığının milliyetçilik alanında kullandığı bilgi hazinesine katkı sağlayabilmiştir. Güngör'e göre; "*Uzun yıllardan beri medeniyet adına tatbik edilen ve bilhassa tek partili idare devrinde resmi ideoloji haline getirilen bazı sloganlar veya batıl itikatlar genç nesil için hiçbir istikbal vadetmiyor; nitekim bunlar geçmişte de bir fayda sağlamış değildi. Genç nesiller eskilerin düştüğü bu yabancılaşma batağından, yani kendi halkına ve kültürüne yabancı kalma hastalığından kurtulmak için çırpınıyorlar. Onların eskilerden daha muhafazakar ve daha halkçı görünmelerinin sebebi budur*."[178]

Erol Güngör'ün resmettiği bu tavır alış, milliyetçi, muhafazakar ve İslamcı kesim için geçerlidir ve zaman içinde bu grupların ayrışması ile tavır alışlar organize hareketlere dönüşmüştür.

Türk muhafazakarlığının karşılıklı etkileşim içerisinde bulunduğu, bu sebeple de sınırları belirlemenin de zorlaştığı milliyetçi çevrenin özellikle anti-komünizm

[176] Yavuz, a.g.e., s.115-116.
[177] Ahmet Turan Alkan, "Halefi Olmayan Bir Bilim Adamı: Erol Güngör", **Doğu Batı**, Yı. 3, Sayı: 11, Mayıs, Haziran, Temmuz 2000, s. 160.
[178] Güngör, a.g.e., s. 17.

ekseninde dinsel argümanlarla bezenmesi, muhafazakarların bu alandaki çabaları ile anlamlı bir boyut kazanmaktadır.

2.3. Kültürel Muhafazakarlıktan Siyasal Muhafazakarlığa Geçiş Süreci

2.3.1. Çok Partili Yaşama Geçişin Muhafazakarlık Üzerindeki Etkisi

Türkiye'de Doğu-Batı sentezinden 1950'ler sonrasında belirgin şekilde söz edilmeye başlanmış ve resmi ideolojiye rağmen geniş bir yelpazede etkinlik kurulmuştur. Yavuz'un ifade ettiği gibi; "*1960'lara gelinceye kadarki değişimler bütünüyle bürokratlar ya da Cumhuriyet seçkinlerinin tercihleriyle gerçekleşmiştir*."[179] Bu aşamadan sonra muhafazakar temalar ışığında sosyo kültürel alanında yeni fikirleri uygulama olanağı bulmaya başlamıştır ancak bu süreç kendi iç çelişkilerini de yansıtmıştır. İrem'in ifade ettiği gibi;

> "Bergsoncu kurma modeli üzerinde ilerleyen muhafazakar modernite anlayışı içinde olgunlaşan sorular ve sorunlar, Türk dönüşümünü 1950'li yıllar içinde kontrol etmeye başlayan siyasal seçkinlere Cumhuriyet'in baskıcı akılcı geleneğine alternatif bir "kurma" modeli içinde felsefi-siyasal ilgilerini gerekçelendirme imkanını sunmuştur. Bu durum kendi içinde büyük bir gerilime dayanmaktadır. 1950'li yılların siyaseten "liberal hedeflerini" kuran muhafazakar dilin kaynakları, esasen Batı'da liberal-modernliğin kırılma noktalarını tanımlayan bir felsefi karşı-geleneğin içinden doğmaktadır. Türk muhafazakar modernliğinin tarihsel paradoksu olarak tanımlanabilecek olan bu durum, "liberal hedeflerin muhafazakar araçlara dayanılarak" tanımlandığı bir kurma modeli yaratmasından kaynaklanmaktadır."[180]

Çok partili yaşama geçiş sonrasında konjonktürün zorlamasıyla anti komünizm dalgası yayılınca Türk muhafazakarlığının karakterinde de önceden öngörülmeyen süreçler işlemeye başlamıştır;

[179] Yavuz, a.g.e., s. 16.
[180] İrem, 1999, s. 156-157.

> "Türk muhafazakarlığı, oluşum dönemindeki politik iktidarsızlığının açtığı boşluğu, daha sonraki dönemlerinde kültürel bir saldırganlıkla doldurmaya çalışmıştır... Politik iktidarsızlık döneminde muhafazakar düşüncenin sahip olduğu derinlik, yerini, katı bir sağcılık ve anti-komünizme terkedecektir. Özellikle 1950 sonrasında DP iktidarıyla birlikte, muhafazakarlığın Cumhuriyetle ilişkisinde bir kopuş yaratması beklenirdi. Oysa böyle olmayacak, bu kopuş Nurculuk Hareketi ve Nurettin Topçu dışta bırakılırsa, İslamcılar tarafından gerçekleştirilecektir."[181]

Demokrat Parti ile birlikte İslam'ın kamusal hayatta daha görünür hale gelmesi, bu alandaki fikri çeşitliliği artırmıştır. Muhafazakarlar, milliyetçiler ve İslamcıların yolları daha fazla kesişmeye başlamış ancak bu dönem ideolojik yapıların kristalize oluşuna da sahne olmuştur. Bir nevi uzmanlaşma ile yolları ayrılmaya başlayan ideolojik yapılar siyasal arenada kendi partileri ile temsil edilmeye başladıktan sonra muhafazakarların durduğu yerin tespiti kolaylaşmıştır. Milliyetçi Hareket Partisi ve Milli Nizam Partisi siyasi sahadaki yerlerini netleştirirken, muhafazakarların konuşlanacağı tek alan merkez sağ partiler olarak belirmiştir. Bu kapsamda Adalet Partisi'nin 1970 sonrasında büründüğü karakter muhafazakarlar için daha fazla referans niteliği kazanmıştır. Ancak, Adalet Partisi'nde bu dönemde liberal unsurların hakimiyeti göz önünde bulundurulduğunda referans düzeyinin eksik kaldığını göstermektedir. Bu birazda, İrem'in yukarıda yer alan "liberal hedeflerin muhafazakar araçlara dayanılarak tanımlandığı bir kurma modeli" ile ilişkili süreçle alakalıdır.

Çok partili yaşam sonrasında işleyen siyasal süreç açısından değinilmesi gereken diğer husus, muhafazakarlık, milliyetçilik ve İslamcılık arasında varlığını sürdüren ve konuya dışarıdan bakan, özellikle sıradan vatandaş açısından çoğu kez içinden çıkılmaz durumlar yaratabilen ortak hassasiyet alanlarıdır;

> "Sağ siyasal söylemin, süreç içinde, Cumhuriyet'e itirazının temel konusu, tarihte kaybedilen nüfuz ve iktidarın suçlusu olması fikrine dönüşmüş, revizyon gayreti ise, manevi değerlerin, gerek sembolik alanda, gerek 'döviz kaynağı" olarak, devreye girmesiyle, kaybedilen iktidarın geri

[181] Çiğdem, a.g.m., s. 47.

> alınması anlayışına yönelmiştir. İzlerini bugüne kadar takip edebileceğimiz, bir yandan koyu milliyetçi söylemi, hatta zaman zaman İslamcı söylemi, diğer yandan ise, önce AP ve sonra ANAP'la temsil edilen merkez sağ söylemi belirleyen düşünsel arkaplan budur."[182]

2.3.2. Türk Muhafazakarlığının Toplumsal Tabanını 1950'liler Sonrasında Kuvvetlendiren Dinamikler

Türk muhafazakarlığının renk tonunda 1950'ler sonrasında yaşanan değişimde göç olgusunun yanında eğitim imkanlarının artışı ile birlikte yaşanan süreçte belirleyici olmuştur. Taşranın eğitim sürecine daha fazla girdiği bu dönem muhafazakar dünya görüşüne yakın önemli siyasi kimliklerin yetişmesine olanak sağlamıştır. Ayvazoğlu'nun ifadesiyle;

> "1950'den sonra açılan imkanlardan yararlanarak öğrenim gören "Anadolu çocukları" kültürel altyapıları yetersiz olduğu için, sanat ve edebiyatta yaratıcılık gösteremiyorlardı. Esasen muhafazakar aileler, ilk bakışta dünya görüşleriyle çelişkili gibi görünen bir dürtüyle, çocuklarını daha çok tıp ve mühendislik gibi alanlara yönlendiriyor, sosyal bilimlere fazla itibar etmiyorlardı. Plastik sanatlar, tiyatro ve bir ölçüde sinema sola terk edilmişti. Az da olsa iyi hikayeciler çıkıyor, fakat romancı yetişmiyordu. Reaksiyoner niteliği öne çıkan ve kendini daha çok şiirle ifade eden bir "kültür" yükselmeye başlamıştı. Muhafazakar halk, resmi kurumlar olarak teşekkül eden ve kadrolarını da belli bir doğrultuda yetiştiren tiyatroların sahnelerinde kendi hayatına dair bir şey göremediği gibi, sık sık sahip olduğu değerlerin aşağılandığına şahit olduğu için bu sanata başından beri ısınmamıştır.[183]

Cumhuriyet muhafazakarlığının fikri temellerini kuvvetlendiren önemli unsurlardan birisi Türk halkının ilerleme konusunda ayak dirememesi ancak kendi kültürel kodlarını bu sürece yansıtmasıdır. Meslek seçiminde de bu olgu ortaya çıkmaktadır. Öğün'ün ifade ettiği gibi;

---

[182] Nuray Mert, "Muhafazakarlık ve Laiklik", (içinde), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Muhafazakarlık**, Cilt 5, (Ed. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 343.
[183] Ayvazoğlu, 2003 b, s. 530.

> "Pozitivizm, alt tabakalara doğru, günlük dildeki karşılığıyla, mektep medrese görmüş olmak ya da mürekkep yalamak anlamında, adam olmanın icaplarına dönük somut bir cevap getirmektedir. Türkiye'de meslekler tarihi içinde imanlı bir mühendislik daima mümtaz bir yere sahip olagelmiştir. Alt tabaka çocuklarının bizzat ebeveynleri tarafından mühendis mekteplerine yöneltilmesi ve buradan mezun olanların yüksek bir prestijle baba ocağına dönmeleri, Kemalizmin pozitivist yanının, halk katmanları arasında kazanmış olduğu yaygın desteğin en tipik göstergesi sayılmalıdır."[184]

Pozitivizm bahsinden hareketle Türk muhafazakarlığının modernleşme anlayışının pratikte nasıl işlediğine bakmakta yarar var. Öğün'e göre;

> "Muhafazakarlık, kültürü teknikten ayrıştıran özelliğiyle dikkat çekmektedir... Teknik ya da maddi gelişme muhafazakarların reddettiği bir şey değildir. Muhafazakar muhayyilede fabrika bacaları ve onun hemen yanı başında olan cami minareleri arşa yükselen ve ruhaniyete karışan dengeli bir gelişmenin vazgeçilmez sembolleridir... Ama muhafazakar zihniyette kültür-teknik ayrımı, her iki alanın özerkliğine dayanan eşitlikçi bir ayrım değildir. Kültüre özel bir misyon yüklenmek suretiyle, onun, özünde güvenilmez olan tekniğin taşkınlıklarını kontrol eden bir işleve sahip olması istenir... Tekniği denetimi altına almış olan kültür söylemi, muhafazakarlığın belki en gösterişli, ama içerik itibarıyla da o denli naif olan bakışının yansımasıdır."[185]

Öğün'ün bu saptamaları, muhafazakar kitlenin bel kemiğini oluşturan Türk merkez sağının genel profilini gösterme açısından anlamlıdır. Mühendislik ve tıp okuyan gençlerin dinsel altyapılarının güçlü olması onları pozitivizmin içsel boyutuyla tanıştırmamış, pratik amaçlara hizmet etmiştir. Muhafazakar düşüncede pratik düşüncenin değeri göz önünde bulundurulursa tutarlı bir davranış kalıbının varlığı anlaşılacaktır. Öte yandan muhafazakar çevrelerin sadece mühendislik ve tıp okumadıkları, edebiyat, tarih gibi alanlarda sıraları doldurdukları ayrı bir paranteze alınmalıdır.

[184] Öğün, 1997, s. 104.
[185] A.g.m., s.143.

Hilmi Yavuz, Batılılaşmacı ve laik kesimlerin ideolojik içermelerden dolayı Türkoloji ve İslam felsefesini görmezlikten geldiğini ve bu alanları milliyetçi ve muhafazakar çevrelerin doldurduğunu vurgulayarak[186] önemli bir gerçeğe işaret etmektedir. Nitekim söz konusu alanlarda ve edebiyat, tarih gibi bölümlerde eğitim görenler, büyük oranda milliyetçi, dindar ve muhafazakar çevrelerin entelektüel altyapısını oluşturmuşlardır.

2.3.3. Cemil Meriç'in Muhafazakarlığı

Türk muhafazakarlığının fikri altyapısına katkıda bulunan şahsiyetlerden birisi de Cemil Meriç'tir. Meriç'in Türk muhafazakarlığını 1970 ve 1980'lerde etkileyen en önemli şahsiyetlerden birisi olduğu açıktır.

Cemil Meriç, sadece muhafazakar düşünce geleneğinde evrensel düzeyde eleştiri konusu olan meseleleri ele almış, örneğin devrim ve hızlı değişim hamlelerini eleştirmiştir. Onun, "*Fransız İhtilali Chenier'yi Robespierre'i, Danton'u kaybettirdi. Ne kazandırdı? Tarihe hız vermek için tarihin yürüyüşünü hızlandırmak doğru mu?*"[187] sözü bu türden eleştirilerin örnek teşkil etmektedir.

Meriç'in değişim hızına getirdiği eleştiri çok daha açık ve sert tonludur; "*Bizim bedbahtlığımız Tanzimat'tan beri her neslin yaptığını bir sonraki nesil yıktı, Doğu'da hala kurulmadığı bu kümülatif medeniyet.*"[188]

Kubbealtı Cemiyeti'nde, MTTB'de ve Aydınlar Ocağı'nda çok sayıda konferans veren Cemil Meriç, muhafazakarlık ortak paydasında kesişebilecek tüm alanlarda yer alabileceğini göstermiştir.

Türk muhafazakar düşünce geleneğinde Osmanlı'nın odak noktası olması ve Cumhuriyetle birlikte Anadolu'nun eski medeniyetlerine referans verilmesine karşı

---

[186] Yavuz, a.g.e., s.23-24.
[187] Cemil Meriç, **Sosyoloji Notları ve Konferanslar**, (Yayına Hazırlayan Ümit Meriç Yazgan), İletişim Yayınları, 8. Baskı, İstanbul, 2003, s. 44.
[188] A.g.e., s. 107.

gösterilen eleştiri, Cemil Meriç tarafındanda desteklenmiş ve daha sarih bir şekilde ortaya konulmuştur; "*600 sene bu millet kendisini yeryüzünde Tanrı'nın mümtaz kulu olarak görümüş, Batı'ya minarelerden bakmıştır. Sonra sen Hititsin, sen Sümersin denmiştir. Oysa bu kadar eski bir medeniyetin sıcaklığı yoktur. ..Mitlerin bizi kucaklayabilmesi için bizi gönlümüzden yakalaması lazımdır*.[189]

Cemil Meriç, tarih bilincinin olmamasından yakınmış ve genel temayülde olduğu üzere aydınları suçlamıştır; "*Anadolu köksüz bir yarı aydın yaratmış, onu tarihinden utandırmıştır*."[190] sözü derin bir hassasiyetin ifadesidir.

Türk'ün en büyük bedbahtlığını kendi mirasına konmayışı[191] olarak suçlayan Meriç için geçmiş büyük bir hazine olarak her daim ağırlığını korumaktadır.

Batı medeniyetini yakından incelemiş olan ve Osmanlı'yı referans noktası sayan Meriç için Batı ideal bir model değildir. Özellikle Batı'da dini alanda ortaya çıkan zemin kayması, Meriç için endişeli bir durum olmaya yeterlidir; "*Osmanlı insanlık için bir yüz akıdır. Tarihin en şerefli bir safhasıdır. Bugün Avrupa çöküş halindedir, biz orada bir medeniyetin rüyasını yaşıyoruz. Avrupa ilahinin yerine beşeriyi, beşerinin yerine maddiyi geçirdiği için yıkılış içindedir. Biz bir yangını taklit etmek istiyoruz.*"[192]

Yahya Kemal'in "Kökü mazide olan ati" sözü Meriçte "*Maziyi tanımak istikbal için en büyük teminattır... İstikbal maziden doğacaktır, mazinin bütünü ile kavranmasından*."[193] sözleri ile tam uyuşma halindedir.

Tarabya Oteli'nde 27 Mayıs 1978'de yapılan Aydınlar Ocağı Kurultayı'nda Cemil Meriç; "*Mazi bütünüyle tahrip edilmek istenmiştir. Bugünkü muhafazakarlık temayülü bir nefis müdafaasındandır. Yaşamak, muhafaza ederek değişmektir*" demiş, Ahmet Kabaklı; "*Değişmeyen insan da, cemiyet de söz konusu değil.*

[189] A.g.e., s. 64.
[190] A.g.e., s. 194.
[191] A.g.e., s. 241.
[192] A.g.e., s. 309.
[193] A.g.e., s. 365.

Milliyetçiler sağa intibak ederken millet kalmayı isterler. Muhafazakar tutucu değil, koruyucu" [194] şeklinde düşünce ileri sürmüştür.

Nurettin Topçu tarafından çıkarılan Hareket dergisi'nde yazıları çıkan ve sonrasında Aydınlar Ocağı'nın kurulmasında aktif rol üstlenen Ahmet Kabaklı, DP, AP ve ANAP çizgisine destek vermiş, milliyetçi çevrelerle dirsek temasına geçmiştir. Kabaklı'nın durduğu düşüncel zeminin muhafazakarlık olduğu kesin olarak ortaya konulmalıdır. Vural'ın ifade ettiği gibi;

> "Kabaklı'nın temel meselesi, milli mukaddesatın, din-devlet-millet gibi pratikte birbiriyle çatışabilen unsurlarını, uyumlu bir bütünlük içinde kavrayan bir söylem geliştirmektedir... Ahmet Kabaklı, Demokrat Parti ya da Adalet Partisi dönemlerini, milli iradenin iktidara "ortak olduğu" ve kısmi birtakım restorasyonları başardığı dönemler olarak selamlar... Tipik bir muhafazakar olarak, devletin bekası onun için daima gözetilmesi gereken bir mukaddestir."[195]

2.4. Türk Muhafazakarlığının Genel Karakteristiği

2.4.1. Fransız Devrimi-Cumhuriyet'in İlanı Özdeşliğinde Türk Muhafazakarlığı

Fransız Devrimi, muhafazakar düşünce sistematiğinin oluşturulması açısından kilit önem taşımaktadır. Devrimin yarattığı geçmişten kopuş süreci zihniyet dünyasındaki köklü değişikliğe karşı direnç odaklarını da yaratmıştır. Türkiye'de Cumhuriyet'in ilanı da kapsamlı dönüşüm projesi ihtiva etmesi ve bu değişim sürecini içine sindirmemiş kitlelerin verdiği reaksiyon göz önünde bulundurulduğunda Fransız Devrimi ile karşılaştırılabilecek etkileri bünyesinde barındırmıştır.

---

[194] A.g.e., s. 379.
[195] Hasan Sami Vural, "Ahmet Kabaklı", (içinde), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Muhafazakarlık**, Cilt 5, (Ed. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 392-395.

Türk muhafazakarlığının tanımlandığı alan Cumhuriyetle birlikte ortaya çıkan süreçlerle doğrudan bağlantılıdır. Yeni rejimin aşırı gelen yahut halk katmanlarında benimsenmeyen tüm konularında muhafazakar anlayış kendisini göstermiştir. Atay'ın ifadesiyle;

> "Cumhuriyet'in öncü kadrosunun radikal modernizmi, ulusa siyasal anlamda biçim verebilmiş, ancak bunun kültürel içeriğini oluşturma yolunda tutukluk sergilemiş, buna bağlı olarak da ulusun kültürel aidiyet anlamında halk katında tutmasını sağlayamamıştır... İşte tam bu noktada, "sorun"un aşılması için çözüm arayışı yolunda seferber olmuş gibi görünen gelenekçi muhafazakar düşünce çizgisi belirir. Bu çizgi modern ulus-devlet inşasında karşı karşıya kalınan ve "radikal devrimci" modernleşme programıyla üstesinden gelinemeyen paradoksu aşma yolunda öneriler ve iddialarla içeriklenir."[196]

Cumhuriyetle birlikte yaşanan değişimlerin bir boyutu da toplumsal iletişim ve buna koşut olarak toplumsal oydaşma kanallarında yaşanan kırılmalardır. "*İmparatorluk döneminde, birincil toplumsallıklar, soyut bir milliyet kavramı çerçevesinde değil de, dinler, tarikatlar ve etnik kökenler gibi somut ikincil toplumsallıklar yoluyla birbirine eklemlenmişlerdir. Cumhuriyet iktidarı ise... soyut ikincil toplumsallık üzerinden değişik cemaat ve dinlerle ifadesini bulan somut ikincil ilişkilerin meşruiyetlerini ve bunların etrafında örgütlenmiş birincil ilişkilerin göreli özerkliklerini reddeder.*"[197] Türkiye'deki muhafazakar tepkinin bu somut ikincil toplumsal unsurlardan malzeme devşirdiği ve söz konusu malzemeyi uzun soluklu muhalefetinde ustaca kullandığı söylenebilir.

Türk muhafazakarlığının ana damar kalemleri, Türk modernleşmesinde Mustafa Kemal imgesiyle, devrimcileri birbirinden ayırmakta, Kurtuluş Savaşı ve Mustafa Kemal Atatürk'ün eşsiz komutanlık dehasını göklere çıkarmaktadırlar.[198] Türk muhafazakarlığının Cumhuriyetçi yaklaşımının beslendiği ana kaynaklardan birisi de budur.

2.4.2. Türk Muhafazakarlığının Oluşturduğu Model

[196] Atay, a.g.m., s. 169.
[197] İnsel, a.g.e., s. 27-28.
[198] Dural, a.g.m., s. 207.

Türk muhafazakarlığının Batı siyasal geleneğindeki farklı muhafazakarlık akımlarından etkinlendiği, bir nevi sentezleme oluştuğu genel kabul gören anlayışlardandır. Ömer Çaha'ya göre;

> "Türkiye'deki muhafazakarlık, Anglo Sakson muhafazakarlık gibi liberal özellikler taşıyan bir noktadan, Alman ve Fransız geleneğindeki aşkın, kuşatıcı ve otoriter bir devlet anlayışına kadar uzanır. Bir yandan Türk liberal ve demokrasi düşüncesini destekleyen bir muhafazakar damar, bir yandan da demokrasiyle uyuşması ciddi kuşkular götüren otoriter bir muhafazakarlık söz konusu olmuştur. Türkiye'deki merkez sağ siyasetin daha çok liberal bir muhafazakar gelenekten, milliyetçi siyasetinse daha çok otoriter bir muhafazakarlıktan beslendiği görülmektedir."[199]

Türkiye'de muhafazakarlığın milliyetçi ve devletçi ideolojiyle sıkı bir ilişki içinde olması[200] Amerikan ve Kıta Avrupası muhafazakarlığı arasında bir birleşme noktası yaratmakta, belki de Türk muhafazakarlığının özgün tarafını oluşturmaktadır.

Türk muhafazakarlığının sahiplenici ve devlet yönelimli özelliğinin yanında siyasal ortamın zorladığı ılımlı hareket etme zorunluluğu da hesaba katılmalıdır;

> "Türk muhafazakarlığı, bir cumhuriyet ideolojisidir ve kendi varoluşunu ancak cumhuriyetin ürettiği bir zeminde mümkün kılabilmiştir... Türk muhafazakarlığı, gerek muhafazakar entelijansiyanın cumhuriyetin kuruluşuna gönüllü ya da gönülsüz destek vermesi gerekse cumhuriyetle girişilecek bir hesaplaşmanın muhtemel sonuçlarının hareketin meşruiyetini baştan gidereceği korkusuyla bu türden bir hareketten kaçınmıştır."[201]

Türk muhafazakarlığı, paternalist karakterini 1980'li yıllara kadar sürdürmüş, bu tarihten sonra ise Batı'daki Yeni Muhafazakar akımın da etkisiyle yeni bir sürece evrilmiştir;

---

[199] Çaha, 2004 a, s. 18.
[200] Erdoğan, a.g.m., s. 6.
[201] Çiğdem, a.g.m., s. 46.

> "Paternalist Türk muhafazakarlığının entelektüel soluğu, 1980 sonrası Türkiye'nin koşullarında hayli kesildi. ... 1990'lı yıllarda bilgi toplumunun internet tutkunu, sigara içmeyen, gözlüklü, bıyıksız, at kuyruklu ya da Amerikan traşlı, ama mutlaka temiz dişli, Fatih kolejli, "clear-cut" Türk çocuklarının taze dimağlarında muhafazakar medeniyet projesi gerilimsiz boyutlarıyla yaşamaya devam ediyor. Yeni Sağ telkinlerle kendisini hayli rahatlatmış olan ve patrisyen geleneklerinden önemli derecede kopmuş olan yuppy-pratisyen, muhafazacı popülist muhafazakarlık(ya da daha iyi bilinen karşılığıyla Özal muhafazakarlığı) muhafazakar ikilemi kendi açısından çözmüş görünmektedir. "[202]

Türkiye'de postmodern sürece paralel olarak, 1980'lerden 2000'lere uzanan zaman diliminde muhafazakar kesimin içinden estetik değerleri ön plana çıkarmaya başlayan insanların sayısının gittikçe arttığı da gözlenmektedir.

Türk muhafazakarlığı açısından temel referans çerçevesini diğer tüm muhafazakar akımlarda olduğu gibi yerlilik anlayışı oluşturmaktadır. Tüm fikri akımlara kendi rengini veren yerlilik süreci esas çıkış noktasıdır. Yahya Kemal'den Cemil Meriç'e Türk muhafazakarlığının tüm temsilcileri yerlilik odaklıdırlar.

Muhafazakarlar, tekil ve total düşüncelerden uzak dururlar. Irkçılık, İslamcılık, sosyalizm ve faşizm gibi ideolojilerin hepsinde bu tekil ve total yaklaşım söz konusudur. Son tahlilde bu ideolojiler programlarını hayata geçirirken toplumun değer yargılarından ziyade kendi doktrinlerinden yararlanacaklar ve muhafazakarların kesinlikle kabul edemeyecekleri otoriter araçları kullanacaklardır.

"*Türk muhafazakarlığının şekillenmesinde başat rolü oynayan etkenlerden birisi, "nizam" kavramının hakim bir kültürel kod olarak çalışmasıdır*."[203] Devletin varlığına ve bekasına inancı pekiştiren nizam anlayışı Ordu'ya karşı derin sempatinin arkasında yatan nedenlerden birisidir. "*Türkiye'de askerlik tecrübesi paternalist ilkeler üzerinden toplumsallaşmayı en yüksek ve yoğun düzeyine çıkarmaktadır... Bütün sıkıntılarına rağmen askerlik yapmanın Türk erkeklerinde*

[202] Öğün, 2003, s. 582.
[203] A.g.m., s. 540.

derin bir haz duygusu yaratması ilginçtir. Bu, askerlik sonrası fırtınalarından arınmış, intizamlı bir hayatın askerlik icabını yerine getirmiş olmanın yarattığı bir hazdır."[204] Muhafazakarların şanlı geçmiş imgesi nedeniyle askerliği kahramanlık duygusu ile bütünleştirmeleri ise konunun görünen boyutunu oluşturmaktadır.

Muhafazakar-milliyetçi görüşün öncü şahıslarından Erol Güngör'de konuya gelenek boyutundan yaklaşmaktadır: "*Ordu bize geçmişimizden kalan en büyük miraslardan biridir ve asıl kuvvetini maziden, ecdadının ruhlarından almaktadır. Bütün ordular muhafazakardır veya öyle olmak zorundadır. Savaş gücünün temeli olan disiplin, maneviyat, hiyerarşi ve bunlarla ilgili her türlü sembol, merasim ve itiyadlar tamamen geleneklere dayanır, geleneği eski ve güçlü oldukça da kuvvet kazanır. Bizim savaş geleneğimizin sebeplerinden biri de, ordunun bir ücretli asker sınıfı halinde olmayışıdır. Bu hususiyet, ordunun doğrudan doğruya milleti besleyen kaynaklardan, yani milletin manevi gücünden faydalanmasını temin eder*."[205]

Muhafazakar anlayışta devletin rolü otoriter sınırları zorlamadığı müddetçe her zaman için önemlidir. Devlet her zaman ceberrut değildir ve nizamın tesis edilmesi için işlevsel önemi büyüktür. "*Türk toplumunda devlete, "devlet baba" denilmesi, salt raslantısal bir olgu olmasa gerek. Devlet, bir yönüyle ceberrut, bir yönüyle de kerim devlettir, tıpkı bir baba gibi*."[206] Bu içerikte Türk muhafazakarlığının devlet hassasiyeti normal karşılanmalıdır.

2.4.3. Türk Muhafazakarlığının Değişim Anlayışı

Türk muhafazakarlığının merkezde yürüttüğü mücadelenin arka planındaki hususlarından birisi yenileşme çabalarına karşıt bir pozisyon getirmemesidir. Yukarıda pozitivizm bahsinde de değinildiği üzere değişme ve ilerleme, muhafazakar hassasiyetler ışığında gerçekleştiği müddetçe bir sorun bulunmamaktadır. Sanayileşirken manevi yaşantısını ihmal etmeyen bu gelişim

[204] A.g.m, s. 543.
[205] Güngör, a.g.e. s. 134-135.
[206] Yavuz, a.g.e., s. 83.

çizgisi muhafazakarlığın pratik yaklaşımı ile uyumludur. Hatta bu sanayileşme hamlesi oldukça ihtiraslı söylemlerde vücut bulmuştur.

Türk muhafazakarlığının Cumhuriyet ile birlikte temel hedef olarak ilan edilen çağdaş medeniyet seviyesine ulaşma hedefinin önünde engel teşkil edecek bir politika izlemediği, bilakis ilerlemeyi farklı bir kulvardan izleyerek gerçekleştirmeyi amaç edindiği söylenebilir. Çiğdem'in ifadesiyle; "*Geçmişi "ihya etmeyi" amaçlayanlar, geçmişin ihya edilemeyecek kadar geçmişte kaldığını fark ettiklerinden, "bugünü kurmayı" daha ciddi bir meşgale bellemişlerdir. Bu nedenle Cumhuriyet muhafazakarlığı, hep ihyacı(ya da reformist) bir muhafazakarlık olmuştur*."[207]

Batılılaşma tartışmaları Türk fikri hayatında Tanzimat'tan beri temel gündem maddelerinden beri olagelmiştir. Türk muhafazakarlığı Kemalist devrimler sonucunda öngörülen Batılılaşma arayışının pozitivist yönüne daima itiraz şerhi koymuştur. "*Modernizmi Laisizme bağlamak! Batılılaşma'dan anlaşılan budur. ...Sorunun özüne geliyoruz: Modernlik çağdaşlaşma ile karıştırılmış, bir kavram kargaşasının ortasında bulmuşuz kendimizi*."[208] Yavuz'un bu tepkisi muhafazakar ve dindar cenahta oldukça kabul gören bir yaklaşıma işaret etmektedir.

Geleneği "*sürekli değişen içinde değişmeyeni; arazlar, ilinekler içinde değişmeyeni, "essence"ı, özü bulmak ve bugüne ulaştırabilmektir*"[209] şeklinde tarif eden Yavuz, cumhuriyetçi muhafazakar gelenekten aktarılan gelenek bilincini vurgulayarak, muhafazakarların bu alandaki kaygılarının altını bir kez daha çizmektedir.

Gelenekçi-yenileşme ikilemi açısından belirtilmesi gereken husus, yenilik arayışının hızı ve manevi içeriği ile alakalıdır. Batı'nın tekniğini alıp, manevi

[207] Ahmet Çiğdem, "Sunuş", (içinde), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Muhafazakarlık**, Cilt 5, (Ed. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 17.
[208] Yavuz, a.g.e., s. 93-94.
[209] Ayvazoğlu, 2000 a, s. 177-178.

sahada kendi değerlerimize sahip çıkmak, milliyetçi ve İslamcı çevrelerde adeta temel bir çözüm yolu olarak her daim savunulmuştur.

Türkiye'de muhafazakar çevrelerde de Batı'nın sadece tekniğinin alınması retoriği oldukça geçerlidir ve Kemalist aydın ve bürokrat çevrenin Batı'nın yaşam tarzına öykünmesi eleştirilir. Güngör'e göre; "*Bugünkü Türk münevverleri arasında da Batı'nın teknik kıymetlerini daha çok muhafazakarlar, hayat tarzını ise ilerici veya devrimciler benimsemiş bulunuyorlar*."[210] Kemalist aydın ve bürokrat çevrenin bu şekilde eleştirilmesinin haksız olduğu, nihayetinde modernleşme projesini hayata geçirmeye çalışan söz konusu kesimin sadece yaşam tarzına öykünmeyi değil teknik bilginin elde edilmesinde de gayret gösterdiği inkar edilemez. Muhafazakar çevre ise sadece Batı'nın tekniğinin alınması retoriğini ön plana çıkararak propaganda malzemesi sağlamaktadır.

Türk modernleşme projesine eleştiri getiren muhafazakar çevrede, bu projenin başarısızlığı geleneğin hızlı tasfiye süreci ile birlikte ihmal edilmesine bağlanmaktadır;

> "Çağdaşlaşmanın, geleneğin bütünüyle tasfiyesi dolayımıyla gerçekleşeceğini savunan aklıevvel entelijansiya, elmalarla armutları, modernleşmeyle çağdaşlaşmayı iyice birbirine karıştırıyor olabilir. Modernleşmenin, çağdaşlaşmayı da getireceği, onu da içerdiğini varsaydıran bir kavram kargaşasının sonuçları ne oldu? Bu tasfiyecilik kamusal yaşamda da aynı tasfiyenin kendiliğinden gerçekleşeceğini varsayan bir çokbilmişliği içeriyor. Fes'in yerini şapkanın almasının kafanın içini değiştirmeye yetmemesi bundandır. Monist ve buyurgan bir modernleşme projesi, (Büyük) geleneği gözardı ettiği ölçüde(özel) yaşamı dönüştürebilmek şöyle dursun, uygulanma olanağını bile bulamadı. Bu, biliniyor. (Büyük) geleneğin yeniden üretilmesine olanak vermeyen buyurgan ve monist bir modernleşmenin krizlerini yaşadı Türkiye."[211]

Türk muhafazakar düşünce geleneğinde Batılılaşma çabalarına yönelik eleştiri getirilirken, eleştirinin odağında, kendi köklerinden koptuğuna inanılan

[210] Güngör, a.g.e. s. 161.
[211] Yavuz, a.g.e., . s. 95.

bürokrat ve aydın kesim gelmektedir. Muhafazakarlara göre aydınların başarılı olabilmelerinin yolu kendi kültürlerini tanımaları, dini değerlerini yaşatmaları ve milli karaktere sahip olmaları ile mümkün hale gelecektir. Güngör'e göre; "*Modernleşme adına getirilen teklifler ve yapılan uygulamalar, Türkiye'nin problemlerine hakiki birer cevap teşkil etmemiştir. Mevcut problemlere yeni yollarla çözüm bulunmadığı halde eski alışılagelmiş usullerin terk edilmesi elbette beklenemezdi. İşte Batı ile temas ederek onu benimsemeye çalışan münevverlerin eski kültürü reddetmelerine karşılık, bütün kitlenin de münevverlere itibar etmeyerek geleneği devam ettirmesi ve böylece iki ayrı kültürün yan yana yaşayıp gitmesi bilhassa bu yüzdendir*."[212]

2.4.4. Türk Muhafazakarlığında Kültürel Alana Bakış

Muhafazakar düşünce geleneğinin çıkış noktalarından birisi olan aklın tabula rasa olarak kabul edilip dünyayı rasyonel kalıplarla şekillendirme yönündeki çabalara eleştiri, Türk muhafazakarlığı için de geçerliliğini korumaktadır. "*Türk muhafazakarlarının ilimcilik olarak tanımladıkları imanlı akılcılığı savunmaları*"[213] rasyonalizm ve materyalizme karşı aldıkları tavrın sonucudur. Özellikle İslamcı kesimde bilim yerine ilim kelimesinin kullanılması çok yaygın bir davranış şeklidir.

Türk muhafazakarlığı açısından geleneğin belirleyici önemi büyüktür. Gelenek, Batı muhafazakar düşünce geleneğinde olduğu üzere rehber hizmeti görmektedir. Güngör'e kulak verecek olursak: "*Bir şeyin az kusurlu olabilmesi için büyük bir geleneğe, yani geçmişteki binlerce insanın tecrübelerine dayanması gerekir. Nitekim ilmin de en belirgin vasıflarından birisi gelenekçiliğidir*."[214]

Muhafazakar düşünce geleneğinde geleneğin tasfiye edilmesi, kültürel kopuşun ve de yozlaşmanın sebebi olarak suçlanmaktadır. Bu çerçevede Ayvazoğlu'nun tepkisi örnekleme açısından önemli;

[212] Güngör, a.g.e., s. 30-31.
[213] Öğün, 2003., s. 554.
[214] Güngör, a.g.e. s. 110.

> "Geleneği bir kültürün kendini koruma refleksi ve varlığını sürekli bir yenilenme şuuruyla devam ettirme gücü olarak anlamayı tercih ettim. Kavramın çerçevesi böyle çizildiği takdirde, yenileşmeyi(veya kendini yeniden üretmeyi) geleneğin tabii fonksiyonlarından biri olarak anlamak gerekir. Ancak bizde bu refleks jakobence dümura uğratılarak fertlerin mevcut kültür zemininde gösterecekleri yaratıcı faaliyete engel olundu. Korunma içgüdüsüyle kendi kabuğuna çekilen kültürümüz, bu tehlikeli süreçte, ister istemez, belli şartların ürünü olan ve zamanla içleri boşalan formlara sıkı sıkı sarıldı. Ne yazık ki, bu içe çekiliş aynı zamanda bir yozlaşma süreci olarak yaşanmıştır."[215]

Türk muhafazakarlığı, gelenekten hızlı kopuş süreci ile birlikte kültürel yapıda yaşanan zemin kaymasına tepkisini göstermiştir. Türk musukisinin geri plana itilmesi ve zaman içinde muhafazakar çevrelerin bu konuda verdikleri mücadele geleneksel değerlerin korunması için verilen somut çabalardandır;

> "Osmanlı kültürel zenginliğinin önemli parçası olan Tanpınar'ın büyük bir isabetle teşhis ettiği gibi, "Bir kültürün musuki anlayışı zekasının zamana en yüksek tasarruf şekli, yani kudretini harcama tarzıdır", bunun için değişmesi zordur; musukimiz değişene kadar hayat karşısındaki vaziyetimiz de değişmez. İşte bunu farkeden inkılapçı aydın ve bürokratlar, ameliyelerini özellikle musuki üzerinde yoğunlaştırmışlardır. Radyolarda Türk musukisi yayını yapılmasının yasaklanması bu sanat politikasının gerektirdiği uygulamalardan biridir. Türk musukisinin seviye kaybetmesi, arabesk müziği hazırlayan ortam ve Batı müziğinin devletin bütün imkanları kullanılmasına rağmen beklenen gelişmeyi göstermemesi, bu tepeden inmeci kültür politikasının sonuçlarıdır. Ancak gelenek direnecek, varlığını musuki alanında da, musiki dernekleriyle başlayıp Devlet Koroları ve Türk Musikisi Devlet Konservatuvarı'na uzanan süreçte korumayı başaracaktır."[216]

Türk muhafazakarları Batılılaşma programının bir gereği olarak üzerinde durulan tiyatro konusundaki aşırı beklentileri eleştirmişlerdir. Ayvazoğlu bu konuda eleştirilerini sıralarken, özgün, milli içerikli bir Türk tiyatrosunun tesis edilmesinin önemine değinmektedir:

[215] Ayvazoğlu, 2000 a, s. 7.
[216] A.g.e., s. 68-69.

> "Tanzimattan sonra Türk aydınlarının tiyatro etrafında bugün de devam eden garip bir mistik yarattıklarını söylemek mümkündür. Bu konuda yazılıp çizilenlerde, tiyatro meselesi halledilir, yani Batılı anlamda gerçek bir tiyatro hayatı tesis edilebilirse, bütün meselelerimiz bir anda çözüme kavuşacakmış gibi, anlaşılması güç bir mantık sergilenir. Her gösteride bir dizi ritüele sahne olan tiyatro ve konser alanları, çağdaş mabetler ve halkın adam edildiği mekanlar olarak görülür... Şehir ve Devlet Tiyatroları hiçbir zaman asıl manasında bir "Türk Tiyatrosu" kimliğine kavuşamayacak, sahnelenen yerli oyunlarla da genellikle bu toprağın değerleri aşağılanacaktır."[217]

Burada eleştirilen yine Batılılaşma programıdır ve öz benliğe hitap edecek çözümler aranmaktadır.

Türk muhafazakarlığının, Cumhuriyetle birlikte İslamiyet öncesi Türklük kaynaklarına uzanılmasına itirazı ve Ziya Gökalp'in bu kapsamda eleştirilmesi[218] genel olarak paylaşılırken Osmanlı İmparatorluğu'nun yakın geleneğin temsilcisi olması sebebiyle yüceltimi söz konusudur.

Muhafazakar damarın en yoğun haliyle karşımıza çıktığı tarih kitapları Osmanlı'nın zaferlerini coşkuyla anlatırken, yenilgilere mazeret uydurma çabasındadır. Muhafazakar çevrelerin sohbet ortamlarında Osmanlı'nın başarılı dönemleri hayıfla anılır ve üç kıtaya hükmetmiş bu milletin torunlarının bugün düştükleri zor durumun altı mutlaka çizilir. Bora-Onaran'a göre; "*Milliyetçi-muhafazakar ve İslamcı ideolojilerde, maziye, Osmanlıyla/Müslüman Türk'le ilgili fıtri bir güç ve ihtişam imgesinin beslenmesi için başvuran, açık bir araçsal tutum yaygındır aslında. Bununla beraber, bu ideolojilerin birçok kolunda, birçok ifade biçiminde, nostaljik ve bununla birlikte yer yer melankolik bir duruşun izlerine rastlanabilir.*"[219]

2.4.5. Türk Muhafazakarlığı'nın Taşralı Niteliği

[217] A.g.e., s.74-81.
[218] A.g.e., s.144.
[219] Bora-Onaran, a.g.m., s. 257.

Türkiye'de muhafazakarlığı geniş toplum katmanları açısından değerlendirdiğimizde karşımıza taşralı ve şehirli değerleri arasında sıkışmış, istikrarlı bir toplumsal yapı oluşturmamış ancak geleneksel dinsel değerleri büyük ölçüde yaşatan manzara çıkmaktadır. Kültürel, elit muhafazakarlığın özlemini taşıyan Öğün'ün gösterdiği serzeniş konuya açıklık getirmektedir:

> "Muhafazakarlığın sosyal tabanı çok sorunlu. Bugün muhafazakarlık, yeni-şehirli ama kültürel olarak taşralı olan bir kitlenin basit takıntılarını karşılıyor. Bu görgüsüz nüfusların son tahlilde modernite ve kapitalizmle esaslı bir problemi yok. Zaten bütün görgüsel toplumsallaşmalarını, kazanmak ya da kaybetmek esasında tüketim kapitalizminin kültürel kodları içinde elde ediyorlar. Dolayısıyla yeni sağ politikaların oy deposu olarak işlev görüyorlar. Bu tabanın muhafazakarca duyarlılığı yok. Olsa olsa takıntıları var. Bunlar zaman zaman belli sorunlarda-özellikle kadın sorunu, çıplaklık, heykel vb. konular- tezahür ediyor ama bir süre sonra unutuluyor. Türkiye'de anlamlı bir muhafazakarlık olsa olsa 1960'lara kadar muhitlerini ve bu muhitlerle uyuşumlu dünya görüşünü koruyan İstanbulin değerler ve bunların taşra üzerindeki nüfuzu üzerinden olabilirdi. Olmadı. Bundan sonra da olacağını beklemek hayal olur."[220]

Öğün'ün yakınmaları merkez sağ partilerin uyguladığı popülist politikalar açısından açıklayıcı öneme sahiptir. İlkeli bir muhafazakar kitleye karşı rahatlıkla popülist söylem üretilemez.

1950'lere kadar kültürel muhafazakarlık olarak gelişen Türk muhafazakarlığı, sosyo-ekonomik ve politik gelişmelerin etkisi altında politik muhafazakarlığa doğru açılım yaparken, estetik ve elit duruşunu da kaybetmeye başlamıştır. Süleyman Seyfi Öğün'e göre; "*Muhafazakar temalar, özellikle de soğuk savaş döneminde hızla avamileşti, kabalaştı ve politikleşti. İstanbul'un dokusunu insafsızca yok eden Menderes ve Dalan gibi sözde muhafazakar sağ politikacılardır. Türkiye'de sağ muhafazakarlık taşralı hoyrat ve kaba haliyle zaten hiçbir zaman*

[220] Öğün, 2004, s. 140-141.

korucu olmamıştır."[221] Öğün'ün bu elitist muhafazakar duruşuna bakarak, geniş muhafazakar kitlelerin estetik kaygı taşımadıkları açıkça ortaya konulmaktadır.

Türk sağının rafine, şehirli ve aristokratik renkler taşıyan bir muhafazakarlığa uzak kalması[222] bir çok siyasal karar ve uygulamadan kolaylıkla çıkarılacak bir durumdur. Bu durum Türk muhafazakarlığının taşralı kimliğini ifade etmektedir. Taha Akyol'a göre; "*Türkiye'de muhafazakarlık taşralıdır. Merkezdeki devrimci harekete karşı taşradaki köylülerin, kasabalıların, alt sınıfların, halkın hareketidir. Onların çocukları yavaş yavaş 1980'lerden itibaren kendilerini vatandaş olarak hissetmeye başladılar. O kenardaki insanların çocukları, yeni yeni profesör oluyorlar. Dolayısıyla Türkiye'de muhafazakarlığın ve liberalizmin kesin bir entelektüel zaafı vardır, çünkü entelektüellerini yeni yeni yetiştirebiliyorlar.*"[223] Akyol'un bu yaklaşımından hareketle, Türkiye'de en azından orta vadede bir şehirli muhafazakar tabanın kök salacağı, bu durumunda siyasal düzlemde rafine bir muhafazakar çizginin gerçek manada ağırlığını hissettireceği öngörüsü yapılabilir.

Türkiye'de muhafazakar birey profili açısından oldukça pratik bir yaşam tarzı göze çarpmaktadır. Yavuz, bu birey profilini anlaşılır şekilde ortaya koyuyor: "*Adam, kamusal yaşamında kravatını takıyor, dairesine gidiyor. Orada insanlarla gayet medeni, gayet Avrupalı ilişkiler içinde oluyor, ama evine gelip elbiselerini çıkarıyor, entarisini giyiyor, başında takkesi ve eline tesbihini alıyor ve dinsel yaşamın icaplarını yerine getiriyor. Bu çelişki değil. Ama bize çelişkiymiş gibi sunuldu. Kamu alanı ile özel alanın birbirine karşıt ya da çelişik olduğu ima edildi.*"[224] Yavuz'un örneklemesini çoğaltmak mümkün; örneğin içki içip cuma namazı kılan çok sayıda insanın varlığı söz konusudur Türkiye'de. Bu tarz hareket içerisinde olan insanların bir bölümü liberal ve sosyal demokrat kimliğe sahip olsa da muhafazakarların sayıca üstünlüğü tartışılmaz. Birey profilinin bu şekilde tezahürünü etkileyen sebeplerin başında muhafazakarlığın taşralı niteliği ilk planda değerlendirilmelidir.

2.4.6. Türkiye'de Muhafazakarlığın Algılanma Şekli

Muhafazakarlığın halk tarafından nasıl algılandığı da üzerinde durulması gereken bir durumdur. Türkiye'de muhafazakarlığın toplum nezdinde algılanma

[221] A.g.m., s.138-139.
[222] Tanel Demirel, "Türkiye'de Merkez Sağ ve Muhafazakarlık", **Liberal Düşünce**, Yıl: 9, Sayı: 34, Bahar 2004 a, s. 70.
[223] Ömer Çaha, "Taha Akyol İle Muhafazakarlık ve Muhafazakar Olmak Üzere/Röportaj", **Liberal Düşünce**, Yıl: 9, Sayı: 34, Bahar 2004 b, s. 107.
[224] Yavuz, a.g.e., s. 204.

düzeyine yönelik yapılan araştırmalar, toplumsal yapının muhafazakar değerlere açık olduğunu gösteriyor.

ANAP tarafından 1999 Nisan ayında İstanbul Mülkiyeliler Vakfı SAM(Sosyal Araştırmalar Merkezi)'a yaptırılan ankette muhafazakarlık nedir sorusuna % 76.0 oranında "aile hayatına önem vermektir", % 71.5 oranında "örf, adet ve gelenekleri korumaktır", % 44.5 oranında "milli ve manevi değerleri koruyarak batılı bir hayat tarzı sürdürmektir", % 40.1 oranında "hem eğlenmesini, hem de ibadet etmesini bilmektir", %38.4 oranında ise "dini her şeyden önde tutmaktır" cevapları(Her denek üç tercih belirttiği için değerlerin toplamı % 100.0'dan büyüktür) verilmiştir.[225] Söz konusu cevaplar, teorik düzeyde değerlendirilen muhafazakarlık unsurlarının halk nezdinde de belirli bir izdüşümünün olduğunu göstermektedir.

Türkiye'de muhafazakarlığın toplumsal tabanının oldukça sağlam olduğunu gösteren veriler her geçen gün yapılan yeni araştırmalarla da ortaya konuluyor. Açık Toplum Enstitüsü ve Boğaziçi Üniversitesi'nin proje desteğiyle gerçekleştirilen ve 2006 Mart ayında açıklanan "Türkiye'de Muhafazakarlık; Aile, Din, Devlet, Batı" başlıklı araştırma muhafazakarlığın Türkiye'de her alanda ilk belirleyici unsur olduğunu gösteriyor. Araştırmada, aile muhafazakar düşünce geleneğine koşut şekilde Türk muhafazakarlığının kökünü oluştururken, halkın çok ciddi bir bölümü geleneklerin bozulmasından endişe ediyor. Otoritenin varlığına olan inanç araştırmada açık olarak yer alırken, dinsel inançların sosyal ve siyasal alanda başat etkisi ispatlanıyor.[226]

2.5. Türk Muhafazakarlığı ve Siyaset

Türkiye'de 1947 yılında kurulan Türk Muhafazakar Partisi(İstanbul'da kurulmuş ve kurucuları Cevat Rifat Atilhan, Zekai Dik ve Yekta Güreli'den oluşmuştur.) ve MHP'yi müstakil olarak sürdürmeyi hedefleyenlerin kurdukları Muhafazakar partisi -ki 1985 yılında ismi Milliyetçi Çalışma Partisi olmuştur- isimli

[225] ANAP Eğitim Notları, **Yeni Yüzyılda Yeni Politikalar 2000**, ANAP Eğitim Maratonu, s. 23.
[226] **Milliyet**, 16-18 Mart 2006

muhafazakar kelimesini barındıran partiler kurulmuştur. Türkiye'de muhafazakarlığın esas adresi ise merkez sağ partiler olmuştur.

Çiğdem, Türk muhafazakarlığının, esas olarak kültürel bir muhafazakarlık olduğunu ve toplumsal kategorileri, kültürel kategorilere dönüştürdüğünü ve kendisini böylece kültürel olanda temellendirdiğini savunmakta ve muhafazakarlığın bu çerçevede siyasal olarak çekinik, kültürel olarak atak bir gelişim çizgisi yaşadığını ileri sürmektedir. Söz konusu yargı, en azından 1950'lere kadar geçerlidir ancak daha sonraki süreç açısından dengenin değişmeye başladığı, sürecin AKP'nin kendisini muhafazakar parti olarak lanse etmesiyle doruk noktasına ulaştığı belirtilmelidir. Burada AKP'nin ne kadar muhafazakar olduğu değil, muhafazakarlığın, siyasal alanda kimilerinin AKP'yi takiyye yaptığı ve muhafazakarlığı makyaj olarak kullandığı savında görüldüğü üzere siyasal etki düzeyine sahip olabilmesidir.

Çok partili yaşama geçiş sonrasında politik dozu oldukça artan Türk muhafazakarlığının siyasal arenada aldığı seyri netleştirmek liberalizm, milliyetçilik, İslamcılık gibi düşünce akımları ile eklemlenen merkez sağ partiler açısından zorluklar içermektedir.

Din eğitiminin yaygın hale getirilmesi, dini yayıncılığın teşviki, camilerin sayısının artırılması, hukuken yasak olan tarikatların faaliyetleri üzerindeki baskının gevşetilmesi, öztürkçecilik akımının eleştirilmesi ve İslam'i tonlarla bezenmiş bir milliyetçilik savunusunun 1950'den bu yana çoğu zaman iktidarda bulunan merkez sağın, tabanın arzularına uygun olarak takip ettiği politikalardan[227] olduğu kabul edilmektedir.

Türkiye'de cumhuriyetçi elitin sadece CHP içinde değil merkez sağ partilerde de hakimiyeti bulunmaktadır. Osmanlı'dan beri görülen merkez-çevre çelişkisi siyasi partilerde de varlığını sürdürmüştür."Serbest Fırka'dan DP ve AP'ye uzanan çizgi içinde, liberal-muhafazakar kesimin siyasi kadroları ile tabanı arasında, varlığını sürekli saklayan bir fark vardır. Yönetici kadrolar, Batılılaşmış, Cumhuriyet devleti tornasından geçmiş kişilerdir. Kökenleri fikir yapıları itibariyle Batı Avrupa muhafazakar-Hıristiyan demokrat partileri yöneticileri ile benzerlik

[227] Demirel, 2004 a., s. 70.

gösterirler. Buna karşılık, tabanları İslam'i değerleri daha sıkı sahiplenmiştir."[228] 1980 sonrasında İslam'i söylemin ağırlığı altında özellikle ANAP açısından yönetici elitin de dinsel tabana yaklaştığı, bu sürecin Milli Görüş kökenli AKP ile zirveye ulaştığı görülmüştür.

Türkiye'de muhafazakar tabanlı merkez sağ partilerin demokrasi anlayışı uygulamada çoğu zaman yüzeysel ve şekli olmuştur. "*Demokrasi, asgari bir tanımla, özgür seçim ve parlamenter rejime dayalı siyasal meşruiyet rejimidir. Bu asgari tanım, demokrasiye sadece biçimsel ve muhafazakar bir cephe verdiği için yetersizdir*."[229] Merkez sağ partilere karşı eleştirel yaklaşımların bir bölümü özgürlüklerin tesis edilmesi boyutunda gerçekleşirken, bu tarz partilerin özgür seçimleri ve parlamenter rejimi dayanak göstererek Türkiye'de özgürlüğün kısıtlanmadığını göstermeye çalışmaları tesadüfi değildir.

Türkiye'de siyasal düşün planında milliyetçilik ve muhafazakarlığın genelde aynı kategoride değerlendirilebileceği varsayılır. Oysa bu son derece eksik bir yaklaşımdır. Milliyetçilik ve muhafazakarlığın, iki farklı analiz düzeyini oluşturduğu milliyetçiğin 1970'lerdeki aktivist tavrı çerçevesinde[230] temellendirilebilir.

Çiğdem, Türk muhafazakarlığının başlangıçta siyasal olarak konumlanmayıp, kurulu düzen eleştirisini getirmemesinin, muhafazakarlığın siyasi çerçevesinin kurulamamasına sebebiyet verdiğini ve Sağ-kanat popülist muhafazakarlığın sözde-eleştirel üslup geliştirerek başta devlet olmak üzere, kendi sınırlarına(kutsallarına) teslim olduğunu savunarak eklektik bir yapının ortay çıktığını savunmaktadır;

> "Önce DP ve AP, daha sonra özellikle dinsel vurguları öne çıkaran iktidarlarla birlikte, sağ muhafazakarlığın, Kemalizmin politik çerçevesiyle ve bu çerçevenin temsilcisi ve savunucusu askeri-sivil bürokrasiyle

[228] İnsel, a.g.e., s. 91.
[229] A.g.e., s. 217.
[230] Hamit Emrah Beriş, "Türk Sağı ve Liberalizm", (içinde), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Liberalizm**, Cilt 7, (Ed. Mustafa Erdoğan), İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 391.

> uyumlanması, hatta yer yer bir tür gerçek Kemalizm kurgusuna bağlanarak savunuculuğunu üstlenmesi, buna karşılık Kemalizmin ideolojik bağlamına ilişkin taşrasal-romantik reddiyeyi de hoş tutarak "merkeze" oturması, en son örneğini '80'lerde ve 90'ların ilk yarısında dünyanın hemen her tarafında kabul gören bir liberalizmin(sadece pazara dayalı bir liberalizm ve tüketiciye dayalı bir demokrasinin bireşimi olarak) Özal'da bulabileceğimiz bir eklektizmle özdeş olması, hem sağ muhafazakarlığın çıkmazını belgelemekte hem muhafazakarlığın geçirgenliğine ve esnekliğine ilişkin yargıları doğrulamaktadır. "[231]

Türk siyasal yaşamında liberal ve muhafazakar kesimin eklemlenmiş bir yapı arz ettiği görülmektedir. Bütün merkez sağ partilerde ortak karakteristik özellik olan bu durum liberalizmin taban bulamayışı nedeniyle mecburi birlikteliğe işaret etmektedir ve liberallerin kendi rotalarını çizme yönündeki gayretlerinin yakın gelecekte artacağı söylenebilir.

Türk siyasal yaşamında liberalizm ve muhafazakarlık arasında geçişkenlik ve bağımlık ilişkisinden hareketle iki düşünce çizgisi arasındaki sınırları belirlemek kolay değildir. Köker'in ifadesiyle;

> "Türk siyasi hayatında etkili bir fikir akımı olarak liberalizm ile muhafazakarlığın, değişen tonlamalarla birleştirilebildiğini ileri sürebileceğimiz, "eklektik" olmanın ötesinde, dayandıkları temel ilkeler ve dünya görüşü özellikleri bakımından herhangi bir iç tutarlık ve bütünsellik taşıma kaygısını pek de teşhis edemediğimiz karmaşık oluşumlar ortaya çıkmıştır. Bu bakımdan, bir yandan örneğin Cumhuriyet'in temellerini oluşturan Kemalizmin ilkelerinde ve yorumlanış tarzlarında liberal, milliyetçi ve muhafazakar düşünce akımlarına has öğeleri bulmak mümkün olmakta, öte yandan da aynı akımlara özgü öğeler, aslında Kemalizmle hesaplaşma veya en azından gerilimli bir ilişki içinde ortaya çıkmış Türkiye sağının içinde de tespit edilebilmektedir."[232]

Türkiye'de bu çerçevede liberalizm ve muhafazakarlığın farklı oluşumlar halinde yol almaları için özellikle liberalizmin kendine olan güvenini artıracak

[231] Çiğdem, 2003, s. 18.
[232] Köker, a.g.m., s. 276.

toplumsal tabana sahip olması gerekir. Türk siyasal yaşamında sadece liberalizm ve muhafazakarlık değil, genel olarak sol ve sağ kanadın ayrımını netleştirmek te büyük zihinsel gayret gerektiriyor. Bu konuda Küçükömer gibi aykırı seslere yer verecek olursak, özellikle onun sınıf tahlili üzerinden gerçekleştirdiği sınıflandırma her ne kadar üzerinde görüş birliği sağlanamasa da konuya alternatif yaklaşım getirmesi açısından önemli:

> "Türkiye'deki siyasal yapının sol yanında; Yeniçeri-esnaf-ulema birliğinden gelen doğucu-İslamcı halk cephesine dayanan: Jön Türklerin Prens Sabahattin Kanadı, Hürriyet ve İtilaf, İkinci Grup(Birinci Millet Meclisinde Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nde), Terakkiperver Fırka, Serbest Fırka, Demokrat Parti, Adalet Partisi, ?
> Sağ yanında ise; Batıcı-laik bürokratik geleneği temsil eden: Jön Türklerin Terakki ve İttihat Kanadı, İttihat ve Terakki(önce cemiyet sonra fırka), Birinci Grup(Birinci Büyük Millet Meclisi'nde Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nde), C.H.Fırkası(Partisi), C.H.P.-M.B.K., C.H.P.(Ortanın Solu) yer almaktadır...Bu tablo, sınıf meselelerinin neden ortaya çıkmadığının anahtarını vermektedir. Batıcı-laik bürokrat, batılılaşma ile devleti kurtarmak isterken, yeterli derecede üretim güçleri yaratamadığından, tarihi büyük halk cephesiyle ters düşmektedir. Böylece iki cephe arasındaki mücadele kızışınca, laik batıcılar ile dindar doğucular arasında bir mücadeleye gelip dayanmaktadır. Bürokrat(sivil subay), laik, güya ilerici sayılacak, emperyalist kıskacı içinde bürokrat oyunlarıyla içine kapanan islamcı-doğucu kamp ise, gerici(mürteci) sayılacaktı."[233]

Küçükömer, yukarıdaki sınıflandırmasıyla bürokratların oynadığı kilit role işaret ederken açıklamasını yönetici elit ile taban arasında yaşanan mücadele eksenine oturtmaktadır. Onun sınıf analizi odaklı söz konusu yaklaşımının yönetici elit ve taban arasında yaşanan çelişki boyutunu yansıtma adına olumlu olmakla birilikte tarihsel gelişim itibariyle sol ve sağın dayandığı değerleri göz ardı ederek fazlasıyla yüzeysel kaldığı belirtilmelidir.

Türk merkez sağının en belirgin özelliklerinden birisinin milliyetçi, dini ve batılı değerlerin ölçülü şekilde harmanlanması olduğu söylenebilir. Dindarların ve

[233] Küçükömer, a.g.e., s. 72-74.

milliyetçilerin saflarını 1970'lerin başı itibariyle tamamen netleştirmeleri ile birlikte Türk muhafazakarlığının önü açılmıştır. Demokrat Parti ve Adalet Partisi'nin ilk dönemini muhafazakar çerçeve içerisine oturtmak mümkün olsa bile anılan partilerde Türkçü ve İslamcı kesimin tam bir ayrışmaya girmemesi sebebiyle pratik zorlukların yaşanacağı teslim edilmelidir.

Türk muhafazakarlığının genel karakteristiğini yansıtma açısından öne çıkan politik figürler arasında Ferruh Bozbeyli'nin sayılması gerekir. Devlet vasıtasıyla nizam tesis edilmesine de önem atfeden Ferruh Bozbeyli'nin yaklaşımında devlet baba imgesinin izlerini bulmak söz konusudur. Bozbeyli'nin hür teşebbüse ve nizama verdiği önem, milli manevi değerleri öne çıkarması ve laikliği esnek şekilde yorumlaması gibi özellikleri, 1980 sonrası ANAP'ın politikaları ile yakın paralellikler arz etmektedir.

Özipek, Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte yerleşen kurucu iradenin sınırlılıklarından bahisle muhafazakar demokrat kimlik için yeterli şartların oluşmadığını vurgulamakta ve kökleşemeyen Cumhuriyet reformlarının yeteri sayıda korunmaya değer kurum oluşturabilmesini en önemli eksiklik olarak görmektedir. Özipek, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin kendisini "muhafazakar demokrat" olarak tanımlama ve bu kimliğin içini doldurma çabasının, hem muhafazakarlık açısından hem de genel olarak siyasi kimliklerin Batılı anlamlarıyla rafine hale gelmeye başlaması açısından bir gelişme olarak değerlendirmektedir.[234]

Kültürel muhafazakarlığı revize ederek siyasal etkisini artıran muhafazakar çevrenin oy potansiyeli hiçbir zaman azalmamış, köyden kente göç süreci ile daha da artış göstermiştir. Merkez çevre ikiliği muhafazakarlık nokta-i nazarından oldukça dinamik bir işlev görmüştür.

Çok partili yaşama geçiş sonrasında Türk muhafazakarlığının ana politik merkezleri Demokrat Parti, Adalet Partisi, ANAP, Doğru Yol Partisi ve Adalet ve Kalkınma Partisi'dir. AKP haricinde merkez sağ partilerin kendi kimliklerini

[234] Bekir Berat Özipek, "Muhafazakarlık, Devrim ve Türkiye", (içinde), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Muhafazakarlık**, Cilt 5, (Ed. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 81-82.

muhafazakar olarak açıkça tanımlamamış olmaları fiilen önemsizdir. Söz konusu partilerin belirli dönemlerde oldukça geniş tabanlara oturmaları bu partileri siyasal hayatın büyük aktörleri haline getirmiştir. Mert'e göre; "*DP ve onu takip eden diğer merkez sağ siyasetler, nerdeyse günümüze kadar, bir ölçüde, benzer bir siyasal şemsiye oluşturmaya devam ettiler. Bu şemsiye altında, öncelikle, ekonomik liberalizm, dini hassasiyetler ve milliyetçilikten oluşan, üç başlı merkez sağ terkibi olgunlaştı. Ekonomik kalkınma ve teknolojik gelişme ile "milli ve manevi değerleri" uzlaştırma gayreti olarak tanımlanabilecek sağ siyasal söylemin düşünsel arkaplanını oluşturan, modern siyasal bir bakış olarak muhafazakarlıktır*."[235]

Türk siyasal yaşamının en belirgin özelliklerinden birisi popülist söylemin siyasal retoriği kaplamasıdır. Bu popülist söylemin özellikle merkez sağ partilerde halkın aklıselimine referans vermesi olağan görülmektedir;

> "Türkiye'de siyaset dilinde vaz'edilen "halkın aklıselimi" açık ki, popülist-hegemonik bir motiftir ve bu motifin zaten güçlü muhafazakar çağrışımları vardır. Bu çağrışımların güçlülüğü, Türk muhafazakarlığının –Gramsci'nin kullandığı anlamıyla- folklorik bir felsefe olarak "ortak duygu" veya "popüler bilinç" ile kurduğu tarihsel bağın yaygın bir şekilde doğal ve verili addedilmesinde kendini gösterir. Halkın, "yabancılaşmış aydınların" ona atfettiği cehalete, geriliğe vs. rağmen daima doğru/rasyonel/hayırlı siyasal tercihleri yapacak aklıselime sahip olduğuna dair bu kabul; çoğunlukla, halkın toplumsal dengeyi, ahengi, toplumun temel değerlerini korumaya dönük, yani muhafazakar doğrultudaki güdüsel uyanıklığına ilişkin bir övgüyle iç içe gider."[236]

Halkın aklı selimine dayanarak popülist söylemin üretilmesi, kültürel kodlara dayanan muhafazakarlığın genel karakteristiği ile son derece uyumludur. Popülist söylemin kullanılışı açısından en güzel örnek ise Süleyman Demirel'dir.

2.6. Türk Muhafazakarlığı ve İslamcılık İlişkisi

[235] Mert, a.g.m.,, s. 314.
[236] Bora-Erdoğan, a.g.m. s. 635-636.

2.6.1. Türk Muhafazakarlığı'nda Din Formülasyonu ve Ali Fuat Başgil'in Önemi

Türk muhafazakarlığının sembol isimlerinden olan Ali Fuad Başgil[237] merkez sağa damgasını vuracak fikirleri ile ön plana çıkmıştır. Başgil'in asıl etki boyutu ise laiklik konusundaki formülasyonlarıdır.

Ali Fuat Başgil, din hürriyetinin teminat altına alınmasını zaruri görmekte, sadece ibadet yerlerinde serbestçe ibadet yapılabilmesini yeterli görmemektedir. Bu bahiste Başgil, din hürriyetini öğrenmek, öğretmek ve telkin edebilmek imkanlarının sağlanması durumunda gerçek dinsel hürriyetin tesis edilebileceği kanısındadır.

Bilimin her konuda çözüm üretmeyeceğini ve dinin sadece bireysel değil, toplumsal rolünün de hayati önem taşıdığını savunan Ali Fuat Başgil'in sıkı bir dindar olmadığını özellikle vurgulamak gerekir. Başgil'in bu yöndeki yaklaşımı konuyu netleştirme açısından önem taşıyor:

> "Diyanet bahsinde, amel bakımından, çok günahkarım. Fakat, günahkar olmak, dini sevmeye ve dindarın tükenmez saadetine imrenmeye mani midir? Din hakkında yazılar yazışım ve dindarlığı müdafaa edişim, şahsen din ahkamiyle amel ettiğimden ve dinin emirlerini yerine getirdiğimden değildir; bilakis getiremediğim için üzüldüğümden ve dindarlığın insana verdiği iç huzuruna imrendiğimdendir. Nazarımda din, yalnız ferd için bir fazilet ve feragat kaynağı değil, aynı zamanda ve böyle olduğu için içtimai hayat temizliğinin de en kuvvetli bir teminatıdır."[238]

Başgil, dinsel düşüncenin yerine pozitivist anlayışı getirmeye çalışan kesimleri eleştirirken dinsel aşırılıklara da set çekerek muhafazakar anlayış açısından örnek bir fikri yaklaşım sunmaktadır:

---

[237] 30'lu ve 40'lı yıllarda "inkılapçı" ve devlet eksenli bir duruş sergileyen Başgil, çok partili dönemin başlangısından itibaren demokrasi ve hürriyetleri savunan ve bu çerçevede Türkiye'deki siyasi-hukuki rejimi tartışan "liberal muhafazakar" bir pozisyon almıştır.

[238] Ali Fuat Başgil, **Din ve Laiklik**, Yağmur Yayınları, 7. Baskı, , İstanbul, 2003. s. 16-17.

> "Eski devirlerin dünyayı öküz boynuzları ortasında oturtan sahtekar din bezirganları yerini bugün, modern ilmin elifbasından bile haberi olmayan, bir takım ilim bezirganları almıştır. Eski din bezirganları, Allah ve din aşkına konuştuklarına inandırmak isterlerdi. Bugünün ilim bezirganları ise ilerilik ve insanlık gibi bazı büyük kelimelerin arkasına sığınıp da konuşuyorlar. Emin olalım ki, bu iki zümrenin arasında hiçbir fark yoktur: ikisi de sahtekar ve şarlatandır."[239]

Başgil, ibadet dilinin Arapça olması gerektiğini kalın çizgilerle ifade ederken konunun temel hürriyetler boyutuna da dikkat çekmektedir. Dönemin Türkçe ezan tartışmaları açısından muhafazakarların hassasiyetini de ortaya koyan yaklaşımdır bu.

Başgil, laiklik konusunda uzunca kafa yormuş ve dinsel hürriyetin ve devlet müdahalesinin nerede başlayıp nerede bittiğini açıklamak için oldukça gayret göstermiştir. Ona göre;

> "Devlet ve kanun iç aleme hükmedemez ve bu alemin umuruna karışamaz. Devletin faaliyet ve otorite sahası ve kanunun mevzuu, yalnız dış alemdir, yani fiil ve hareketlerdir. Laik devlet bir dinin ibadet ve dualarına, bunların icrası tarzlarına, usul ve adabına, diline karışamaz. İbadet mevzuunda ancak din alimleri ve müçtehitler salahiyetlidir. Fakat, ibadet ve ayinler ferdi fiil olmaktan çıkar da içtimai bir hareket vasfı alırsa, bu takdirde, her içtimai fiil gibi, laik devleti alakalandırır. Devlet, cemiyetin bekçisi ve asayişin koruyucusu sıfatiyle, içtimai bir hareket şekli alan ibadet ve ayinlere müdahale eder, hatta icabında bunlardan yasakladığı da olur. Bizde devlet adamları laik olduklarını ilan ettikleri halde, İslamiyetin ibadet ve usul adabına ve ibadet diline müdahale etmekte beis görmemişlerdir."[240]

Başgil'in dini kurallarla kanun arasında kurmaya çalıştığı hassas denge onun muhafazakar kimliğinin çok açık bir ifadesidir. O, nihai olarak kanunu üstün tutan yaklaşımıyla muhafazakarlığın düzen ve istikrar unsurlarını akla getirmektedir;

> "Dindar için mensup olduğu dinin emirlerini yerine getirme hakkının hududu, kanunların yap veya yapma gibi bir emirle yapılmasını veya

[239] A.g.e., s.53-54.
[240] A.g.e., s. 130-133.

> yapılmamasını mecburi kıldığı fiil ve münasebetler sahasıdır. Kanunun yapılmasını emredip de dinin yasak ettiği veya bunun aksine olarak kanunun yasak edip de dinin yapılmasını emrettiği hususlarda dindar vatandaş kanuna uymakla mensup olduğu din nazarında günah işlemiş sayılmaz. Çünkü buna mecburdur, binaanaleyh mazurdur."[241]

Başgil'in bu hukuksal çözümlemesi ideal durumu ifade etmekle birlikte fiiliyatta sınırları belirlemek o kadar da kolay değildir. Başgil, din ve devlet sahasını ayırırken, söz konusu alanları ayrık yapılanmalar olarak görmez. Ona göre;

> "Laik sistemde din ile devlet, mabet ile hükümet birbirinden ayrılacak ve her biri kendi sahasında kalacaktır demek, bunlara birbirine karşı lakayd ve yabancı yahut, daha kötüsü birbirine rakip olacak demek değildir. Birbirinden ayrılan din ile devlet, mabet ile hükümet birbirine karşı lakayd ve yabancı kalamaz. Hele bunlar birbirine karşı rakip ve düşman vaziyet asla alamaz." [242]

Din ve devlet sahası arasındaki ilişkilerde bir denge arayışı içerisinde olan yaklaşımı, devletin topluma müdahalesine ilişkin yaklaşımı muhafazakar düşüncenin ılımlı yaklaşımlarıyla paraleldir. Başgil, laiklik konusunda Cumhuriyetin ilanı sonrasında gerçekleştirilen uygulamaların ideal yapıda olmadığını açıkça söyleyerek eleştirisini ortaya koyar; "*Devlet, kendi emniyetini ve rejimini korumak için en şiddetli tedbirlere bile başvurabilir ama, vaziyeti tamamen veya kısmen ıslah edici tedbirler varken, bunlara bir tarafa bırakarak, sırf tenkil edici tedbirlere gitmemelidir. Bu nevi tedbirlere gitmeye mecbur olduğu takdirde de, ölçüyü kaybederek, yıldırma ve sindirme politikasına sapmamalıdır*."[243]

Başgil, Türkiye'deki dini eğitime yönelik sert eleştiriler yöneltmiştir. Laik üniversiteye bağlı fakültelerin din alimi değil, din tenkitçisi yetiştirdiğini ve İmam-Hatip mekteplerinin İslamiyetin yalnız elemanter bilgilerini öğretmekle kaldığını iddia eden[244] Ali Fuat Başgil'in bu düşünceleri imam hatiplerin ve ilahiyat fakültelerinin

[241] A.g.e., s. 145.
[242] A.g.e., s. 171.
[243] A.g.e., s. 199.
[244] A.g.e., s. 276.

zaman içinde İslamcı yükselişte oynadıkları katalizör rolün önemi çerçevesinde kritik edilmesi gereken bir konudur. Aynı çerçevede 1980 sonrası dindar ve muhafazakar yönelişin artışında bu okulların etkisi de göz önünde bulundurulmalıdır.

Başgil'in dinsel çözümü orta yolcu ve uzlaşmacı bir yaklaşıma sahiptir ve diğer fikirlerine göre merkez sağda daha çok rağbet görmüştür. Başgil'in yaklaşımlarının uygulamada siyasi etki düzeyinin oranı bir yana, teorik çerçeve açsından referans kaynağı olmasının altı çizilmelidir.

Laiklik meselesi, Türk muhafazakarlığı açısından özellikle Başgil'in önerdiği çizgi dahilinde çözüme kavuşturulmuş gibi gözükse de tamamen sorunsuz bir durumdan bahsedilemez. Mert'in belirttiği gibi: "*Din ve devlet ilişkisini doğrudan tanımlayan laiklik konusu, sağ siyasal söylemlerin en sorunlu alanı olmuştur*."[245] Dinsel etkilere açık olan ve zaman zaman gösterdiği tercihlerle resmi olarak da bu etkiyi tescil eden geniş muhafazakar tabanın var olduğu bir siyasal yapıda laiklik İslamcılık arasındaki dengenin İslamcılık lehine seyretmesi her zaman için ihtimal dahilindedir.

Taha Akyol'un dini, kişisel bir inanç meselesi olmasının ötesinde, muhafazakar düşüncenin genel yaklaşımına koşut şekilde toplumsal işlevi nedeniyle olumlaması ve Ali Fuat Başgil'i manevi hocası olarak nitelemesi.[246] Türk muhafazakarlığında din formülasyonunun yerleştiğinin göstergelerindendir.

Türkiye'de sağ laiklik anlayışı açısından Ali Fuad Başgil haricinde Osman Turan'ın da çalışmaları önemlidir. Osman Turan'ın milliyetçilik konusundaki çalışmaları da referans teşkil edecek yapıya sahiptir.

2.6.2. Köylü İslam'ının Zaferi

Türkiye'de çok partili yaşama geçişin ortaya çıkardığı zengin fikir ortamı siyasi dinamikleri harekete geçirirken, kırsal kesimde ekonomik kodun değişimi göç olgusuna sebebiyet vererek toplumsal ve mekansal dengeleri ciddi şekilde

[245] Mert, a.g.m.,. s. 315.
[246] Beriş, a.g.m., s. 413-414.

etkileyecek süreci başlatmıştır. Uzun soluklu bu sürecin etkileri ise başta İstanbul olmak üzere büyük şehirlerde kısa sürede hissedilmiştir;

> "1950'lerde Türkiye'nin sosyal ve siyasi hayatına beklenmedik bir şekilde ve gittikçe artan bir hızla katılan Anadolu'nun kültürel talepleri daha farklıydı; "taşra" büyük şehirlere akarken beraberinde kendi değerlerini de taşıyordu. Bu gelişme, aslında sadece bütün dini tezahürlerden son derece ürken Batıcı seçkinleri değil, muhafazakar seçkinleri de derin endişelere sevk etmiştir. Çünkü gelenlerin getirdikleri İslam, Sinan'ın Süleymaniye'sinde, Karahisari'nin "besmele"sinde, yahut Itri'nin Tekbir'inde ifadesini bulan estetize edilmiş İslam değil, "köylü" İslamıydı; arabesk müzik dinleyen ve geleneğin sadece kubbeye indirgendiği, alt katları dükkan olarak kullanılan sevimsiz, nispetsiz betonarme camiler inşa eden ve her biri diğerinden daha yüksek minarelerle meydan okuyan kalabalıklar İstanbul'u yeniden "feth" veya "işgal" ediyordu. Fetih yıldönümleri, tekerlekli takaların karadan yürütüldüğü şölenlerle kutlanmaya başlanmıştı, fakat bu yıldönümlerinde yüceltilen İstanbul'un tarihi dokusu hızla tahribata uğruyordu."[247]

Göç olgusu Türk muhafazakar çevrelerinin zamanla Anadolu gerçeği ile yüzleşip, elitist duruştan uzaklaşmalarını ve geniş toplumsal tabana açılmalarını sağlamıştır. Bu anlamda söz konusu süreç adeta muhafazakar fikriyatın yeniden formülasyona tabi tutulmasına sebebiyet vermiştir.

Cumhuriyetle birlikte, devletin birçok sahasında olduğu dinsel alanda da kesin hakimiyet kurarak resmi dini denetimi altına alması ve halk dininin(Şerif Mardin'den mülhem volk İslam) ifade ettiği birincil toplumsallığın kural dışı ilan edilmesi[248] çift yönlü etki-tepki sürecini ortaya çıkarmıştır. Cumhuriyetçi muhafazakarlık resmi İslam'ın değerleri üzerinden kendisini tanımlayıp, Osmanlının elit İslam'ının parlak günlerine hayıflanırken, halk İslam'ı farklı kulvardan yoluna devam ederek 1950'lerden sonra söz konusu yapıya eklemlenmiştir. Bunda göç olgusunun doğrudan etkisi söz konusudur.

[247] Ayvazoğlu, 2003 b, s. 530.
[248] İnsel, a.g.e., s. 43.

2.6.3. Ölçülü Dindarlık ve Muhafazakarlık

Türk muhafazakarlığının din bahsinde ölçülü bir dindarlıktan yana olduğu, dincilik yerine dindarlığın tercih edildiği, ürküten değil, kucaklayan din anlayışının hakim olduğu açıktır;

> "Türkiye'de dinsel aşırılıklara karşı oluşan ve medyanın son derece de ustalıklı biçimde manipüle ettiği kamuoyu; ölçülü dindarlığı laiklikle birleştirmiş, o bir türlü beğenilmeyen "hakiki güzel dinimizin" gelişmeye ve yaşamaya engel olmadığını bilen, Emire Kalkancı'da dile gelen değişime gıpta aile bakan, Ali Kalkancı, Şevki Yılmaz gibileri nefretle karşılayan, Prof. Dr. Yaşar Nuri Öztürk'ün insanı tatlı bir rehavete kavuşturan akli, pratik ve selefiye-püriten çizgideki diskurlarını muhabbetle dinleyen ve de sağ sol ayrımlarını silecek ölçüde keskin ve hayli geniş bir tabana sahip olan clear-cut muhafazakar kamuoyudur. Manipülasyonlara son derece de açık olan aynı kamuoyunun yarın karşımıza dinsel taleplerle çıkması bizi şaşırtmamalıdır."[249]

Dindarlık ve muhafazakarlık arasındaki çizgiyi Türkiye'de ayırmak hem entelektüel seviyede hem de siyasal zeminde güçlük çıkarmaktadır. Genel olarak; "*Türkiye'de bir insanın muhafazakar olarak nitelendiriliyor olması, o insanın devletçi, düzen ve gelenek yanlısı bir insan olduğunu nitelemekten çok, onun dindar olduğunu ortaya koymaktadır*."[250] Bu dindarlık ise gerçekte ölçülü bir dindarlığı ifade etmektedir.

2.6.4. Muhafazakar Politika Yapım Sürecinde Dinin Rolü

Din unsuru muhafazakar düşünce geleneğine koşut olarak Türk muhafazakarlığının da önemli bir bileşenidir. Kültürel muhafazakarlık çizgisinde gelişen Türk muhafazakarlığı, başlangıçta İslam'i değerler üzerinden kendi konumunu tanımlamış, çok partili yaşam sonrasında siyasal muhafazakarlığın etki

[249] Öğün, 1997, s. 150.
[250] Üzeyir Tekin, **Ak Parti'nin Muhafazakar Demokrat Kimliği**, Orient Yayınları, Ankara, 2004. s. 110.

düzeyinin artmasıyla din unsuru oy verme analizinin önemli parçası haline gelmesiyle dinsel söylemin önemi artmıştır.

Türkiye'de genel olarak siyasal alanda İslamcı hareketlere yahut İslamcı olarak tanımlanan şahıslara karşı tavır ile İslam'a karşı tavır arasında bir ayrım gözetilmekte, Yasin Aktay'ın ifadesiyle "*İslamcılara yönelik eleştiri getirenler, çoğu kez onları hakiki Müslümanlıktan uzak bile görmektedirler. Burada "İslam'ın "mutlak iyi" olarak kodlanması ve laiklik söyleminin kendini gerekçelendirme biçiminin bile son kertede İslamın yararına gönderme yapması*"[251] muhafazakar politika yapım sürecinde İslam'i temaların özellikle siyasal propaganda alanında kolayca tüketilmesine yardımcı olmaktadır.

Türk toplumunun dinsel duyarlılık katsayısının verili bazı olaylar karşısında yükseldiği bariz bir gerçekliktir. Aynı toplum katmanlarının İslam'i bir düzen içerisinde yaşama isteği ise konjonktüre ve araştırma yapanların konumlarına bağlı olarak değişmekle birlikte yaklaşık %10 düzeyini aşamadığı da üzerinde görüş birliğine varılan bir sonuçtur. Bu durum İslamcı siyasal zeminin ne derece kaygan yapı arz ettiğini göstermesi ve siyasi partilerin söz konusu duyarlı kitleyi cezbetme adına dinsel popülizmi sürekli devreye sokmalarının arkasında yatan dinamiği anlamlandırma açısından son derece önemlidir. İslam'i düzen arzulayan kitlenin dini duyarlılığı yüksek olan kitleye oranla sınırlı kalması, merkez sağ politikacılara gerçekleştirdikleri dini söylemin rejim aleyhtarlığı amacını taşımadığı ön kabulünden bahisle hareket kolaylığı sağlamaktadır. Üzerinde rahatlıkla dini içerikli popülist söylem üretilmesine olanak sağlayan zemin ise muhafazakar zemindir.

Dinin oy verme analizinin önemli bir kategorisini teşkil etmesi[252] siyasal muhafazakarlığın İslamcı partilere karşı rekabette zaman zaman daha talepkar söylem üretmesine olanak sağlayabilmektedir. Türkiye'de tüm siyasal aktörler, dinin önemini doğrudan ya da dolaylı şekilde de olsa kabul etmektedirler. Mardin'e göre;

[251] Yasin Aktay, "Sunuş", (içinde), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce İslamcılık**, cilt 6, (Ed. Yasin Aktay), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 14-23.
[252] Şerif Mardin, **Din ve İdeoloji**, İletişim Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 1995, s. 30.

> "Aralarında seçim kaybetmiş "laikler"in başta bulunduğu bir kısım politikacılar din faktörünün Türkiye'de karşısına geçilmez bir varlık olduğunu anlatırlar. Daha derin bir düzeyde, laik Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana, Türkiye'de fertlerin kişilik ve kimlik krizlerini halletmekte zorluk çekmiş oldukları açıktır. Türkiye'nin değer boşluğu gözleri kamaştıracak kadar belirgindir. Alt sınıflarda bu değer boşluğu İslami olarak bildikleri itikatlara sıkı sıkıya sarılmak suretiyle halledilmek istenmiştir. Aydınlarca "batıl itikatların artışı" olarak değerlendirilen bu niteliklerin toplumsal ve siyasal davranış boyutlarına dönüşeceği şüphe kabul etmez."[253]

Şerif Mardin, İzmir'de yapılan bir araştırmada "*Politikacıları tarttığımız zaman onların dindar olup olmamalarına ne kadar önem verirsiniz?*" *sorusuna verilen cevaplardan hareketle "Müslümanlar"ın etrafındaki toplumu bir "Müslümanlar Birliği" olarak kavramsallaştırmalarına"* dikkat çekmektedir.[254] Gerçekten de kozmopolit kültürün parçası olamamış kesimler açısından din konusu politikacıların ilk test edildiği alanların başında gelmektedir.

Ali Bayramoğlu'na göre tarikat ve cemaatlerin bağlılarının sayısı 7 milyon civarında kabul ediliyor.[255] Bu yapı çerçevesinde Türkiye'de muhafazakar kitleyi düşünürken ister istemez dini grupları analizin bir kenarına koyma zorunluluğu doğmaktadır.

Türk siyasal yaşamında kişi kültünün üst seviyede yaşanması, sadece siyasal kültürün gelişmemişliğinden değil, muhafazakarların ifadesiyle geleneksel yapının değişmeyen kültürel özlerinin geçerliliği ile de alakalıdır. Mardin'in geleneksel alp tipini bu açıdan yorumlaması önemli ipuçları sağlıyor:

> "Alp tipini uzun zaman yüksek tutmuş olması, bu idealin halk tabakaları arasında hala devam etmesi, halkın önemli bir okuma türü olan din-kahramanlık menkıbelerinde kahramanların karizmatik liderle rolması, İslam dininin Türkiye'de halk arasında almış olduğu şekillerden birinin

[253] A.g.e., s.38.
[254] A.g.e., s.165.
[255] Ali Bayramoğu, **Türkiye'de İslami Hareket**, Patika Yayınları, İstanbul, 2001, s. 239.

> karizmatik niteliklerine önem verme şeklinde olduğunu bize tahmin ettiriyor. Bunu halk tabakalarının Türkiye'de genel olarak bir "önder"e verdikleri önemde görmek mümkündür. Türkiye'de dinsel inançların etkisini araştırdığımız zaman dinsel değilmiş gibi gözüken değişkenleri de incelememize katmak zorunluluğu vardır."[256]

İslamcılık ve Türk muhafazakarlığı arasındaki farkı temel söylem ve nihai amaçlar açısından değerlendirmek gerekiyor. İslamcılık, ister siyasal, isterse de radikal yapıda tezahür etsin mevcut düzene yönelik büyük değişimleri önermektedir. Oysa Cumhuriyet devrimlerini kendi ılımlı yapısında birleştirip yeniden üreten Türk muhafazakarlığı için büyük değişim projeleri olsa olsa teknik ve ekonomik alanlar için geçerli olabilir.

Türk muhafazakarlığı ve İslamcılığın karşılıklı ilişkilerinde karşılıklı pragmatik yaklaşım kendisini göstermektedir. Özellikle İslamcı akımının çok partili yaşama geçinceye kadar muhafazakarlık ile ilintili hali muhafazakarlığın şemsiye vazifesini göstermektedir.

Ali Bulaç, Müslüman kitlenin gerçekte muhafazakar olarak nitelenemeyeceğini, mevcudun korunmasını savunan muhafazakarlığın köklü geçmişe uzanan talepleri savunan İslamcı taleplerle uyuşamayacağını, bu çerçevede İslamcıları da içerek şekilde genel olarak sağcı ve muhafazakar şekilde tanımlanan kitlenin anti komünist mücadele, tek parti döneminin olumsuz uygulamaları, solun Müslüman kitleye karşı olumsuz yaklaşımı nedeniyle sağ partilere yönelmek zorunda kaldığını savunmuştur.[257] Bulaç'ın savunusu muhafazakarlık ve İslamcılık arasında tutarlı bir ayrım getirmesi sebebiyle değer içermektedir.

Muhafazakarlığın pragmatik tutuma sahip bir düşünce akımı olması, kendisini İslam'i konulardaki tavrında da göstermektedir;

[256] Mardin, a.g.e., 104.
[257] Ali Bulaç, **Bir Aydın Sapması**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 171-200.

"İslamcılığın sistemle çatışmaya yüz tuttuğu durumlarda muhafazakarlık bu sermaye üzerindeki haklarını kullanarak, radikal taleplerini kırıcı bir etkide bulunur. Bunun tipik örneklerinden biri başörtüsü sorununa yaklaşımda görülebilir. Üniversitelerde başörtüsünün artık yasaklanamayacak kadar yaygın olduğunun düşünüldüğü dönemlerde, yasakçılığa karşı cesurca söylemler dillendirilebilir. Oysa zamanla devlet ile başörtüsü arasında bir yol ayrımında kalındığında, devlet iradesine teslim olmak en tipik muhafazakar tavır olmuştur."[258]

Söz konusu tavır, muhafazakarlığın son tahlilde sisteme yönelik köklü değişikliklere karşı duyarlılık seviyesini de göstermektedir. Toplumsal ve siyasal istikrarın temini bütün kaygıların ötesinde önem arz etmektedir.

Dini alan bahsinde en tartışmalı konuların başında başörtüsü meselesi gelmektedir. Türk muhafazakarlığı, bu konuda son tercihini devletin menfaatleri doğrultusunda çözme gayretine girmektedir. Ancak, meselenin kesin sınırlarını çizmek kolay değil. Örneğin Taha Akyol, kılık kıyafet konusunda laiklik anlayışı çerçevesinde getirilen sınırlamalara daima karşı durmuş ve yazılarında bu konuya ağırlıklı yer vermiştir. Danıştay'ın bu yöndeki kararları, "*otoriterlik ve irtica korkusu temelli olduğu*"[259] gerekçesiyle eleştirilmiştir.

2.6.5. Türk Aydınına Din Boyutundan Yöneltilen İtiraz

Türk muhafazakarları, Türk aydınına karşı temel eleştirilerini daha çok dini eksende temellendirmektedirler. Dinin, ritüeller vasıtasıyla toplumsal alanda görünürlük katsayısının yüksek olması, bu alandaki tartışma konularını da artırmaktadır. Türkiye'de çağdaşlaşmanın önünde çoğu zaman irticai yapılanmaların

[258] Yasin Aktay, "İslamcılıktaki Muhafazakar Bakiye", (içinde), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Muhafazakarlık**, cilt 5, (Ed. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 352.
[259] Taha Akyol, "Yargı, Laiklik, Çağdaşlık", **Milliyet**, 10.02.2006.

gösterilmiş olması, Türk aydınını ilerlemenin dinamiği olarak pozitivist ve rasyonalist düşünce çizgisine itmiştir. Bu durum ise, milliyetçi, muhafazakar ve İslamcı çevrelerin, Türk aydınını yabancılaşma ile suçlamalarına sebebiyet vermiştir.

Milliyetçi, muhafazakar Erol Güngör'ün bu konudaki eleştirisi ortalama bir muhafazakarın konuyla ilgili tepkisini göstermesi açısından oldukça çarpıcı;

> "Standart Türk münevverine göre, yüksek tahsil ve ihtisas yapmış bir insanın dindar olması imkansızdır, dindar görünüyorsa bu onun nüfuz kazanmak ve halkı sömürmek istediği manasına gelir. Türkiye'deki batılılaşma hareketlerinin büyük bir kısmı, halk nazarında, savaşta bizi yenemeyen düşmanların kendi münevverlerimiz vasıtasiyle bize galip gelmesi manasını taşır. Hıristiyan dünyasından hacı getirebilmek için topraklarımız köstebek yuvası gibi delik-deşik edildiği halde, Türk halkının türbeleri ziyaret etmesi yasaktır, çünkü bizim münevverin pozitivizmi(!) Avrupalılar'dan ileri olduğumuz tek noktayı teşkil etmektedir."[260]

Laikliğin tek taraflı işletildiğini savunan Güngör, aydınlara yönelik eleştirisine aydın millet karşıtlığı dahilinde devam ediyor;

> "Türkiye'de laiklik tatbikatının tek taraflı işlemesinin sebeplerinden birisi de, politikacı münevverlerimizin kendi milletleri hakkında yanlış ve birbirini tutmaz kanaatlere sahip oluşlarıdır. Niçin bizim politikacılarımız halkın karşısında din adamlarına daima yenileceklerini sanıyorlar? Kendi bilgilerine ve şahsiyetlerine itimad edemedikleri için mi, yoksa kendilerini halka çok uzak, din adamlarını ise çok yakın gördükleri için mi?"[261]

Güngör'ün ve diğer kalem erbabının Türk aydınına din boyutundan uzun süre saldırmaları, çok açıktır ki bir azınlık ve yetersizlik psikozundan kaynaklanmaktadır. Süreç içerisinde milliyetçi, muhafazakar ve dini damarı güçlü bir entelektüel kesimin ortaya çıkması, söz konusu kesimler tarafından suçlanan

[260] Güngör, a.g.e., s. 37-40.
[261] A.g.e., s. 166.

Türk aydınının profilinde de değişimi gerçekleştirmesi itibariyle eskiden yapılan keskin eleştirilerin hızı azalmaya başlamıştır.

2.7. Türk Muhafazakarlığının Ekonomik Alana Yönelik Yaklaşımı

Türk muhafazakarlığının ekonomi politikalarını irdelerken, Batı'da ortaya çıkan muhafazakar anlayışın bugüne kadar tek tip bir ekonomi politikası izlemediği ilk planda belirtilmelidir. Muhafazakar siyasetçiler günün koşullarına göre makro ekonomik politikaları uygulamaya sokmuşlardır.

Türkiye açısından meseleye bakıldığında özellikle kültürel muhafazakarlığın belirgin olduğu çok partili dönem öncesinden ziyade siyasal muhafazakarlığın etkisini göstermeye başladığı sonraki sürece bakmak gereklidir. Demokrat Parti'nin başlattığı ekonomik hamleler ekonomik yapıda köklü değişikliklerin yolunu açarken devletçi ve liberal politikalar eşzamanlı olarak yürürlükte kalmış ve karma politikalar 1980'e kadar geçerli olmuştur. Merkez sağ partilerin liberal ve muhafazakar tarafları aynı çatı içerisinde zorunlu uzlaşmalarla yollarına devam ederken, 1980 sonrasında liberal politikaların etkisi artmaya başlamıştır. Muhafazakar kanadın nispeten daha korumacı olan yapısı dönem dönem devreye girse de genel yönelim İngiltere ve ABD'de uygulanan Yeni Sağ/Neo Muhafazakar politikaların katkısıyla liberal karakterli olmuştur.

Türk muhafazakarlığının liberalizm ile birlikte aynı partilerde hüküm sürmesi, liberalizmin de kendi karakterini ortaya koymasını engellemiş ve belirleyici olan muhafazakar tavır olmuştur. Batı'da çokça örneğini gördüğümüz muhafazakarlar arasındaki farklı ekonomik görüşler de Türkiye'de kristalize olmamıştır;

> "Muhafazakar literatürde, örneğini Batı'da gördüğümüz türden liberteryen-paternalist ayırımı ve tartışması 1980'lerde kadar belirgin değildir. Nitekim Türk muhafazakarlığının kurucu babaları 1980'lere kadar neredeyse ağız birliği etmişçesine muhafazakarlık ile liberalizmi bir düzeyde de olsa paralelleştirilen orta sınıf bir mülkiyet anlayışını savunmuşlardır. ... Teknik

> ya da maddi gelişme muhafazakarların reddettiği bir şey değildir. Muhafazakar muhayyilede fabrika bacaları ve onun hemen yanı başında olan cami minareleri, arşa yükselen ve ruhaniyete karışan dengeli bir gelişmenin vazgeçilmez sembolleridir... Tekniği denetimi altına almış olan kültür söylemi, muhafazakarlığın belki en gösterişli, ama içerik itibariyle de o denli naive olan bakışının yansımasıdır."[262]

Türkiye'nin gelişim çizgisi ve köylülük oranı iktisat politikalarının içeriğine doğrudan etki etmiştir. Muhafazakar tabanlı merkez sağ partilerin taşraya yönelik öncelikli kaygısı ekonomik yaklaşımlarda ideal rantabl politikaların hayata geçmesine engel olmuştur; "*Savunmacı bir siyasi tavır, iktisat politikalarına genel olarak hakim olabilmiştir Türkiye'de. Örneğin kırsal bölgelerde vergi yükünün hafif tutulmasının sanayileşme açısından getirdiği sınırlayıcı etkilere, siyasi meşruiyetin elde edilmesi açısından getireceği yararlar ağır basar. İktidarlar sanayi işçilerinin köyleriyle bağlarını koparmamalarına dikkat eder. Liberal olarak tanımlanan, 1950-60 veya 1965 sonrası dönemlerde bile, söz konusu liberalizm, liberal bir devletçiliğin sınırlarını aşamaz.*"[263]

2.8. Türkiye'de Muhafazakarlık ve Liberalizm İlişkisi

Muhafazakarlık ve liberalizm, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de belirli bir ittifak ilişkisine girmiştir. Türkiye'nin kendi siyasal kültürü dahilinde bu ilişkinin kendine has niteliği oluşmuştur.

Toplumsal tabanı olmaması ve elit karaktere sahip olması nedeniyle Türkiye'de liberalizmin bağımlı bir ilişki yürütmesi ve muhafazakar çevre ile uzun soluklu olarak gerçekleştirdiği ittifak liberalizmin özgün bir siyasi proje olarak çıkmasını engellemiştir. Bu çerçevede liberaller oy potansiyeli itibariyle esas aktör konumunda bulunan muhafazakarların karar alma süreçlerine çoğu kez boyun eğmişlerdir. İnsel'e göre;

[262] Öğün, 2003, s. 579.
[263] İnsel, a.g.e., s. 52-53.

> "Türkiye'de liberalizmin azimli bir mücadele söylemi oluşturduğu söylenemez. Bunu, devlet yapısının empoze ettiği siyasi düzenle açıklamak yetersizdir. Liberal dünyanın beslenebileceği, gerçekleşmiş, kendini ispat etmiş, gelenekleşmiş referanslar yoktur. Bu referansların yokluğu karşısında liberaller, muhafazakar dünyanın dini, otoriter geleneklerini sahiplenerek toplumla iletişim kurmaya çalışırlar. Ne var ki bu gelenekler, siyasi liberalizmin Batı demokrasileri versiyonuna pek uymazlar. Muhalefette olduğu sürece, liberal söylem, müttefiki muhafazakar söylemi örtebilir. İktidarda ise, toplumun beklentileri sadece iktisat politikası olmadığı için, ittifakın muhafazakar cephesi ön plana çıkar. Muhalif muhafazakar-liberal söylem iktisadi mesajlarına iktisat ötesi bir anlam yüklemektedir. Bu mesaj, genel olarak, otoriter devletin temsilcilerinin buyurduğu yolda ilerlenmeyeceğini çağrıştırır."[264]

Taha Akyol bir söyleşide Türkiye'deki liberal-muhafazakar ittifakı son derece önemli gördüğünü, bu ittifakın parçalanması halinde muhafazakarlığın demokrasiden, liberalizmin de toplumdan kopma ihtimali olduğunu, dolayısıyla Türkiye'nin siyasi iktidarının tehdit edileceğini, ancak liberal muhafazakar bloğun Türkiye'de büyük kitleleri bir araya getirip, istikrarlı bir politik hükümetler kurabileceklerini belirtmiştir.[265]

Yine Taha Akyol'a göre Türkiye'de Kemalizm'in karşısında liberaller ve muhafazakarlar, Kemalistler tarafından hep aynı safta görülmüşlerdir ve bu aynı safta olan iki düşünce sistemi Terakkiperver'den Özal'a kadar aynı şeyi savunmuştur.[266]

1980 sonrası süreçte muhafazakar yaklaşımların bariz etkisi yaşanırken, liberallerin seslerini daha çok yükselttikleri zaman dilimini ifade etmektedir. Sadece ekonomi yaklaşımlarda değil, toplumsal yaşama ilişkin önermelerde liberaller tarafından daha rahat şekilde dile getirilmeye başlanmıştır. Ancak, liberalizm YDH gibi siyasi denemelerinde başarısız kalmış, muhafazakar tabanlı partilerin gölgesinde yoluna devam edebilmiştir.

[264] A.g.e., s. 89-90.
[265] Çaha, 2004 b, s. 109.
[266] Y.a.g.m.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

III. 1980 SONRASI SÜREÇ VE MUHAFAZAKARLIK

3.1. 1980 Sonrası Sosyal ve Siyasal Sürecin Muhafazakarlık Açısından Değerlendirilmesi

3.1.1. Askeri Müdahale Sonrasında Politik Ortam

Muhafazakarlığın yükselişi genel hatları ile, toplumun politik açıdan pasifize edilmesi, buna bağlı olarak solun tasfiyesi, Türk İslam Sentezi'nin Aydınlar Ocağı'nın öncülüğünde politik rehber işlevi görmesi, dinin toplumsal istikrar unsuru olarak kullanılması, Kemalizm'in sağ yorumunun güç kazanması, uygulanan eğitim politikalarının muhafazakar ve dini temalara açık oluşu, bürokraside sağ kadrolaşmanın geçmişe oranda daha da güçlenmesi, darbeden önce kabul edilmiş olan liberal ekonomi politikalarının devreye sokulması, postmodernizm sürecinin yarattığı etki, burjuvazinin devletten özerkleşmeye başlaması, yeni kimlik ve kültür algılamaları, ABD ve İngiltere eksenli Yeni Muhafazakar politikalarının yarattığı

dışsal etki, genel manada İslami uyanışın etkisi, şeklindeki başlıklar altında irdelenebilir.

Genel kabul gören anlayışa göre 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi sonrasında Türkiye'de siyasal dengeler çok ciddi şekilde alt üst olmuş ve bu süreç sağ hegemonyanın yolunu açmıştır. Sağın bir parçası olan muhafazakarlık, politik olarak belirli bir sistem dahilinde ele alınamasa bile yükselişe geçmiştir.

Eric Jan Zürcher, 12 Eylül'ü gerçekleştiren generallerin partilerin arşivlerini ortadan kaldırmalarından hareketle "*geçmişten köklü bir kopuşun zorlama gayreti içindeki generallerin geçmişin kendisini de yok etmeye çalıştıklarını*"[267] belirterek siyasal alana yapılan müdahalenin kapsamını örneklemeye çalışmıştır.

1980 sonrasında özellikle sol cenahta yapılan yorumlarda Sağ Kemalizm'in hakim ideoloji haline getirilmeye çalışıldığı ve Türkiye'de muhafazakar yönelimin bu çerçevede artırıldığı fikirleri ön plana çıkmaya başlamıştır. Merkez sağda ise sol Kemalizm ve Sağ Kemalizm tartışmaları en azından terminolojik olarak fazla geçerlilik kazanamamıştır. Örneğin İlhan Kesici'ye göre; "*Sağ veya Sol Kemalizm diye bir ayrım anlamsızdır çünkü Kemalizm yahut Atatürkçülük zaten merkez sağa içkindir. Dolayısıyla Sol Kemalizm, Atatürk'ün yerlilik ve millilik adına yaptığı açılımların aksine Yunan medeniyeti gibi evrensel ve soyut ideallere bağlanmaya çalışan İsmet İnönü'nün zihinsel dünyasını ifade eden ve gerçekte İnönizm şeklinde adlandırılması gereken bir kavramdır*."[268] Kesici, Atatürk ve İnönü arasında ayrım getirirken, aslında, Sağ Kemalizm şeklinde kavramsallaştırılmaya çalışan olguyu da dolaylı açıdan kabul etmiş oluyor.

1980'lerden 1990'lara uzanan dönemde sermaye yapısında ve toplumsal tabakalaşmada değişim dalgasının yaşanması, etnik, dinsel, nitelikli kültürel aidiyet gruplarının aktörleşmesi, çevre ile merkez güçlerin merkezde karşı karşıya

[267] Eric Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, (Çev. Yasemin Saner Gönen), İletişim Yayınları, 4. Baskı, , İstanbul, 1999, s. 407.
[268] İlhan Kesici ile yapılan görüşme, 16 Mayıs 2006.

gelmeleri[269] muhafazakar düşüncenin etki alanının genişlemesine de sebebiyet vermiştir.

12 Eylül hareketi dış politika ve Demirel hükümetinin 24 Ocak 1980'de yürürlüğe koyduğu ekonomik istikrar programı haricinde Türkiye'de neredeyse bütün alanlarında geniş ve derin değişiklikler vadetmiştir.[270] Bu değişiklik vaadi sonrasında siyasal alanda yaşanan süreç muhafazakarlığın artan ağırlığı ile sonuçlanmıştır. MHP siyasal sistemden tasfiye edilmesine rağmen bu partinin temsil ettiği Türk İslam Sentezi anlayışı Aydınlar Ocağı üzerinden savunulurken, devlet yönetiminde kabul gören bir ideolojik yaklaşım haline gelmiştir. Türk İslam Sentezi'nin belirli bir hakim anlayışı ifade etmesi, toplumun muhafazakar değerlere daha çok yakınlaşması açısından katalizör işlevi görmüştür.

Sol görüşlü öğretim elemanlarının YÖK yasası paralelinde tasfiye edilmesi ve her alanda çok yönü yasaklar gibi önlemler solun düşünsel zeminini zayıflatırken, Türk İslam Sentezi'nin onayladığı fikri zemine uyum gösteren öğretim üyelerinin ve fikir adamlarının çalışmaları, entelektüel alanı muhafazakar değerlerle daha çok buluşturabilmiştir.

Solun tasfiyesi ile birlikte dinin manipülasyon aracı olarak kullanılması süreci darbenin aktörleri tarafından bilinçli bir tercih olarak hayata geçirilmiştir. Ahmad'ın ifadesiyle; *"Çocuklar aile hayatı içinde İslami bilgileri edinemedikleri için MGK devletin bu bilgileri okullarda öğretmesine karar verdi; tarih, coğrafya ve matematik gibi İslam da okullarda öğretilecekti. Generaller ve danışmanları, İslamı uygun biçimde maniple edildiği takdirde Türk toplumu içindeki pek çok bölünmenin üstesinden gelecek ya da en azından bu bölünmelerin üzerini örtecek birleştirici bir etken olarak gördüler. Böylece dini geliştirmek için ciddi bir çaba harcadılar ve bu miras 1983'te kurulan Anavatan Partisi hükümeti tarafından benimsendi*.[271]

[269] Bayramoğlu, a.g.e., s. 33.
[270] Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, (Çev. Yavuz Alogan), Doruk Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2002, s. 232.
[271] A.g.e., s. 277-278.

Tevfik Çavdar, 1980'li yıllar sonrasında sağın ideolojik üstünlüğünü etkinleştiren araçları din ve dinsel kurumlar, örgün ve yaygın eğitim, kitle iletişim araçları ve lümpenleştirilen kültür şeklinde sıralamıştır. Bu çerçevede din, tarih, coğrafya, edebiyat, inkılap tarihi gibi derslerin ağırlıklı konuma getirilmesi ve felsefe ve mantık gibi konuların eğitim sisteminin dışına atılması gibi eğitim politikaları örnek olarak sunulmaktadır. Din ve ahlak programlarının Türk İslam Sentezi doğrultusunda şekillendirilmesi sağın ideolojik üstünlüğüne katkı sağlamıştır.[272]

Cumhurbaşkanı Kenan Evren, İstanbul Erkek Lisesi'nin 100. yıl törenlerinde çok sayıda bakanın da hazır bulunduğu ortamda; "*Memleketin sahte aydınlara değil, Sorbon Üniversitesi'ni birincilikle bitiren ve ne istediği sorulduğunda, ben sadece bayrak direğine Türk bayrağının çekilmesini ve İstiklal marşımızın okunmasını istiyorum diyen felsefe hocası Nurettin Topçu gibi aydınlara ihtiyacı vardır. ..Bu hoca gibi maddiyat peşinden koşmayan, manevi değerlere daha çok önem veren aydınlara ihtiyacımız vardır. Hepinizi onun gibi olmaya çağırıyorum*"[273] şeklinde konuşma yapmıştır. Söz konusu konuşma, muhafazakar kimliğin –son derece marjinal kalsa da- ekol isimlerinden olan Topçu'nun referans gösterilmesi ve 12 Eylül rejiminin ortaya çıkardığı ideolojik ortama işaret etmesi açısından önemlidir.

3.1.2. Dinsel Kimliğin Yükselişi

Türkiye'de 1980 sonrasında siyasal ve toplumsal analizlerin yapılmasında dinsel boyut hayli önem kazanmıştır. İslamcılığın tüm dünyada gerçekleştirdiği ivme, Türkiye'de de bir çok sebepten dolayı cari olmuştur. İslamcılığın yükselişi muhafazakar değerlerin dinsel motivasyon dahilinde toplumda daha geçerli kılınmasını sağlamıştır.

Tepeden yönlendirilen dinsel açılım, geleneksel değerlerle eklemlenmiş geniş toplumsal kesimde gereken desteği fazlasıyla bulmuştur. Cami sayısı 1984'te

[272] Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi(1950-1995)**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1996, s. 331-336.
[273] **Tercüman**, 22 Mayıs 1984.

54667 iken 1988'de 62947'ye, 1980 darbesinden önce 2610 kuran kursu varken 1989'da bu sayı 4715'e, kurslara katılan öğrencilerin sayısı 68488'den 155403'e, hacca gidenlerin sayısı ise 1979'da 10805'ten 1988'de 92006'ye ulaşmıştır.[274] Söz konusu rakamlar sınırlı da olsa İslami uyanışın göstergeleri olurken, İslami uyanış biri ideolojik diğeri de muhafazakar değerlerin bir bileşeni olarak varlığını hissettirmiştir.

Toplumun politik süreçten uzak tutulmasını sağlamak için din güçlü bir araç olarak ortaya çıkmıştır. 1980 sonrası süreçte dini değerlerin kullanımındaki artış ise Kemalizm'in kırmızı çizgileri zorlanarak dengeye oturtulmaya çalışılmıştır; "*1980'lerin askeri rejimi, ulusun birlik ve bütünlük içinde sürmesi ve ideolojik olmayan uzlaşımsal bir toplumun yaratılmasında dinin önemini merkezileştirmiştir. İslam ile uzlaşma yoluyla, onu Türklüğün asli bir parçası olarak tasarlayarak, askeri rejim dini, laik, akılcı ve modern olan Kemalist toplum tarifine eklemlemeye çabalamıştır... 12 Eylül askeri rejiminin, apolitik özne ihtiyacı, siyasetle bağı zayıflamış hatta kopartılmış insanlara, siyaset yerine kültür nosyonu çerçevesinde özdeşleşmeler sunmuştur*."[275]

Ruşen Çakır, 12 Eylül 1980 darbesinin bir milat olarak kabul edilip, İslamcı düşüncenin yükselişinin gerekçesi şeklinde gösterilmesine karşı çıkıp İslamcı hareketin çok daha önceden başladığını vurgulamaktadır.[276] İslamcı yükselişi bir süreklilik dahilinde ele almayı tercih eden Çakır, 12 Eylül generallerinin anarşiye karşı dini ön plana çıkarmalarına ve ANAP'ın bu politikayı sürdürmesine bu süreklilik anlayışında yaklaşmaktadır.

Türkiye'de dinin geniş nüfuz alanı, muhafazakarlığın toplumsal tabanını daha güçlü hale getirmektedir. Bu muhafazakar kitlenin içerisinde modernizm arayışları ekseninde kimlik krizi yaşayanların ruh hali, dinin oynadığı büyük rolü gösterme açısından önemlidir. Çakır'ın belirttiği gibi; "*Modernist öğelerle*

[274] Ahmad, a.g.e., s. 278-279.
[275] Çiler Dursun, "Türk İslam Sentezi İdeolojisi ve Öznesi", **Doğu Batı**, Yıl: 7, Sayı: 25, Kasım Aralık Ocak 2003-04, s. 78.
[276] Ruşen Çakır, **Ayet ve Slogan**, Metis Yayınları, 9. Baskı, İstanbul, 2002, s. 291.

gelenekleri birlikte yürütmeye çalışanlar hep iki arada bir derede olmanın sıkıntısını yaşadılar. Ezan okunduğu sırada televizyonu kapatanlar, teravih ile sahur arasını kahvede okey, çanak, ellibir oynayarak geçirenler, İslam sosyetesi, bilgisayarlarla Allah'ın varlığını kanıtlamaya çalışanlar, ölene kadar akrabalarından dinsiz olduklarını saklayıp dini törenle gömülenler hep bu kesimden çıktı."[277]

Sağ partilerin hegemonyasının arka planında yatan ve muhafazakar değerlerin sürekliliğini sağlayan en önemli etmen bu dinsel reflekslerdir. Türk toplumunun büyük bölümü yeniliklere sürekli olarak kapısını açarken, geleneksel değerlerini aynı hızla söküp atmıyor. Yeniliklere bu kadar açık, geleneklerine bu denli bağlı toplum aşırı İslamcı akımlara belirli bir noktadan sonra gereğinden fazla prim vermeyerek muhafazakar çizgiye daha yakın durmaktadır.

Türkiye'de muhafazakar tabanın genişlemesinde, aynı paralelde ilerleyen dini grup ve siyasal aktörlerin rolü kadar, karşıtlık ilişkisi içerisinde bulunan dinsel grupların da çok ciddi bir katkısı söz konusudur. Bu katkı örneğin, yapıları ve stratejileri gereği yer yer nefretlik derecesinde tezahür eden yapılarıyla cemaatler ve radikal İslamcı unsurlar açısından ele alındığında sosyal etkileşim mekanizmalarının harekete geçmesi çerçevesinde anlam kazanabilmektedir. Örneğin bir cemaat mensubu da , radikal İslamcı da namaz kılmakta, oruç tutmakta, bayanlar bazen farklı şekillerde de olsa kapalı giyinmektedir. Farklı kanattaki bu kişiler, toplumsal ilişkiler ağında üçüncü bir insan açısından dini bir evreni simgelemekte ve çekim noktası olabilmektedir. Bu anlamda, 1980 sonrasında ortaya çıkan İslamcı dalganın yarattığı sinerji sayesinde muhafazakar tabanın genişlediği ve daha canlı tutulduğu hatırda tutulmalıdır.

Türkiye'de vakit namazlarını kılanlar ile Cuma ve bayram namazlarını kılanlar ve oruç tutanlar arasında ciddi sayısal fark bulunmaktadır;

> "12-20 yaş grubu erkeklerin sadece % 4.5'i öğle namazına gidiyor. Bu rakam 21-30 yaş arasında % 5.4'e çıkıyor. Vakit namazlarına en çok giden yaş grubu 51-60 arası. Bu grubun %20.3'ü öğle namazlarını gidiyor. 61 yaş üstünde ise bu oran % 17.8'e düşüyor. Yatsı namazlarında bu rakamlar daha da düşük. Ama konu Cuma namazına gelince oranlar birden yükseliyor. Mesela 12-20 yaş grubunun % 20.8'i Cuma namazına gidiyor. Buna karşılık 51-60 yaş arasındaki erkeklerin % 75.3'ü Cuma namazına gittiğini söylüyor. İnsanlar en çok 50-60 yaş arasında dindar oluyor. Oruç tutan

[277] A.g.e., s. 295.

> Türklerin oranı % 75 ile 80 arasında değişiyor. Bu sonuçlara göre Türkler oruç ve bayram dindarı.[278]

Yukarıdaki araştırma sonuçları Türkiye'deki seçmen profilinin dindarlıktan ziyade muhafazakarlığa yakın duruşunu açıklayabilecek bir veri oluşturmaktadır.

Muhafazakarlık ve din bahsinde en önemli tartışma konularından birisi de örtünme meselesidir. Örtünme meselesi İslamcı kesim ile muhafazakar kesim arasında ince bir çizgiye işaret eder; "*Türbanlı kız öğrencilerin üniversitelere girmeleri yasaklandıktan sonra örtünme meselesi İslamcı hareketin radikalleşmesinde belirleyici bir güç haline gelerek örtünen öğrencilerin seferber olmalarına, örgütlü oturma eylemlerine ve gösteri yürüyüşlerine katılmalarına yol açtı*."[279] Muhafazakar kesim genellikle başörtüsü ile üniversiteye gidilebilmesi taraftarı olmakla birlikte, bu konunun siyasal alanı gerecek düzeyde ele alınmasına karşıdır.

12 Eylül 1980 darbesi sonrasında Türk İslam Sentezi ile eklemlenen yönetim anlayışı sonrasında dinsel alana yapılan vurgu ile dinsel özgürlüğün sınırları arasında bir denge kurulmaya çalışıldığı söylenebilir. Türban konusu bu çerçevede anlamlıdır;

> "1980'de askeri rejim kadın devlet memurları için örtünmeyi yasaklayan düzenlemeler getirmiş, 1981'de, Milli Eğitim Bakanlığı ortaöğretim okullarındaki öğrenci ve öğretmenler için aynı yasağı uygulamaya koymuştur. Kamu görevlileri ve orta öğretim öğrencileri için getirilen kılık kıyafet yönetmelikleri ve 1982'de YÖK'ün de üniversitelerde öğrencilerin derslere başörtüsü ile giremeyeceği yönünde aldığı karar, konunun siyasal anlam taşımasında son adım oldu. O günden sonra da uygulama esneklik ve sıkı kontrol arasında sürekli gidip gelmiş, ancak 28 Şubat süreci olarak adlandırılan dönemin başlangıcından itibaren türban yasağı artık tartışılması bile sakıncalı bir tabu haline getirilmiştir.[280]

---

[278] Ertuğrul Özkök, "Tek 28 Şubatçı Bendim Ama", **Hürriyet**, 02.11.2005.
[279] Nilüfer Göle, **Modern Mahrem**, Metis Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 2001, s. 12-13.
[280] Funda Gençoğlu Odabaşı, "Geleneksel ve Modern: Sınırlar ve Geçirgenlikler Üzerine", **Doğu Batı**, Yıl: 7, Sayı: 25, Kasım, Aralık, Ocak 2003-2004, s. 93-94.

3.1.3. Türk İslam Sentezi'nin Muhafazakarlığa Katkısı

Aydınlar Ocağı'nın formüle ettiği Türk İslam Sentezi'nin ürettiği muhafazakar söylem ve muhafazakar yapı 1980 askeri darbesi sonrasında muhafazakar kimliğin analizinde odak noktaya oturmaktadır.

Türk İslam Sentezi'nin gelişim sürecinde partiler üstü bir rol oynadığı ve değişik sağ partilerde yüksek etki düzeyine sahip olduğu bilinmektedir; "*Türk İslam Sentezi, 1970'lerin sonlarında sağ siyasette Milli Selamet Partisi'nde hatta çok da Türkeş'in Milliyetçi Hareket Partisi'nde hayli tutulmaktaydı. 1983'ten sonra ise Özal'ın ANAP'ında rehber bir ilke haline gelmişti, ancak bu ideoloji orada, Batı'ya yetişmek için teknolojik yenilik yapma konusundaki güçlü inançla birleştirilmişti.*"[281] Bu noktada Türk muhafazakarlığının(daha geniş ölçekte tüm sağ yelpazenin) Batı'nın sadece tekniğinin alınması ve kendi kültürümüze sahip çıkılması şeklindeki geleneksel savının farklı bir formatta tezahür ettiği değerlendirilebilir.

Türk İslam Sentezi'nin siyasal alanı etki altına almasının örneklerinden birisi MHP'nin önde gelen yöneticilerinden Agah Oktay Güner'in cezaevinde iken "Biz içerdeyiz ama düşüncemiz iktidarda"[282] şeklindeki sözü olmuştur.

12 Eylül askeri darbesi sonrasında politik alanda meydana gelen ideolojik boşluğun disiplinli ve otoriter bir toplum oluşturma adına Türk İslam Sentezi anlayışı ile doldurulmak istenmesi somut planda bu ideoloji taraftarlarının üniversiteler, Milli Eğitim Bakanlığı, TRT, Türk Tarih Kurumu gibi önemli kurumlarda istihdam edilmelerine sebebiyet vermiştir. Türk İslam Sentezi taraftarlarının Cumhuriyet'le birlikte girişilen Batılılaşma hareketini bütünüyle onaylamayıp, bu politikaların Türk'lerde milli bir kimliğin oluşmasına engel olarak görmeleri, örneğin Devlet Planlama Teşkilatı tarafından 1983'te yayımlanan Milli

[281] Zürcher, a.g.e., s. 420.
[282] Çavdar, a.g.e., s. 266.

Kültür Özel İhtisas Komisyonu Raporu'nda yıkılan milli ve ahlaki değerlerin dinle yeniden güçlendirilebileceği savı gibi pratik sonuçlar doğurmuştur.[283]

Cumhuriyetçi muhafazakarlığın Mustafa Şekip Tunç'tan Peyami Safa'ya Yahya Kemal'den Cemil Meriç'e kadar tüm temsilcilerinin üzerinde görüş birliği sağladığı konuların başında Batılılaşma hareketinin milli kimlik oluşumunda boşluk yaratması olmuştur. Türk İslam Sentezi bu anlamda savuna geldikleri prensiplerin siyasal alana taşınması sonucunu vermiştir. Aydınlar Ocağı üzerinden savunulan fikirlerin Türkiye'de İslamcı harekete ivme katmasının yanında geniş toplum kesimlerine muhafazakar bir yol haritası çizmesinin önemi büyüktür.

Aydınlar Ocağı'nın 1980 sonrasında iktidara eklemlenmesi son derece programlı bir çalışmanın sonucudur ve ANAP iktidarına sadece yol haritası çizilmemiş, organik ilişkiler de tesis edilmiştir.

Aydınlar Ocağı'nın etkinlik düzeyi 1980 sonrasının istikrar arayışı yıllarında oldukça fazla iken, 1980'li yılların sonuna doğru bu etki azalmaya başlamıştır. Ordu açısından taşların yerine oturmaya başlaması, ANAP'ın ise daha liberal çizgiye kayması Aydınlar Ocağı'nın en sağlam iki ittifakı nezdindeki itibarını sarsmıştır.[284]

Aydınlar Ocağı'nın yönlendirmesi altında Türk İslam Sentezi, 1980 sonrası süreçte eğitim politikalarına entegre edilmiştir. Milli Eğitim'de ki ülkücü/dindar/muhafazakar kadro da bu çerçevede yoğunlaşmıştır. Bilgi çağına tekabül eden 1980'li yıllarda bu eğitim politikası Özal hükümetlerinin eklektik tutumu dahilinde kaynaştırılmıştır.[285]

Türk İslam Sentezi, devlete eklemlenmesi neticesinde nüfuz alanını genişletmiştir;

---

[283] Doğan Duman, **Demokrasi Sürecinde Türkiye'de İslamcılık**, Dokuz Eylül Yayınları, 2. Baskı, İzmir, 1999, s. 259-261.
[284] Emin Alper-Özgür Sevgi Göral, "Aydınlar Ocağı", (içinde), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Muhafazakarlık**, Cilt 5, (Ed. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 588-589.
[285] Seçil Deren, "Milli Eğitim Üzerine Muhafazakar Görüşler", (içinde), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Muhafazakarlık**, Cilt 5, (Ed. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 612-615.

> "Sentez, darbe sonrasında başta Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurulu ve Devlet Planlama Teşkilatı olmak üzere devlet kurumları tarafından uygulanabilir politikalar dönüştürüldükçe ciddi bir güç kazanmıştır. Sentezin önemli teorisyenlerinden ve Aydınlar Ocağı'nın ilk genel başkanı Süleyman Yalçın'a göre; "1980 sonrasında sentezin devlet katında kabul ve itibar görmesini" sağlayan temel neden, Türk İslam sentezinin fantezi çerçevesi ya da uzamının 12 Eylül darbesinin fantezi uzamıyla gösterdiği çakışma ya da eklemlenme olmuştur."[286]

Aydınlar Ocağı yöneticilerinin, 1982 Anayasası'nın, kendi hazırlayıp MGK'ya sundukları taslakla % 75-80 aynı olduğunu açıkça söylemeleri, Ocak'ın sunduğu "Milli Mutabakatlar"'ın, 1980'lerde resmi ideolojinin ve kamu felsefesinin kanavasını oluşturması, askeri yönetimin ve ANAP iktidarının ideolojik tutumunun, "Milli Mutabakatlar" manifestosunun etiketi niteliğindeki "Türk-İslam Sentezi" söylemi ile özdeşleşmesi[287] 1980 sonrasında Türkiye'deki muhafazakar yükselişin tahlilinde Aydınlar Ocağı'nı üst sıralara koymayı mecburi kılmaktadır.

Aydınlar Ocağı'nın "dinci olmayan ama dindar olan devlet" yaklaşımı, 12 Eylül rejimince kabul gördüğü gibi, ANAP iktidar döneminde kurumsallaşması[288] muhafazakar düşüncenin sıçrama yapması açısından ciddi bir girdi oluşturmuştur.

Sünni İslam'i geleneğin Aydınlar Ocağı'nın din alanının devlet eliyle denetimi konusunda Kemalistlerle uzlaşması[289] her iki taraf için de o dönem için pragmatik bir tutum olmuştur. Politik karmaşadan uzak, istikrarlı bir toplum yapısının tesisi ordu için önem arz ederken, kendi öngördüğü dini algılamayı devlet katında geçerli kılmayı amaçlayan Aydınlar Ocağı için bu durum bulunmaz bir fırsat yaratmıştır. Normal koşullarda muhafazakarlar devletin dini alana fazla el atmasına

---

[286] Dursun, a.g.m., s. 59-60.
[287] Tanıl Bora-Kemal Can, **Devlet Ocak Dergah**, İletişim Yayınları, 7. Baskı, (1. Baskı 1991), İstanbul, 2004, s. 156.
[288] A.g.e., s. 178.
[289] Yüksel Taşkın, "Muhafazakar Proje Olarak Türk İslam Sentezi", (içinde), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Muhafazakarlık**, Cilt 5, (Der. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003 a, s. 389.

karşı dururlar ancak Aydınlar Ocağı açısından konu dinsel alanın iç özerkliğinden çok, bu alanın ideolojik tutum dahilinde derinleştirilmesi ile alakalıdır.

3.1.4. Muhafazakarlığın Güç Kazanmasına Etki Eden Diğer Sosyo Politik Kimlik Unsurları

Nilüfer Göle, 1980 sonrasında Türkiye'de politik kültürün değişimini, gözlemlenebilir düzeyde politik söylemin değişmesi, toplumsal aktörlerin devletle kendi aralarındaki ilişkilerin niteliği ve bunun politik dolayımlarının değişmesi ve toplum devlet arasındaki değişimlerin ne ölçüde politik partiler tarafından şekillendirdiği sorusunun önem kazanması olmak üzere üç ayrı düzeyde ele almaktadır.[290]

1980 sonrasında sosyo, politik ve kültürel yapıda yaşanan değişim salt askeri müdahaleye bağlanamaz. Toplumsal yapıda yaşanan içsel değişim de genel olarak değişimin anlamlandırılması açısından açıklayıcıdır;

> "1980'lere gelindiğinde büyük çoğunluğu Cumhuriyet'in ilk yıllarına ilişkin kişisel deneyimden yoksun olan Türk halkı, "aydınlık ve müreffeh yarınlar"a ilişkin bütün söylemden bıkmış, hatta bu türlü vaatlere karşı kuşkucu ve alaycı bir tavır almıştı. Türk halkı, sürekli ertelenen bir gelecek uğruna fedakarlığa katlanmak yerine, tarihini, geçmiş kurumları, inançları, kimlik ve kültürünü sorgulamaya koyuldu. Başlangıçta en çok yeni kentleşmiş nüfusta belirgin olan bu eğilim, kısa sürede toplumun öteki kesimlerine yayılarak giyim kuşam, popüler müzik, mimari stil ve modern Türkiye tarihine ilişkin düşünceleri de etkilemeye başladı. 1980'lerde Türkiye'nin nerede durduğuna ve bu konuma nasıl geldiğine ilişkin bu yeniden değerlendirmenin bir parçası olarak, Kemalist modernleşme programı da eleştirilmeye başladı. Bu eleştiriler başta laiklik esasları ve Türk ulusunun etnik kökenleri olmak üzere milliyetçi tarihin tüm temel mitlerinin ısrarla sorgulanmasını gündeme getirdi."[291]

---

[290] Nilüfer Göle, **Melez Desenler İslam ve Modernlik Üzerine**, Metis Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2002, s. 37.

[291] Reşat Kasaba, "Eski İle Yeni Arasında Kemalizm ve Modernizm", (içinde), **Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik**, (Ed. Sibel Bozdoğan-Reşat Kasaba), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1999, s. 13.

Reşat Kasaba'nın özetlediği bu süreç bir yönüyle de dar bir çerçevede savunulan muhafazakar fikirlerin estetik kaygısını kaybederek toplumsal tabanını genişlettiği bir evreyi ifade etmektedir.

Türk politik yapısında liyakat sisteminin geçersiz olması da muhafazakar fikriyatın etkinlik sağlamasında kolaylık yaratmıştır. Erkan'ın da ifade ettiği gibi; "*Türkiye'de 1960-1980 dönemi, özellikle ikinci yarısı siyasi istikrarsızlıklarla geçti. Milliyetçi cephe koalisyonlarına katılan küçük partiler, devlet kurumlaşmasının liyakat sistemi yerine, politik ilişki ve yandaşlık kriterlerini yoğun olarak taşıdı*."[292] Söz konusu süreç 1980 askeri darbesi sonrasında Özal iktidarı ile birlikte katlanarak artan bir etki yaratmıştır. İktidar ile seçmen arasında kurulan doğrudan patronaj ilişkisi bürokrasinin daha fazla dindar, muhafazakar ve milliyetçi isimlerle dolmasını sağlamıştır.

Türkiye'de politik ya da ideolojik ayrışmaların tayin edilmesinde karşılaşılan zorluklar biraz da ülkenin bilişsel yapısı ile bağlantılıdır. Yine Erkan'ın ifadesiyle; "*Türkiye'de bilinçli sistem politikalarının olmayışı, ekonomik sistemde olduğu kadar, politik, sosyal ve kültürel sistemlerle teknolojik sistemde de yetersizlik, etkinsizlik ve çarpıklıkların doğmasına yol açıyor*."[293] ANAP'ın dört farklı siyasi eğilimi kendi bünyesinde topladığını deklere etmesi ve İslamcıların liberal söylemi rahatlıkla kullanabilmeleri gibi durumların sebebi bu çerçevede anlaşılması gerekir.

Dünya görüşü itibariyle Türk insanının muhafazakar düşünce modeline daha yakın durduğu söylenebilir. Erkan'ın belirttiği gibi; "*Türk insanında dünya görüşü akıl, mantık ve nedensellik kategorileri üzerine değil, değer ve inanç kategorileri üzerine oturmuştur. İnanç ve ideolojik değerler geçmişi korumaya yönelik olduğu için, Türk insanı muhafazakar bir dünya görüşüne sahiptir. Ancak görgücülüğü onu belirli bir pragmatizme taşıyor*."[294] Söz konusu pragmatizm ise Batı siyasal geleneğinde ifadesini bulan muhafazakar şablona uygundur.

[292] Hüsnü Erkan, **Yeniden Yapılanma**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2000, s. 99.
[293] A.g.e.,. s. 109.
[294] A.g.e., s. 132.

1980 ve 1990'lı yıllar global düzeyde postmodernist akımın güç kazandığı bir dönemdir. Bilgi toplumunun kültürel sahasını ifade eden postmodernist süreçte yerlilik, nostalji arayışı gibi yaklaşımların etki alanı genişlemiştir. Konu Türk muhafazakarlığı açısından da belirleyici olmuştur. Geçmişe özlem yaratan eserlerin bu dönemde daha çok yayımlanmaya başladığı görülmüştür.

Türkiye'deki muhafazakar yönelimi tüm dünyadaki yönelimler açısından ele aldığımızda bazı paralelliklerin ortaya çıktığı da belirtilmelidir. Dünya Değerler Anketi'ne göre gerek Türkiye'de gerekse diğer ülkelerde sol ve merkezde gerileme, sağda ise ilerleme olduğu gözleniyor. Sol açısından Türkiye'deki gerilemenin daha belirgin, merkezdeki azalmanın Türkiye'de daha fazla, sağın Türkiye'deki yükselişinin ise bariz şekilde diğer ülkelerden fazla olduğu belirlenmiştir.[295]

3.1.5. Bürokrasinin Muhafazakar Yönelimi

Türkiye'de bürokrasi özellikle Milliyetçi Cephe Hükümetlerinin etkisiyle birlikte 1970'li yıllarda sağ tandanslı kişilerin kümelenmeye başladığı bir alan olmuştur. Bu durum 1980 sonrasında Türk İslam Sentezi'nin rehberliğinde oldukça yoğunlaşmıştır. Bu süreç, Kemalizm'in sağ yorumuyla eş zamanlı ve karşılıklı etkileşim dahilinde tecelli etmiştir.

Bürokrasideki muhafazakarlığın etkinliğini doğru konumlandırma açısından DPT ve TRT gibi kurumlarda 1970'li yıllardan sonra yaşanan değişim sürecini ilk planda ele almak gerekmektedir. Turgut Özal'ın başbakan olmadan önce DPT'de çalışmış olması, Nevzat Yalçıntaş'ın söz konusu kurumlarda yarattığı muhafazakar etki kalıcı izler bırakmıştır;

> "Milliyetçi Cephe hükümeti, 12 Mayıs 1975'te İsmail Cem'i TRT Genel Müdürlüğü görevinden alarak yerine Prof. Dr. Nevzat Yalçıntaş'ı atayacaktı. Yalçıntaş'ın TRT'de sergilediği pratik; sözgelimi ramazan ayı dolayısıyla televizyonda "iftar saati" kuşak yayını yapılması türünden

[295] Hasan Kirmanoğlu, "Sağcı Ya Da Solcu Olmak", **Radikal İki**, 12.02.2006.

> uygulamalar, laik Kemalist kesimlerin Milliyetçi Cephe'ye yükledikleri irtica suçlamalarının en popüler dayanaklarını da oluşturmuştur. Yalçıntaş, bu çevrelerin gözünde Türkeş'in MHP'sinin aşırı bulunan milliyetçiliğinin yarattığı ürküntüye ek olarak, kamusal hayattan silindiği varsayılan İslami kimlik özellikleriyle de sivriliyordu. Kısaca, ikinci takunyalılar vakasının en popülerleştirilen, tehdit algısını kamçılayan figürü de olacaktı. Yalçıntaş ve ardından göreve gelen Prof. Şaban Karataş, TRY'yi sol ve Batıcı zümrenin etkilerinden kurtarma misyonu biçmişlerdi kendilerine."[296]

Nevzat Yalçıntaş, Türkiye'de muhafazakar fikriyatın 1970'li yıllardan sonraki önemli temsilcilerindendir. Kamuda, özel sektörde(İhlas Holding), gazetede(Türkiye Gazetesi), siyasette ve hepsinden önemlisi Aydınlar Ocağı'nda gösterdiği etkinlik İslamcı tonu ağır basan istikrarlı bir muhafazakar figür olmuştur. Partiler üstü muhafazakar bir şahsiyet olarak Nevzat Yalçıntaş sağ siyaset dengesine zaman zaman yaptığı müdahalelerle yön verebilmiştir.[297]

3.2. Ekonomik Modelin Muhafazakarlık Açısından Değerlendirilmesi

Türkiye'de 24 Ocak 1980 ekonomik istikrar programı ile köklü değişiklikler öngörülmüştür. Buna göre;

> "Reel devalüasyonlar doğrultusunda işletilen bir kambiyo politikası, adım adım liberasyona yönelen bir ithalat rejimi, pahalı döviz, ucuz kredi ve vergi iadesi teşvik ve sübvansiyonlarla desteklenen ihracatın bir ulusal öncelik haline getirilmesi; fiyat kontrollerinin ve temel malların çoğundaki sübvansiyonların kaldırılması ve iç talebin daraltılmasına yönelik makro politikalar 24 Ocak kararları ile ekonomiye damgasını vuracak olan iktisat politikaları yönelişinin temel unsurlarıdır.[298]

24 Ocak 1980 İstikrar Programı ile uzun dönemde iki yapısal amaç gerçekleştirilmek istenmiştir. Bunlar, "*Kamu kesiminin daraltılması ve piyasalara müdahalenin kaldırılmasıdır. Temel felsefe, ekonomide devlet müdahalesini asgari*

---

[296] Yüksel Taşkın, "Nevzat Yalçıntaş", (içinde), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Muhafazakarlık**, Cilt 5, (Ed. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003 b, s. 384-385.
[297] A.g.e., s. 386-387.
[298] Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi**, İmge Kitabevi Yayınları, 7. Baskı, Ankara, 2003, s. 149.

seviyeye indirmek, piyasa ekonomisine işlerlik kazandırmak ve ekonomide fiyat mekanizmasını geçerli kılmaktır."[299] 24 Ocak kararlarının ekonomik liberalizmi ideal düzeyde ne oranda gerçekleştirdiği bir yana, Batı'da uygulanan neo-muhafazakar yaklaşımının öngördüğü ekonomik düzene paralel çizginin yakalanmış olması önemlidir.

Serbest ekonomik modelin uygulanması beraberinde yolsuzluk ekonomisini de getirmiştir. Yolsuzluk ekonomisinin yaygın olması ise muhafazakar ahlak anlayışı ile bağdaşmamaktadır. Bu anlamda muhafazakarlığı destekleyen bir ekonomik süreç, diğer taraftan değerlerde aşınma yaratarak zaafiyet unsuru haline gelmiştir.

Ekonomik liberalizmin postmodern öğelerle desteklenmesi Türkiye'de burjuvazinin de kendi kimliğini zenginleştirmesini, eksiklerini gidermesini olanaklı kılmıştır. Türkiye'de burjuvazinin kültürel değerlere daha fazla sahip çıkmaya başlaması 1980 sonrasına denk gelmiştir. Bu durum geleneği yaşatmayı hedefleyen muhafazakar düşünce yapısı adına önemli bir açılım sağlamıştır. Kahraman'a göre;

> "Burjuvazi, Türkiye'de henüz kendi kimliğini yeteri kadar açıklayabilmiş değildir. ... Kültürel olarak kendisine, en geniş anlamda sahip çıkmayan bir burjuvazi de, şimdi, diğer etnik öğeler gibi devlete karşı bağımsızlaşma sürecinin sorunlarını yaşıyor. Bugün yemek konusunda, yaşama biçimi konusunda, yerel tatlar konusunda kendi geçmişini yeniden algılama ve değerlendirme konusunda yeni ve önemli atılımlar gerçekleştirme çabasındadır burjuvazi. Yadsınmış ve görmezden gelinmiş kültürel değerlere burjuvazi şimdi sahip çıkmaktadır ve bu da yeni bir kültürel kimliğin oluşturulmasında çok önemsenmesi gereken bir gelişmedir."[300]

3.3. Muhafazakarlığın Entelektüel Düzeyde Üretimi

[299] S.Rıdvan Karluk, **Türkiye Ekonomisi**, Beta Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 1997, s. 380.
[300] Hasan Bülent Kahraman, **Postmodernite ile Modernite Arasında Türkiy**e, Everest Yayınları, İstanbul, 2002, s. 94-95.

Türkiye'de 1920'lerden 1960'lara değin muhafazakar gelenek tarafından oluşturulan fikri birikim, 1980 sonrası için altyapı niteliğindedir. Öğün'e göre; "*12 Eylül sonrası yeniden yapılanan ve dünyada sağın yeniden yapılanmasıyla da hayli uyumlu nitelikler sergileyen Türk sağı, içinde Peyami Safa'nın da yer aldığı ve kültür ve gelenek temelli öncelikleri dile getiren hayli zengin bir entelektüel birikimi hazır bulmuş ve bunları, günlük hayat temelinde biraz daha sahicileştiren sivil toplum kavramıyla taçlayarak, yeniden üretmiştir*"[301]

Türkiye'de 1980 sonrasında muhafazakar fikriyatın üretildiği çeşitli gazete, dergi ve kitaplar olmuştur. Bu yayınların ise doğrudan veya sadece muhafazakar hassasiyeti taşıdıkları söylenemez. Yayınların içeriği muhafazakarlık ve milliyetçilik çizgileri ile birlikte değerlendirildiğinde daha anlam kazanmaktadır. Tercüman gazetesi ve Türkiye Günlüğü dergisi bu çerçevede ele alınabilir.

Türkiye'de muhafazakar düşüncenin en önemli adreslerinden birisi Türkiye Günlüğü Dergisi olmuştur. Ülkücü kökenli aydınların çoğunlukta olduğu dergi, Yeni Sağ, liberal, muhafazakar ve milliyetçi çizgide yayın yaparak muhafazakar düşünce iklimine katkı sağlamıştır. Akça'nın ifade ettiği gibi;

> " Somut ifadesini "geleneksel liberalizm" projesinde bulan bu muhafazakar-liberal çizgi millet, din, yerlilik, gelenek gibi kavramların küresel kapitalizm, piyasa ekonomisi, hukuk devleti, formel liberal haklar ile eklemlenmesine dayandı."[302]

Altemur Kılıç, Ergun Göze, Ahmet Kabaklı ve Taha Akyol gibi köşe yazarlarını barındırması, Beşir Ayvazoğlu gibi muhafazakar edebiyatçı ve düşünürlerin yazı dizilerinin, Tarık Buğra'nın Küçük Ağa dizisinin gazetede yayımlanması, Tercüman gazetesi'nin muhafazakar izlekte göz önünde bulundurulmasını zorunlu kılmaktadır.

Rauf Tamer'in Tercüman gazetesindeki bir yazısında eski-yeni tartışmasına bakış açısı tipik bir muhafazakar refleksi gözler önüne sermektedir;

[301] Öğün, 1997, s. 116.
[302] İsmet Akça, "Türkiye Günlüğü: Yeni Sağın Organik Aydınları", (içinde), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Muhafazakarlık**, Cilt 5, (Ed. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, s. 461.

"Eski-yeni tartışması daha bitmeden, "eski", galibiyetini ilan etmişe benzer. Çünkü dönüş başlamıştır. Giyimde, kuşamda, mimaride, ev eşyasında, filmde, romanda, en önemlisi müzikte.. Esasen yeni nedir? İlk midir? Denenmemiş olan mıdır? Böyle dahi olsa, bir süre sonra eski olmayacak mıdır? Eski başka, eskimeyen başka."[303]

1980 sonrası muhafazakar figürler içerisinde sinemaya da uyarlanan romanıyla muhafazakar hassasiyete katkı sağlayan Tarık Buğra'dan da bahsedilmelidir. Doğan'ın ifadesiyle; "*Buğra gerek romanlarıyla gerekse gazete yazılarıyla güncelin içinden kültüre ve tarihe bakarak geleceği kurmaya çalışır. Özellikle romanlarındaki tarih ilgisi, muhafazakar bir dünya tasarımına meşruiyet kazandırmak gayreti olarak yorumlanabilir. Tarihten güç almak isteyen bir muhafazakarlık, yenilmiş bir proje olarak adına konuştuklarını hem yorgun düşürür hem de cesaretlendirir*."[304]

1990 sonrasında muhafazakar çizgide yayın yapan dergiler belirtilirken Dergah dergisi(Yeni Dergah)'ne değinmekte yarar var. "*İlk sayısı Mart 1990'da çıkan Dergah(yeni Dergah) dergisi, Mustafa Kutlu'nun yönetiminde, modern, fakat köklerine bağlı bir edebiyatın ve geleneği yeniden üretmenin imkanlarını araştırmaktadır*."[305]

Muhafazakarlık fikriyatı, değişik ideolojik içerikte yayın yapan dergiler tarafından zaman zaman ele alınmış ancak doğrudan muhafazakarlık konusunun savunulduğu bir yayının devreye girmesi için uzun bir zaman diliminin geçmesi beklenmiştir. Muhafazakarlık özellikle, AKP'nin kendisini muhafazakar olarak nitelemesine paralel olarak entelektüellerin ilgi alanına daha fazla girmeye başlamıştır. Bu süreçte Liberal Düşünce'den Birikim'e, Karizma'dan Doğu Batı dergisine kadar değişik fikri yapıdaki dergilerde muhafazakarlık irdelenmiştir.

---

[303] Rauf Tamer, "Pazar Kahvesi", **Tercüman**, 06.05.1984.
[304] Mehmet Can Doğan, "Tarık Buğra", (içinde), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Muhafazakarlık**, Cilt 5, (Ed. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 553.
[305] Ayvazoğlu, 2000 a, s. 272.

Liberal Düşünce Topluluğu çevresi Türkiye'de muhafazakar düşüncenin siyasal alanda doğrudan ifade bulması için çok çaba harcamıştır. Bu çabaların bir sonucu AKP'nin kimlik beyanına destek vermek şeklinde ortaya çıkarken, Muhafazakar Düşünce dergisinin 2004 yazında yayımlanmaya başlaması diğer önemli katkıyı oluşturmuştur. Muhafazakarlığın temel hassasiyet alanlarını ele alan dergi Liberal Düşünce Topluluğu çevresinde yer alan genç şahıslar tarafından çıkarılmaktadır. Bu durumun temel sebebi ise liberallerin Türkiye'de muhafazakarlık açısından bir boşluk olduğunu düşünmeleridir.[306]

Türkiye'de muhafazakar temalar veya muhafazakar hassasiyet Halk'a ve Olaylara Tercüman, Dünden Bugüne Tercüman, Yeni Şafak, Zaman ve Türkiye gibi gazetelerde korunmaktadır. Milliyet gazetesinde köşe yazarlığı yapan Taha Akyol'un yazıları ise muhafazakar fikriyat açısından katkı sağlayacak niteliğe sahiptir.

[306] Mümtaz'er Türköne ile yapılan görüşme, 05 Nisan 2006.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

IV. MUHAFAZAKARLIK VE SİYASAL PARTİLER

4.1. 1980 Sonrası Siyasal Partiler ve Muhafazakarlık

Muhafazakarlın 1980 sonrasında aldığı seyrin doğru tahlil edilebilmesi konunun siyasal partiler düzeyinde ele alınmasını zorunlu kılmaktadır. Türkiye'de kültürel muhafazakarlığın bir türevi dahilinde görülebilecek siyasal muhafazakarlık, çok partili yaşama geçiş sonrasında etkilerini göstermeye başlamışsa da, 1980 sonrasında yoğun bir etki düzeyine sahip olmuştur.

Siyasal muhafazakarlığın izdüşümlerini ANAP, DYP, BBP, MÇP/MHP ve RP gibi partilerde bulmak mümkündür. Ancak, muhafazakar değerleri bünyesinde görebileceğimiz MÇP/MHP çizgisinin soy milliyetçi ideolojiyi, RP'nin dini ideolojiyi açık olarak sahiplenmeleri, muhafazakarlığın ana ekseninin merkez sağ çizgi dahilinde oluştuğunu göstermektedir.

1980 sonrasında MHP'nin devamı niteliğinde kurulan Muhafazakar Parti, ki - kısa bir süre sonra MÇP adını almıştır- hiç şüphesiz kafa karışıklığını artıran bir unsurdur. Muhafazakarlık kavramının zaten muğlak olan içeriğinin Türkiye gibi siyasal kültürün olgunlaşmadığı bir ülkede milliyetçi bir partinin ismi haline gelmesi bu yönüyle de normal karşılanması gereken bir durumdur.

İçeriği itibariyle merkezde yer alan muhafazakarlığın 1980 sonrasındaki izdüşümlerini kendisini merkezde gören geniş tabanlı partilerde aramak tutarlı bir yaklaşım olacaktır. Bu çerçevede ANAP, DYP ve AKP, muhafazakarlığın etki alanını irdelemek için uygun yapısal özelliklere sahiptir.

4.2. ANAP'ın Muhafazakar Kimliği

4.2.1. ANAP'ta Muhafazakar Kimliğin Evrimi

ANAP, kuruluş sürecinde farklı siyasal eğilimleri aynı çatı altında tutma gayretini ortaya koymuş ve bunu 12 Eylül 1980 öncesinin anarşi ortamına gönderme yaparak toplumsal istikrarın bir sembolü haline getirmeye çalışmıştır. Farklı siyasal eğilimlerin bir araya gelerek toplumsal istikrarı tesis ettikleri iddiası ANAP tarafından en temel propaganda malzemelerinden birisi haline gelmiştir.

ANAP'ın dört eğilimi ne oranda birleştirdiği ve ne derece başarı sağladığı konusu tartışmanın ilk boyutunu oluşturmaktadır. İkinci mesele, partinin muhafazakar kimlik unsurlarının tespit edilmesidir. Son olarak ise, muhafazakar kimliğin geçirdiği evrim boyutudur.

ANAP'ın muhafazakar kimliği, partinin 1983 tarihli programının önsözünde "*milliyetçi, muhafazakar, sosyal adaletçi ve rekabete dayalı serbest pazar ekonomisini esas alan bir siyasi partiyiz*" şeklindeki ifade ile açıkça ilan edilmiştir. Milliyetçiliğin Türkiye koşullarında çok sayıda partinin kimliğine ilintilenmesi, ANAP açısından liberalizm ve muhafazakarlık tercihlerin ne oranda ön plana çıktığı konusunu gündeme taşımıştır. ANAP hükümetlerinin iktisadi alanda açık liberal

çizgi izlerken, diğer alanlarda muhafazakar politikaları benimsemesi[307] gerçekte bu partinin muhafazakar niteliğini ağırlıklı olarak değerlendirmeyi zorunlu kılmaktadır.

ANAP'ın muhafazakar kimliği, partinin başına geçen liderler ve dönemler bazında yoğunluk kazanmış veya etki düzeyi azalmıştır. Özal dönemi ise muhafazakarlık açısından zengin bir malzeme sunmaktadır.

4.2.2. Turgut Özal'ın Muhafazakar Kimliği

ANAP'ın muhafazakar kimlik boyutu ele alınırken, partinin kurucusu Turgut Özal'ı ilk planda değerlendirmek gerekiyor. Özal'ın siyasi kimliği üzerinde yapılan değerlendirmelerde onun muhafazakar, dindar ve liberal özelliklerinden sıkça bahsedilir. Onun bütün bu siyasi kimliklere sahip olduğuna dair çok sayıda örnek verilebilir. Ancak, Özal'ın muhafazakar kimliği üzerinde durmayı gerektiren örneklerin sayısı daha fazladır.

Özal, mühendislik formasyonu ile maneviyatı birleştiren bir şahıs izlenimi bırakmıştır. Öğün'e göre *"Turgut Özal'ın kişiliğinde bitişen maddiyatçılık ile maneviyatçılık, politik bir ikiyüzlülük değil, mühendis kültürün evrensel ölçüleriyle uyumlu içten bir yansımadır."*[308]

Turgut Özal, kişisel yaşamında muhafazakar bir dünya görüşüne yakın durmuştur. Hürriyet gazetesine verdiği bir mülakatta "*Gerek rahatsız etmesi, gerekse de inancı gereği içki içmediğini ancak şerefe kadeh kaldırıldığında içmek zorunda kaldığını*"[309] belirterek tipik bir muhafazakar parti başkanı profili çizmiştir. ANAP'ın kuruluş sürecinde partinin milliyetçi kanadından Halil Şıvgın, Turgut Özal'a ilişkin olarak "*...Türkiye'nin kurtuluşu ancak ekonomiyi iyi bilen, milli ve manevi değerlere*

[307] İnsel, a.g.e., s. 94.
[308] Süleyman Seyfi Öğün, **Türk Politik Kültürü**, Alfa Yayınılık, 2. Baskı, İstanbul, 2004 b, s. 454.
[309] **Hürriyet**, 13 Kasım 1983.

bağlı, hayat tarzı itibariyle Türk milletine uygun... bir parti lideriyle mümkündür"[310] sözlerini sarf etmiştir. Bu sözlerde Özal, muhafazakar bir kimlik tahayyülü içerisinde ele alınmıştır.

Turgut Özal, Tercüman gazetesinden Taha Akyol'a verdiği bir röportajda;

> **"Toplum yapısında merkez değişiyor. Türkiye homojen bir toplum değil. Bir tarafta Avrupa, öbür tarafta Ortadoğu, bir kere iki kültür arasında kalmışız. Çok medeniyetler gelmiş, geçmiş. Hititlere kadar gidersiniz. Son olarak da bin yıldan beri İslam. Aynı zamanda çok çeşitli kavimlerde gelmiş. Ayrıca imparatorluk bakiyesi bir toplumuz. Bizim yapacağımız bunları vuruşturmaktan sakınmak, geniş olarak kavramak, yani bir nevi homojenize etmektir. Zaten ANAP'ın esas felsefesi de budur. Milli birlik ve beraberliğimizi sürdürmek de bunu icap ettirir." Demiş ve aynı röportajda üniversitelerde türban konusunda ise "Genel anlamıyla türban konusunda benim fikrim şu; Herkes dilediği kıyafeti seçer, türban takanlar takmayanları, türban takmayanlar da türbanlıları kınamamalıdır, gerici falan gibi, inanıyorsa bunu takar. Zaman gelir üniversiteler yeniden düzenlenir ve tabi muhalefet de yeniden istismar etmezse bu konudaki eksikliklerde düzeltilir. Biz insanların daha hür olmasını istiyoruz. Dini inançları onu gerektiriyorsa, bırakalım yapsın. Bundan korkmamak lazım. Sayıları fazla değildir. Yapsa ne olur? Bir şey dememek lazım"[311]**

İfadelerini kullanmıştır. Özal'ın milli birlik ve beraberlik duyarlılığını uzlaşı kültürü üzerine oturtmaya çalışması ve dini alanda özgürlüklerin kapısını aralaması muhafazakar hissiyata ters düşen uygulamalar değildir.

Turgut Özal'ın Anayasa Mahkemesi'ni çağdışı olmakla suçlaması ve "Anayasa'yı bir defa delsek ne çıkar" şeklindeki çıkışları onun statüko karşıtı konumunu gözler önüne sererken, muhafazakar kimliğini sulandıracak bir etkiye de sahiptir. Öte yandan, Özal'ın Anayasa Mahkemesi tarihinde ilk defa muhafazakar üyeler seçmesi[312] örneğinde olduğu üzere statükoyu muhafazakar tonda dönüştürme isteği onun muhafazakar kimliğini destekleyecek bir argüman olarak da ele alınabilir.

---

[310] Ceyhan Altınyelek,"Anavatan'ın Romanı", **Tercüman**, 16 Mayıs 1984.
[311] **Tercüman**, 11 Kasım 1987.
[312] Atilla Yayla, "Özal, Özal Refromları ve Liberalizm". (içinde), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Liberalizm**, Cilt 7, (Ed. Murat Yılmaz), İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 586.

Turgut Özal'ın muhafazakarlığını destekleyen en önemli unsur, onun milliyetçi ve dini oluşumlarla yakın ilişki içerisinde bulunmasıdır. "*Özal'ın Nakşibendiliğin İskenderpaşa cemaatine bağlı olması, bu cemaatin ilk modern toplumsal örgütlenme girişimlerinden İlim Yayma Vakfı'nın kurucularından olması, genel olarak milliyetçi-muhafazakar camianın tümüyle ilişkili olması, Aydınlar Ocağı üyesi olması*"[313] bu çerçevede örnek gösterilebilir.

Bora'ya göre "*Milliyetçi muhafazakarlık Özal'ın siyasal programına damgasını vurmamış, milliyetçi muhafazakar motiflere ve referanslara bir meşruiyet ve popülerlik mercii olarak sadık kalmıştır*."[314] Muhafazakarlığın meşruiyet ve popülerlik mercii olarak kullanıldığı iddiası doğru olmakla birlikte, eğitim politikaları, bürokraside yaratılan kadrolaşma ve buna bağlı diğer etkiler sebebiyle ANAP döneminde rafine olmasa bile muhafazakarlık siyasal alanda tayin edici etkiye sahip olmuştur. Eğitim politikaları ve kadrolaşma siyasal süreç içerisinde şekillenmektedir.

Bora'ya göre; "*Muhafazakarlık ve liberallik dozlarının oranlanmasına/ölçülmesine kıyasla daha organik bir kavramlaştırma, Özal'ı Yeni Sağcı olarak tanımlamak olacaktır. Turgut Özal, Türkiye'de Yeni Sağ hegemonyanın inşasına liderlik etmiştir. Bu bağlamda, Thatcherizm, Reaganizm gibi bir Özalizm'den de söz edilebilir.*"[315]

4.2.3. ANAP'taki Gruplar ve Muhafazakarlık

ANAP, Türk siyasal yaşamında siyasi kimliği en çok tartışıldığı partilerden birisidir. Siyasal yaşama yönelik askeri darbe ile gerçekleştirilen dışsal müdahalenin yarattığı fiili ortamdan beslenen ANAP'ın liberal, muhafazakar, milliyetçi ve sosyal demokrat kimlikleri toplumsal istikrar arayışlarının cari olduğu bir dönemde aynı çatı altında toplama isteği her şeyden önce siyasi literatürün işletilmesi adına problemli bir duruma işaret etmektedir. Birbirleriyle karşıtlık ilişkisi dahilinde var olan siyasal kimlikleri aynı çatı altında sürdürmenin olanağı yoktur ve Türkiye özelinde de bu girişim uzun süre başarılı olamamıştır. ANAP'ın kendi içerisinde geçirdiği evrim partinin kimliğini oluşturmadaki başarısızlığın bir göstergesidir.

ANAP içerisinde yer alan gruplardan MSP'liler veya Türk siyasi literatürüne geçtiği haliyle Selametçiler, muhafazakarlık kavramı altında tanımlanırken, MHP kökenliler veya Hareketçiler ise milliyetçi kanadı oluşturmuştur. Selametçiler için muhafazakar tanımlaması yapılması dini ideolojiyi benimsemiş insanların dini ideolojiyi benimsemeyen muhafazakarlık kavramı dahilinde ele alınmaları anlamında isabetli değildir. Selametçilerin önemli bir bölümü süreç içerisinde Milli Görüş çizgisine mesafe koyarak muhafazakarlık başlığı altında değerlendirilmeye daha fazla olanak sağlamışlardır. Hareketçilerin büyük çoğunluğu da süreç içerisinde MHP'ye yönelmeyerek muhafazakar kimlik açısından daha uyumlu bir çizgi yakalamışlardır.

[313] Tanıl Bora, "Turgut Özal", (içinde), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Liberalizm**, Cilt 7,(Ed. Murat Yılmaz), İletişim Yayınları, İstanbul, 2005 a, s. 593.
[314] A.g.m., s. 593.
[315] A.g.m., s. 599-600.

ANAP'ın aynı potada birleştirme gayreti gösterdiği siyasal kimlik içerisinde özellikle sosyal demokrat kimliğin daha çok kağıt üzerinde kaldığı açıktır. Partinin savunduğu diğer üç kimlik, yani muhafazakarlık, liberalizm ve milliyetçilik konusunda ise sağın genel karakteristiği itibariyle nispi bir başarı sağlandığı söylenebilir.

ANAP'ın sosyal demokrat kimliği fazla abartılmaması gereken özellikler arz etmektedir. Turgut Özal, Hürriyet yazarı Yavuz Gökmen ile Sosyal Dayanışma Teşvik Yasası Tasarısı veya bilinen adıyla Fakir Fukara Fonu hakkında sahur vaktinde yaptığı röportajda bu fonun kuruluş gerekçesini dinsel ve geleneksel referanslara dayandırmıştır. Özal konuşmasında ANAP'ı muhafazakar, liberal ve akılcı sosyal adaletçi sacayaklar üzerine kurduğunu söyleyip, sosyal dayanışma olgusunun Türk toplumunu Batı'dan ayıran değerlerden birisi olarak ortaya koymuştur.[316] Özal'ın ANAP'ı oluşturan dört eğilimden birisi olan sosyal demokrasinin içini adeta geleneksel değerler ışığında tanımlama gayreti son kertede sosyal demokrasinin de muhafazakarlık içerisinde anlamlandırılmaya çalışıldığını gösterme açısından dikkat çekicidir.

AP kökeninden gelen ve gerçek anlamda muhafazakar profile sahip olan seçmenler ile Selametçiler ve Hareketçiler, genel olarak ANAP'ın muhafazakar kesimini oluşturmuştur. Ancak bu rafine bir şekilde ortaya çıkan ve somut şekilde tesis edilen bir muhafazakar gruplaşma değildir. Sadece muhafazakarlık konusunda partiye dışarıdan bakıldığında elde edilen izlenim ile alakalıdır.

ANAP içerisinde ılımlılar olarak da adlandırılan liberaller, Selametçiler olarak adlandırılan dindarlar ve Hareketçiler olarak adlandırılan milliyetçiler arasında mücadele ve denge arayışı sürekli olarak canlılığını korumuştur. Parti içerisinde yapılan seçimlerde ve bakan atamaları konusunda bu denge kendisini hissettirmiştir. Örneğin ılımlıların ANAP Grup Başkan Vekilliğine Aydınlar Ocağı üyesi Prof. Ercüment Konukman'ın yerine eski AP'li bakanlardan Haydar Özalp'i seçmeleri, Vehbi Dinçerler'in Milli Eğitim Bakanlığı'ndan alınarak yerine ılımlı kanattan Metin Emiroğlu'nun getirilmesi, milliyetçilerden Halil Şıvgın'ın parti içi dengeler kapsamında kongrelerde devre dışı kalabilmesi[317] partinin muhafazakar politikaları uygulama açısından hem ne kadar güçlü olduğunu hem de bu gücün sınırlarını göstermektedir.

[316] **Hürriyet**, 26 Mayıs 1986.
[317] **Hürriyet**, 11-14 Eylül 1985.

ANAP bünyesinde liberaller ve muhafazakarlar arasındaki denge de zaman zaman değişiklikler olagelmiştir. Bu çerçevede, 1987 seçimleri sonucunda oluşturulan Özal kabinesinde muhafazakarların dörtte bir oranında kaldığı ve ağırlığın liberallere geçtiği yönünde yorumlar dile getirilmiştir.[318]

ANAP'ın İstanbul İl Kongresi, parti içerisindeki ideolojik saflaşmanın daha görünür hale gelmesini sağlamıştır. Cumhurbaşkanı Özal tarafından ihanetle suçlanan İçişleri Bakanı Abdülkadir Aksu, Devlet Bakanı Mehmet Keçeciler ve azledilen Milli Savunma Bakanı Hüsnü Doğan, Özal'ın kardeşi Yusuf Bozkurt Özal gibi partinin ağır topları, Semra Özal'ın İstanbul İl Başkanlığı adaylığına karşı çıkmıştır.[319] Muhafazakar Kanat, Semra Özal'a karşı Talat Yılmaz'ı desteklerken, Hareketçi Kanat ise çoğunlukla Semra Özal'ın adaylığını desteklemiştir.

Ekim 1990'da Yıldırım Akbulut'un başbakanlığı döneminde delege seçimlerinden hareketle yaşanan tartışmalarda liberal kanadın lideri Mesut Yılmaz, Akbulut'a muhtıra vermiştir. Parti içinde bölünme tehlikesi ise Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın araya girmesi ile giderilmiştir. Muhafazakarların bu süreçte Mehmet Keçecileri'in görüşleri doğrultusunda teşkilatta hakim olma çabası dikkat çekicidir.[320]

Başbakan Yıldırım Akbulut, muhafazakarların ağırlıkta olduğu partililerle bir araya geldiği iftarda "*Bizim milliyetçi-muhafazakar oluşumuzu bazıları çarpıtıyorlar. İyiyi ve güzeli muhafaza etmek gericilik değildir. Biz ilericiyiz*"[321] şeklinde konuşma yaparak ANAP'ı muhafazakar bir kimlik eksenine yerleştirmeye çalışmıştır.

Mesut Yılmaz, parti genel başkanı seçildiği kongre sonrasında Ertuğrul Özkök'e verdiği mülakatta, Osman Ceylan, Gaffar Yakın, Cemil Çiçek, Halil Şıvgın, Celal Adan, Tunca Toskay, Ercüment Konukman gibi MHP'lilerin kendisinin seçilmesi sonrasında partiden ayrıldıklarını, bu sebeple partinin MHP'lilere teslim edildiği iddiasını(Turgut Özal'da bu iddiayı dile getirmiştir) kabul etmeyeceğini ve muhafazakar vitrinin yeni isimlerle doldurulacağını belirtmiştir.[322]

1992'de yapılan kongre ile birlikte yaşanan istifalar sonrasında ANAP Grubu'nda yer alan 96 kişilik milletvekili grubu içerisinden liberal eğilimli 42, milliyetçi 28, muhafazakar 16 milletvekilinin bulunduğu, 9'da sosyal demokrat vekil olduğu parti tarafından yapılan anket sonucunda belirlenmiştir.[323]

24 Aralık seçimleri sonrasında ANAP'ın Genel Başkan Yardımcısı Mehmet Keçeciler, RP'nin daha önce kendi dışındaki partileri batıl ilan ettiğini, özelleştirme ve Avrupa Birliği konularında anlaşmalarının mümkün olmadığını belirterek ANAP ile RP'nin bir araya gelemeyeceğini belirtmiş ve "ANAP içerisinde muhafazakar kadrolar bazı medya kuruluşları tarafından RP'li gibi gösterilmiştir. ANAP'ta RP kadrosu yoktur. RP'ye giden zaten giderdi. Başta ben, 87'den beri Erbakan'ın rakibiyim"[324] ifadesini kullanarak İslamcı bir parti duruşu ile muhafazakar yaklaşım arasında çizgi çekmiş ve ANAP içerisindeki eski MSP'lilerin muhafazakarlığa evrildiğini ispatlamaya çalışmıştır.

---

[318] Yavuz Donat, "Buruk Acı", **Tercüman**, 23 Aralık 1987.
[319] **Hürriyet**, 01 Mart 1991.
[320] **Hürriyet**, 20 Ekim 1990.
[321] **Hürriyet**, 28 Mart 1991.
[322] Ertuğrul Özkök, "ANAP Hanedan Suçlamasından Kurtuldu", **Hürriyet**, 03 Aralık 1992.
[323] **Hürriyet**, 06 Aralık 1992.
[324] **Hürriyet**, 28 Aralık 1995.

ANAP içerisinde değişik gruplar arasındaki dengeler, Özal'ın da müdahalesiyle değişim geçirmiştir;

> **"Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanı olmasından sonra ANAP'ta başlayan önderlik mücadelesinde, "hareketçi" kadroların ağırlıklı bölümü Özal'ın denetimindeki merkezde yer aldı; ancak önemli bir kesimi de önderliğe soyunan Hasan Celal Güzel'in etrafında toplandı. Bu arada Keçeciler önderliğindeki MSP kökenli çizgi ile aralarındaki çelişkilerin, böylesi ayrılıkları da talileştirebilecek bir gerilim potansiyeli olarak varlığını koruduğu söylenebilir."**[325]

ANAP içerisinde tutucuların hakimiyeti uzun süre etkisini sürdürmüş, partinin liberal unsurları değişik periyotlarla tasfiye edilmiştir. Özal'ın cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturması sonrasında Yıldırım Akbulut'un Özal'ın gölgesinde oluşturulan kabinesi parti içindeki dengelerde fazla değişim göstermemiş, Mesut Yılmaz'ın Haziran 1991'de genel başkanlığa seçilmesi, milliyetçi dinci grubun yenilgisine işaret etmiştir. Turgut Özal'ın desteği ile ANAP'ın liberal kanadından Mesut Yılmaz'ın parti liderliği ve başbakanlığa getirildiği süreç muhafazakarlıktan liberalleşmeye doğru bir ivme kazandırmış ancak kısmi bir değişime vesile olabilmiştir. ANAP Mesut Yılmaz döneminde de muhafazakar kimliğini tamamen terk etmemiş, yeni formülasyonlar geliştirme gayreti içerisinde olmuştur.

Bir zamanlar Erbakan'a oldukça ağır eleştiriler yönelten Ali Coşkun, Abdülkadir Aksu ve Cemil Çiçek gibi isimlerin, Mesut Yılmaz döneminde ANAP'taki liberal laikçi çizginin keskinleşmesiyle, RP'ye yönelmesinden[326] hareketle bu dönemde ANAP'ın muhafazakar kimliğinin zayıfladığı açıkça ortaya koymuştur.

Mesut Yılmaz döneminde yukarıda da değinildiği üzere, ANAP'ın muhafazakar kimlik unsurları belirli oranda elde tutulmaya çalışılmıştır. Süreç içerisinde bu konuda çok fazla başarı sağlanamamıştır. Siyasi kimliği liberalizmden yana olan Yılmaz döneminde parti tedrici bir kan kaybına uğramış, muhafazakar seçmen yapısı da buna paralel olarak erişmiştir.

ANAP'ın bir bütün olarak parti kimliğini oluşturamadığı söylenebilir. Parti kimliğinin oluşturulmasında ise muhafazakarlıktan vazgeçilmemiştir. Örneğin, Yılmaz döneminde ANAP tarafından partinin ideolojik kimliğinin bileşenlerinden birisi olarak "Gelişimci Muhafazakarlık" kavramı ortaya atılmıştır. Değişimi yok saymanın mümkün

[325] Bora-Can, a.g.e., s. 220.
[326] Nasuhi Güngör, **Yenilikçi Hareket**, Elips Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 2005, s. 58-60.

olmadığı ön kabulünden hareketle değişim gerçeğini kabul eden ancak zorlayıcı olmayan, toplumun kendi akli selimi ile bulduğu değişimi onaylayan "Gelişimci Muhafazakarlığın" ANAP sayesinde geçerlilik kazandığı savunulmuştur.[327]

Mesut Yılmaz'ın 3 Kasım 2002 seçimlerinde aldığı yenilgi sonrasında parti liderliğinden istifa etmesinin ardından yaşanan geçiş dönemi sonrasında Erkan Mumcu Ak Parti'den istifa ederek ANAP'ın başına geçmiştir. Mumcu, AKP'nin muhafazakar demokrat söyleminin karşısına liberal demokrat söylemini yerleştirmeye çalışmıştır. Erkan Mumcu, Hürriyet gazetesine verdiği bir demeçte; "Özal'ın olayların arkasındaki paradigmaları değiştirmek yerine parametreleri değiştirdiğini, bugünkü ANAP'ın ise paradigmaları değiştirmek istediğini, Özal gibi bireyci değil, toplumsal refah düzeyine de önem veren bir yapıya sahip olduklarını"[328] belirtmiştir. Ataç Akı'ya göre ise; "*Liberal demokrat söylemi ANAP'ın hitap ettiği kitle açısından kısa ve orta vadede hiçbir şekilde başarı sağlayamayacak olan ve sadece söylem düzeyinde farklılık yaratma adına ortaya atına bir yol arayışıdır*."[329]

ANAP'ın kimliğini oluşturan unsurlar bir bütün olarak ele alındığında, partinin muhafazakar düşünce yapısına uyum göstermeyen bir çok özelliğinin bulunduğu açık olarak görülecektir. ANAP'ın kimliğini temelde 3 konu etrafında toplayan Göle'ye göre bu kimliklerden;

> "Birincisi; sarkacın kavga değil uzlaşma üzerinde olmasına yumuşak üslubuyla öncülük etmiştir... İkinci olarak ANAP retorikten ziyade icraatını kullanarak, ideolojik değerlerden çok pragmatik değerlerin savunuculuğunu ön planda tutmuştur... Üçüncü olarak ANAP'ın piyasa değerleriyle İslamcı muhafazakarlık değerleri arasında oluşturmaya çalıştığı sentez, partinin kimliğini tanımlamaktadır. Kendilerini modern muhafazakar olarak gören ANAP'lılar, kültürel düzeyde özellikle aile-birey toplum ilişkilerinde bir yandan İslamdan kaynaklanan muhafazakar değerleri, diğer yandan mühendislik formasyonuna uygun olarak akılcı-rasyonalist değerleri taşımaktadır. Böylelikle, İslamcı mühendisler muhafazakar yerel kültürün

[327] ANAP Eğitim Notları, **Yeni Yüzyılda Yeni Politikalar 2000**, ANAP Eğitim Maratonu 1. Tur, s. 20-23.
[328] **Hürriyet**, 20 Haziran 2005.
[329] Ataç Akı ile yapılan görüşme, 10 Mayıs 2006.

> değerleriyle, modern Batı kültürünün akılcılığını birleştirmeye çalışıyorlar"[330]

Muhafazakarlık her şeyden önce rasyonalist düşüncenin karşıtlığında gelişen bir düşünce biçimidir. Bu çerçevede ANAP'ın karşıt değerleri aynı potada eritme çabası, söz konusu partinin muhafazakar kimliğini sulandıran bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır.

Muhafazakarlık, doktriner bir yapıda olmadığı için siyasal kimliğe ilişkin geniş kavramsal açılım sağlamaktadır. ANAP'ın muhafazakar şemsiye altında değerlendirilmesine olanak sağlayan durum da bu yapının sonucudur. İrem göre;

> "1983 genel seçimlerinin ardından iktidara gelen Anavatan Partisinin kendi siyasal oluşumunu liberal-muhafazakar-milliyetçi koalisyon olarak tanımlamasının ardından "muhafazakarlık" kavramının işaret ettiği fikir ve siyasal tercihler şeması Türk düşün hayatında geçmişle kıyaslanmayacak derecede büyük bir ilgi uyandırır hale gelmiştir. Bu büyük koalisyonun muhafazakar ayağı, kısıtlı bir anlamda, gelişmeci-teknokratik büyüme modelinin kültür ve sosyal politika tercihlerine işaret etmektedir. Koalisyonun muhafazakar ayağına yapılan vurgu, bir yandan ifade edilen idealleri siyasal Sağ'ın tarihi açısından bir geçmişe bağlarken, bir diğer yandan da gelişmeci-modernist sağı daha tepkici radikal sağ hareketlerden ve dinci radikalizmden ayırt eden felsefi-siyasal bir düşün hareketinin, Cumhuriyet tarihi içindeki maceralı yolculuğunun ulaştığı reformist sınırlara işaret etmektedir.[331]

ANAP'ın "*devletin ontolojik önceliğinin yadsınması anlamında devletin yurttaşlara ve dolayısıyla topluma hizmet için varolduğunu*"[332] söylem düzeyinde sıkça ortaya koyması partinin muhafazakar kimliğini anlamlandırma açısından önemlidir. Öte yandan, topluma hizmet kavramının ne oranda, ne ne ile doldurulacağı ise başlı başına problemli ve popülist söyleme açık muğlak bir durumu ifade ettiğinden yeterli somut verilere ulaşılması kolay değildir.

---

[330] Göle, 2002, s. 45-46.
[331] İrem, 1997, s. 52.
[332] Köker, a.g.m., s.288.

4.2.4. ANAP'ta Muhafazakarlığın Dinsel Boyutu

ANAP'ın muhafazakar kimliğini en çok destekleyen faktörlerden birisi dindir. Özal başta olmak üzere çoğu partilinin dindar kişiliği, dini söyleme yer verilmesi, eğitim politikalarında dinsel hassasiyetin belirli bir oranda korunması gibi unsurlar ANAP'ın muhafazakar kimliğine güç katmıştır.

ANAP Programının Din ve Laiklik bölümünde herkesin vicdan, din ve ibadet hürriyetine sahip olduğu belirtildikten sonra manevi değerlerin önemine ve geliştirilmesine atıfta bulunulmuştur. Buna göre; *"Maddi ve manevi gelişmeyi birlikte sağlamanın zaruretine inanırız." "Yüksek ahlak sahibi dengeli bir nesil yetiştirilebilmesini teminen devletin ilk ve orta öğretim kurumlarında dini eğitim ve öğretim yapılması için gerekli tedbirleri almasını zorunlu görürüz." "Laikliği, manevi değerlerin korunmasında, vicdan, dini inanç ve ibadet hürriyetinin uygulanmasında ve dini kültürün geliştirilmesinde kısıtlayıcı bir unsur olarak anlamıyoruz."*[333]ifadeleri yer bulmuştur. Bu madde, laikliğin sol Kemalist çizginin ötesinde, dinsel hassasiyeti ihmal etmeden yorumlanmasının bariz bir göstergesidir. ANAP'ın icraatları parti programında ifadesini bulan dini hassasiyeti ortaya koymuştur. ANAP'ın dinsel hassasiyete önem verirken, İslam'i referanslara açıkça yer vermemesi partinin muhafazakar duruşuna katkı sağlamıştır.

Kemalizm'in sağ yorumunun ön plana çıktığı 1980 sonrasında ANAP'ın genel tutum ve uygulamaları ile laiklik ilkesini aşındırdığı yönünde yapılan sert eleştiriler karşısında süreç içerisinde laiklikten fazla ödün verilmediği ancak dinsel hassasiyetin bu yapı içerisinde olabildiğince korunduğu görülmüştür.

Pakistan Devlet Başkanı Ziya-ül Hak ile görüşmesi sonrasında Pakistanlı gazetecilerin Türkiye-İslam alemi üzerine sordukları sorular üzerine Başbakan Özal, "Bizler güçlü imana sahip Müslümanlarız ve Türkiye 1. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar İslam Alemi'nin liderliğini yapmıştır" demiş ve "Günümüz laik Türkiye'sinde

[333] ANAP 1983 Tarihli Programı.

de İslam alemi ile ilişkileri geliştirmeyi arzuladığını kaydetmiştir.[334] Dinsel vurgu üzerinden tarihsel bağlara gönderme yapan bu tutum muhafazakar yaklaşım ile örtüşen bir niteliğe sahiptir.

İnsel, Türkiye'de dindar muhafazakar yükselişin, bu akımın temsilcilerinin bir mantalite birlikteliği ile gerçekleştiğini belirtirken, ANAP'ı bu anlamda değerlendirmektedir; "*Dindar-muhafazakar yükseliş esas olarak ne iç, ne de dış merkezlerden yönetilmektedir. Sünni İslamın egemen olduğu bu yükselişin bir merkezinden ziyade, bu akımın temsilcilerinin bir mantalite birlikteliği içinde davrandıklarından söz etmek daha doğrudur*."[335]

ANAP lideri Turgut Özal'ın Nakşibendi Tarikatı ile bağlantılarının olması dört eğilimi birleştirdiğini iddia eden partide muhafazakar ve dindar kanadın etkinliği açısından iyi bir veri oluşturmaktadır. ANAP'ın liberalliği ekonomik liberalleşme ile sınırlı kalmıştı ve partinin bu politikası onu liberal bir parti olmaktan alı koyarken, İslamcı Refah Partisi'nin aktif olduğu bir siyasal yapıda ANAP'ın daha çok muhafazakar bir parti kategorisine sokulmasını kolaylaştırmaktadır.

Turgut Özal, "*Okullarda başörtülü kızlarımızın durumu biliniyor. Bunların okullara alınmaması, Anayasa'daki din ve vicdan hürriyeti ile bağdaşmıyor. Bunu çözümleyecekmisiniz?*" şeklindeki bir soruya "*Bu konuda bizden bir kılık kıyafet kararnamesi çıkmıştı. Din ve vicdan hürriyetinin Anayasa'daki ağırlığını biliyorum. Bunun abartılmadan, istismar edilmeden halledilmesinden yanayım*"[336] şeklinde cevap vererek dini alandaki özgürlük konusunu muhafazakar çerçevede ölçülü bir şekilde ele alma taraftarı olduğunu göstermiştir.

Bir basın açıklamasında "*laiklik anlayışınız nedir?*" şeklindeki soruya "*Ben laiklik esasını, devlet işlerinin dini esaslara bağlanmayacağı şeklinde anlıyorum. Ama bu demek değildir ki, ister dinde olsun, ister başka yerde olsun, iyi ve geçerli konular getirilip, tatbikatta neden uygulanmasın. Misal vereceğim. Banka sisteminde uyguladığımız bir faiz sistemi var. Ama bunun yanında bazılarının İslami bankacılık dediği, benim faizsiz bankacılık dediğim ve hiçbir zaman da İslami sistem olarak nazari itibara almadığım paralarını daha iyi kullanabilmek için benzer sistemler geliştirmiştir. Bunun dini esaslarının, devlet işleri ve tatbikatı ile herhangi bir ilgisi yoktur*"[337] şeklinde yorum getirerek laiklik yorumuna muhafazakar çizgide esneklik getirmeye çalışmıştır.

[334] **Tercüman**, 15 Mayıs 1985.
[335] İnsel, a.g.e., s. 139.
[336] **Hürriyet**, 01 Nisan 1984.
[337] **Hürriyet**, 17 Eylül 1985.

Turgut Özal'ın yurt gezilerindeki konuşmaları dini kavramlar etrafında şekillenebilmiştir. Özal'ın bir Karadeniz gezisinde *"Allah'ın ipine sarılın"*[338] şeklindeki ifadeler de bulunması bu çerçevede anlamlıdır. Aydın Kanat'a göre; *"Özal'ın genel yaşantısı itibariyle bu tür sözleri dini kaygıdan ziyade pragmatik amaçlar doğrultusunda söylediği açıktır. Bu pragmatizm ise muhafazakarlıkla alakalıdır."*[339] Bora'ya göre de; *"Milliyetçiler, Turgut Özal'ın asıl dini ideolojiyi referans aldığını düşünmüşlerdir. Dindarlar cephesinde de "namaz kılan ilk Cumhurbaşkanı" olarak yüceltilmiştir. Oysa, Özal, dini asli ve müstakil siyasal referans olarak alıyor değildi, anti laik olmaktan uzaktı."*[340]

Atatürk ilke ve inkılaplarına, laikliğe aykırı tutum ve davranış içinde bulunduğu öne sürülen Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanı Vehbi Dinçerler, verdiği bir demeçte bu iddiaları reddetmiş ve;

> **"Tarihçilerin dikkatli olması gerektiğini, eski Türklerin putperest olmadıklarını, Göktanrıya inanan dinden olduklarını ve bu yanlışın düzeltilmesini beklediğini, kendisini bakanlık makamına takdir-i ilahinin getirdiğini" belirtmiş ve ayrıca "Din dersi mecburi oldu ya, ona saldırıyorlar. Dertleri Anayasa'yı değiştirmek. Dinçerler hedef değildir. Anayasa'yı değiştirmeye de, o maddeyi değiştirmeye de kimsenin gücü yetmez. .....Bu anayasa, milli şahlanış anayasasıdır. Bunda vesile olanlardan Allah razı olsun"**[341]

şeklinde sözler sarf etmiştir. Bu demeç, ANAP'taki muhafazakar yönelimi açıkça ortaya koymakta ve izlenen eğitim politikasının rengini tartışmaya yer vermeyecek şekilde gözler önüne sermektedir.

TCK'nın 141, 142 ve 163. maddelerinin kaldırılması tartışmaları kapsamında ANAP'tan Mehmet Keçeciler, Cemil Çiçek ve Vehbi Dinçerler şeriat düzenin savunan dinci partilerin kuruluşuna karşı çıkmışlardır. Çalışma Bakanı İmren Aykut ise TCK'nın dini propagandaya ilişkin 163. maddesinin kaldırılmasına karşı çıkmıştır.[342] **ANAP'ın muhafazakar kanadındaki milletvekillerinin 163. maddeye karşı çıkmaları bu partideki MSP kökenli unsurların bir bölümünün dinci parti yapılanması ile köprüleri attığını göstermektedir.**

Turgut Özal'ın, Çankaya köşkünde iftar yemeğinden sonra ANAP'lı milletvekilleriyle devletin kabul törenlerinin yapıldığı Mavi Salon'da namaz kılması ve imamlığı kendisinin üstlenmesi tartışma konusu olmuştur.[343]

TÜSİAD tarafından 1990 yılında hazırlanan eğitim raporunda imam hatip okullarındaki öğrenci artışına dikkat çekilmesi, Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ı sinirlendirmiştir. Özal konuya ilişkin olarak yaptığı savunmada, olayı

---

[338] **Hürriyet**, 03 Eylül 1988.
[339] Aydın Kanat ile yapılan görüşme, 30 Mart 2006.
[340] Bora, 2005 a, s. 594.
[341] **Hürriyet**, 09 Eylül 1985.
[342] **Hürriyet**, 28 Mart 1991.
[343] **Hürriyet**, 05 Nisan 1991.

demokrasiye geçiş olarak nitelendirmiş ve okulları halkın kendi parası ile yaptırdığını, halkın genel arzusunun çocuklara sağlıklı bir dini eğitim vermek olduğunu söylemiştir.[344]

ANAP'ın muhafazakar kimliğini tartışmalı kılacak unsurların da altı çizilmelidir. Dini gruplarla gerçekleştirilen organik ilişkiler bu kapsamda tartışma alanlarını belirlemektedir. Örneğin İskenderpaşa Dergahı'nın Korkut Özal'ın girişimleriyle ANAP'ın kuruluşunda etkin rol oynaması[345] **bu partinin dinsel unsurlardan yalıtılmış, rafine muhafazakarlığına engel teşkil etmiştir.**

4.2.5. ANAP'taki Muhafazakarlığın Otoriter Boyutu

ANAP'ın muhafazakarlığı, içerisinde otoriter renk te barındıran nitelik taşımıştır. Neo-Muhafazakarlığa içkin otoriter yaklaşım, 12 Eylül sonrası istikrar ve disiplin arayışları ile örtüşmüştür. Köker'e göre;

> "Turgut Özal ve Anavatan Partisi'nin serbestlik modeline uygun düşen liberal muhafazakarlığı, aynı modele uygun düşen Anglo-Amerikan örneklerinin(Reaganizm ve Thatcherizm) 1980'lerdeki durumuna paralel bir biçimde, toplumsal tabana ve kamusal yaygınlığa sahip bir otoriterliğe dönüşmeye yüz tutmuştu. Bu durum, Türkiye'nin özel ve somut koşullarında, Özal ve Anavatan Partisi'nin liberal muhafazakarlığına takaddüm eden 12 Eylül rejiminin gelenekselliği devlet otoriterliğini pekiştirmekte başvurulacak bir zemin olarak seçilmesinin belki de zorunlu sonucuydu."[346]

ANAP dönemi, liberalleşmenin yalnızca ekonomik alan özgülendiği, siyasal ve yönetsel olarak merkeziyetçiliğin devam ettiği bir dönemdir.[347]

ANAP yönetimi, özellikle işçi hakları ve bununla paralel miting, gösteri vb. etkinliklere karşı otoriter tutum takınmıştır. Siyasal aşırılığı bulunmayan Türk-İş'in mitinglerinde bile sert polisiye önlemler sergilenerek otoriter tavırdan kaçınılmamıştır.[348] **SHP Genel Başkanı Aydın Güven Gürkan'ın 01 Mayıs 1986 tarihinde TBMM'de yaptığı konuşmada 1 Mayıs işçi bayramından bahsetmesi ANAP'ta büyük çalkantıya sebebiyet vermiş ve örneğin ANAP Genel Sekreteri Mustafa Taşar'ın "*Gürkan komünist midir? Açıklasın*"**[349] **şeklindeki sert eleştirisine de vesile olmuştur. Bu**

---

[344] **Hürriyet**, 20 Eylül 1990.
[345] Ruşen Çakır-Fehmi Çalmuk, **Recep Tayyip Erdoğan, Bir Dönüşümün Öyküsü**, Metis Yayınları, İstanbul, 2001, s. 47.
[346] Köker, a.g.m., s. 289.
[347] Ahmet Nohutçu, "Türk Yönetim Geleneğinde Değişim: Siyaset Odaklı Bürokrasiden Kamu Politikası Odaklı Bürokrasiye", **Muhafazakar Düşünce**, Yıl: 1, Sayı: 4, Bahar 2005, s. 137.
[348] **Hürriyet**, 23 Haziran 1986.
[349] **Hürriyet**, 02 Mayıs 1986.

olaylar, ANAP'ın anti sol vurgusunu ve prosedürel demokrasi anlayışını gösterme açısından bir veri niteliği taşımaktadır.

ANAP programının giriş bölümünde 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi meşrulaştırılmış ve; "*Milli birlik ve bütünlüğümüzün tartışma konusu dahi yapılmamasını, başta işsizlik olmak üzere, sosyal ve iktisadi meselelerimizin sürekli iyileştirilmesini, geleceğimizin teminatı olan gençlerimizin modern ve ileri Türkiye'de idealine bağlı, milli ve ahlaki değerlerimizi benimsemiş, ilmi düşünceye sahip olarak yetiştirilmelerini, memleketimizin bir daha böyle tehlikelere düşmemesinin temel şartı sayarız.*" İfadesiyle milli birlik ifadesinin altı çizilmiştir.[350] Milli birlik ve manevi değerlere ilişkin referans parti programının 1. maddesinde Gaye başlığı altında "*Milli hakimiyeti, milli ve manevi değerlere bağlılığı düstur ittihaz eden*" ve "*Geleceğimizin teminatı olan gençlerimizin modern ve ileri Türkiye idealine bağlı, milli ve ahlaki değerlerimizi benimsemiş, ilmi düşünceye sahip, herkese karşı sevgi, saygı ve müsamaha besleyen medeni bir insan olarak yetişmelerini milli eğitimin esasını sayan*"[351] şeklindeki ifadeyle kuvvetlendirilmiştir.

4.2.6. Diğer Muhafazakar Yapı Unsurları

ANAP'ın Jakoben gelenekten ziyade politik ve kültürel düzeydeki pragmatik değerleri harekete geçirmesi[352] partinin muhafazakar kimliğini değerlendirme açısından felsefi bir çıkış noktası sağlamaktadır.

Dönemin Kültür ve Turizm Bakanı Mükerrem Taşçıoğlu'nun bayan turistlerin sutyensiz denize giremeyeceklerini söylemesi ve gelen tepkiler üzerine yabancı turistlerin istediği gibi denize girebileceklerini

[350] ANAP 1983 Tarihli Program
[351] ANAP 1983 Tarihli Program.
[352] Ali Yaşar Sarıbay, "Türkiye'de Demokrasi ve Sivil Toplum", (içinde), **Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme**, (Ed. Ersin Kalaycıoğlu-Ali Yaşar Sarıbay), Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, s.456.

belirtmesi[353] geleneksel değerlerden hareket edilip pragmatik ölçü çerçevesinde çözüme ulaşılması açısından örnek teşkil etmektedir.

Ankara'nın Sıhhiye semtindeki Hitit heykeli hakkındaki düşünceler, ANAP içerisindeki karışık ruh halini, muhafazakar ruh halinin yaşadığı çelişkileri ortaya koymaktadır. Donat'ın bir köşe yazısında yer alan ifadeler bu çerçevede anlamlıdır;

> **"Dün bir ANAP milletvekili dostumuzla birlikte Ankara'nın Sıhhiye Semtinden geçiyorduk. Gülerek meydandaki Hitit anıtını gösterdi; İşte bütün kötülüklerin anası. Bu anıtı buradan kaldırırsak memleketin bütün işleri düzene girecek. Bu şakayı kamuoyu önünde yapabilir misiniz? Yapamam dedi. Niçin; Ankara'lılardan mektuplar alıyoruz. Mektuplar iki çeşit. Birinci tür mektupta; kaldırın bu anıtı buradan. Size bunun için oy verdik, deniliyor. İkinci tür mektupta ise "uğraşılacak başka iş kalmadı mı? Kendinize gelin, memleketin ciddi işlerine eğilin şeklinde. Sizin görüşünüz hangi yönde? "samimi söylemek gerekirse, pek çok konuda olduğu gibi bu konuda da rol yapıyoruz. Bu rol yapma işi ne kadar sürecek, bilemiyoruz."[354]**

Muhafazakar temada aile kavramına büyük değer atfedilir. ANAP programında aile ile ilgili maddede; "*Aile milletimizin temelidir. Toplum hayatının ahenkli ve sağlam bir şekilde devam ettirilmesinde, gençlerimizin yetiştirilmesinde, ahlakın, milli ve manevi değerlerin korunmasında; aile yapımızın tabii ve tarihi vasıfları olan, örf ve ananelerimiz ile perçinlenmiş bulunan, sevgi, saygı ve feragat ve fedakarlığın rolü her şeyin üzerindedir. Fert ve millet seviyesinde sosyal güvenliğin ilk ve en önemli teminatı ailedir*."[355] hususlarına yer verilerek konu ile ilgili hassasiyet sergilenmiştir.

Mesut Yılmaz Hükümeti'nde devlet bakanı olarak atanan Işılay Saygın'ın *"Bekaret kontrolü beni rahatsız etmiyor. Türk töre ve gelenekleri ne gerektiriyorsa o yapılmalıdır"*[356] sözleri hem geleneğin ana referans kaynağı olarak gerekçelendirilmesi hem de özgürlüklerin pozitif şekilde tanımlanması açısından muhafazakar düşünce geleneğini kucaklamaktadır.

---

[353] **Hürriyet**, 20 Nisan 1984.
[354] Yavuz Donat, "Eksantrik Günler", **Tercüman**, 13 Haziran 1984.
[355] ANAP 1983 Tarihli Programı.
[356] **Hürriyet**, 11. Ocak 1998.

Turgut Özal, görüşlerini açıkladığı kitapçıkta "*halka hizmet, hakka hizmettir. Bu fani dünyada bunun sağlayacağı tatmin hissinden daha yüce hiçbir şey olamaz*"[357] ifadesini kullanarak dünyevi işlerin dinsel bağlantısını kurmayı ihmal etmemiştir. Özal, söz konusu kitapta manevi değerlere ve aile düzenine saygılı bir kültür felsefesinin altını çizerek partinin geleneksel kültür değerlerine saygılı olacağının da işaretini vermiştir.

ANAP'ın en önemli niteliklerinden birisi de bu partinin ailevi ilişkiler ağı çerçevesinde hareket etmesidir. Ailevi ilişkiler ağı partinin liberal ve muhafazakar karakterini oluşturmasına etki edebilmiştir. Ahmad'a göre;

> "Partiye giren yeni politikacıların çoğu, siyasetteki yeni kariyerlerini tamamen Özal kardeşlere-Turgut,Korkut ve Yusuf(ve hatta Turgut Özal'ın oğlu Ahmet)- borçluydular. Siyasete girmesi yasaklanan "İslamcı" politikacı Korkut Özal, partiye tutucuları getirdi; Dünya Bankası ve ABD bağlantılı Yusuf ve Ahmet Özal, liberalleri ve Turgut Özal'a kişisel olarak bağlı oldukları için "prensler" diye anılan kişileri topladılar. Bunlar, Reagan Amerikası'nın fikir ve projelerini benimseyen, hızlı ve kolay para kazanma yollarını bilen, bilgisayarlara ve uzay çağı cihazlarına aşina olan "parlak genç adamlar" idi."[358]

ANAP'a eklemlenen ve servet edinme kaygısı ön plana çıkan kesimler ağırlıklı olarak taşra burjuvazisinden gelen insanlardan oluşmuştur;

> "1983'ten beri iktidarda olan taşra burjuvazisi dindarlığını saklamıyordu, çünkü söylemi ve kültürel değerleri hala dinsel olan bir ortamda yetişmiştir. Laik dünya karşısındaki duruşları mesleki yaşamlarıyla sınırlanmıştı ve teknik uygarlığı dışında Batı kültürüyle yakınlaşma eğilimi taşımıyorlardı. Onlara göre Batı'yı esas olarak Amerika temsil ediyordu, çünkü çoğu Amerika'da eğitim görmüş ve orada uzmanlaşmıştı. Aldıkları eğitime ve modern dünya deneyimlerine rağmen genellikle dar kafalıydılar ve eksikliklerini İslami söylemle kapatıyorlardı. Bu, aynı zamanda, İslami uyanışın neden son on yıl içinde hız kazandığını da kısmen açıklar."[359]

---

[357] **Turgut Özal,'ın Görüşleri**, ANAP 1983 Tarihli Yayını, s. 19.
[358] Ahmad, a.g.e., s. 244.
[359] A.g.e., s. 263.

Global açıdan bakıldığında Özal'ın ABD ve İngiltere'deki Neo-Muhafazakarlığın temsilcilerinden Ronald Reagan ve Margaret Thatcher'ın ekonomi politikalarını benimsemesi ve ANAP içerisinde milliyetçi, dindar ve muhafazakar kanadın etkinliği, söz konusu partinin muhafazakar kategoride değerlendirilmesini kolaylaştırmaktadır.

Merkez sağa ilişkin değerlendirmelerde, muhafazakarlık nitelemesi çokça kullanım alanı bulmaktadır. Örneğin ANAP'ta politika yapıp sonradan AKP'ye geçen Cemil Çiçek'e göre "sağ" milli ve manevi değerlere saygı duymak anlamında muhafazakar; ekonomik anlamda serbest piyasa ekonomisi modelini benimsemek anlamına gelir.[360] Diğer bir ANAP'lı Işın Çelebi'ye göre ise merkez sağın özelliklerinden birisi gelenek, örf, adetlere, ahlak anlayışına, aile birliğine sahip çıkan, din ve vicdan özgürlüğüne saygılı bir muhafazakarlık anlayışına sahip olmaktır.[361]

4.2.7. ANAP'ın Eğitim Politikasının Muhafazakarlık Açısından Değerlendirilmesi

ANAP'ın eğitim politikası bu partinin muhafazakar kimlikle en çok özdeşleştiği alanlardan birisidir. Orta öğrenim tedrisatının resmi ideolojinin ve muhafazakar inançların pekişmesini hedeflemesi, üniversitelerde bilginin pasifçe iletildiği, idari kuralların ön plana çıktığı yapı[362] bu anlamda önem arz etmektedir.

ANAP'ın programı da, eğitim ve öğretim konusunu programında muhafazakar olarak tanımlanabilecek bir içerikte şekillendirmiştir;

> "Geleceğimizin teminatı olan çocuklarımızın ve gençlerimizin modern ve ileri Türkiye idealine, Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı, milli ve ahlaki değerlerimizi benimsemiş, bilgili, ilmi düşünceye sahip, herkese karşı sevgi ve müsamaha besleyen medeni birer insan olarak yetişmelerini milli eğitimin esası sayarız." "Eğitim ve öğretim ferdin ve toplumun maddi ve manevi kalkınmasında, milli ve ahlaki değerlerin korunmasında ve gelişmesinde, kültür, sanat ve medeniyetin gelişmesinde ve geleceğe

[360] Şakir Süter, **Merkez Sağda Tapu Kavgası**, Maviağaç Yayınları, İstanbul, 2004, s. 127.
[361] A.g.e., s. 138.
[362] Göle, 2002, s. 47.

aktarılmasında, ilmin ve ilmi düşüncenin kazanılmasında temel rolü oynar."[363]

ANAP programında gençlik konusu eğitim öğretim ile ilgili maddeler ile paralel şekilde ele alınmıştır; "*Gençliğimizi bilgili vatan ve milletin birlik ve bütünlüğünü müdrik, örf ve ananelerimize saygılı, herkese karşı sevgi, saygı ve müsamaha besleyen, Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı medeni bir insan olarak yetiştirmeliyiz.*"[364] Söz konusu madde, devrimci bir gençlikten ziyade muhafazakar çizgide bir gençliğin hedeflendiğini açıkça ortaya koymaktadır.

4.2.8. Liberal Kimlik Açısından ANAP

ANAP içerisinde liberaller ile muhafazakarlar arasında nüanslar düzeyinde bile fikir ayrılıkları vuku bulmuştur. Örneğin merkez bankası başkanının görev süresine ilişkin yasa önergesinde "*Başkan beş yıl için atanır, bu sürenin sonunda yeniden atanması caizdir*" şeklindeki ibareye liberal kanat milletvekilleri, "Padişah üslubu ile fetva mı veriliyor" şeklinde tepki vererek yasa maddesindeki "*caizdir*" kelimesi "*atanabilir*" şeklinde değiştirilmiştir. Yasa teklifini liberal kanattan Ülkü Güney vermiştir.[365]

Turgut Özal, cumhurbaşkanı olduktan sonra liberal söyleme daha ağırlık vermiş ve mahalli dil serbestliğinin getirilmesi, düşünce suçlarının ve sansürün kaldırılması yönünde fikirleri çeşitli platformlarda dile getirmiştir.

Özal'ın liberal fikirlerden etkilenmiş bir muhafazakar olması[366] onun kimliği üzerindeki spekülasyonları artırmaktadır.

Turgut Özal'ın "*Türkiye'de bir etnik mesele varsa, bu mesele çözülmelidir. Burada korkulacak bir şey yok*"[367] şeklindeki sözü muhafazakar bir insandan ziyade devrimci veya liberal bir insan profili çizmektedir.

ANAP ve özel olarak Turgut Özal'ın demokrasi söylemi liberal çizgiden uzaktır. Özal, 1984 yılında kendisine yöneltilen "*Demokrasiye geçiş süreci sizce ne*

[363] ANAP 1983 Tarihli Programı.
[364] ANAP 1983 Tarihli Programı.
[365] **Hürriyet**, 30 Ekim 1990.
[366] Yayla, a.g.m., s. 588.
[367] **Hürriyet**, 15 Mart 1991.

kadar sürer?" sorusuna "Ne bakımdan soruyorsunuz. Demokrasiye geçmedik mi?"[368]şeklinde cevap vererek demokrasiyi daha çok prosedürel boyutta algıladığını göstermiştir. ANAP Ankara milletvekili Nejat Abdullah Resuloğlu'nun 12 Eylül ile birlikte kapatılan partilerin her konuda görüş belirtebilmelerine olanak sağlamak amacıyla meclise yasa teklifi getirmesi, parti içerisinde büyük rahatsızlık ve kızgınlığa yol açmıştır.[369] Bu durum ANAP'ın demokrasi ve özgürlüğü prosedürel şekilde algılamasının bir göstergesidir.

Mesut Yılmaz'ın Yaşar Kemal ile görüşüp "*Kürt sorununu çözemezsem giderim*"[370] şeklindeki konuşması ANAP'ın Turgut Özal'ın son dönemlerinden itibaren ortaya koyduğu liberal söylemin devam ettirildiğini göstermektedir.

Erkan Mumcu, AKP'de bakan olarak görev yaparken, siyasi hayatına eski partisi ANAP'ın genel başkanı olarak devam etme kararı almıştır. Mumcu, AKP'den ayrılırken söz konusu partinin "Muhafazakar Demokrat" söyleminin karşısına "Özgürlükçü Demokrat" söylemini yerleştirerek liberal bir çizgi belirlemiştir. Mumcu, üniversitelilerin başörtülü olarak öğretime devam etmelerinin laikliğe aykırı olmadığı ancak devlet memurları konusunda böyle bir uygulamanın geçerli olamayacağını vurgulayarak, liberal duruşunu göstermektedir. Hürriyet gazetesi yazarı Ahmet Hakan Coşkun'un kendisiyle görüşmesinde Erkan Mumcu;

> "Muhafazakar demokratın türban sorununu muhafazakar değerlerin savunulması olarak algıladığını, özgürlükçü demokratın ise türbanı herhangi bir bireyin temel insan hakkı olarak görüp, konuya bu bağlamda yaklaştığını, bunun önemli bir ideolojik fark olduğunu, AKP'de milletvekillerinin katılıma açık olmayan bir yapıyla karşı karşıya olduklarını, lider ve çevresinde örgütlü mekanizmaya karşı bir güven erozyonu bulunduğunu, özgürlükçü demokrat ile muhafazakar demokrat ayrımının toplumda karşılığının bulunduğunu, o karşılığın siyasallaşmasının bir süreç sorunu olduğunu"[371]

[368] **Hürriyet**, 12 Mart 1984.
[369] **Hürriyet**, 27-28 Eylül 1985.
[370] **Hürriyet**, 12 Aralık 1995.
[371] Ahmet Hakan Coşkun, "Erkan Mumcu: Uzun Yola Çıkmaya Hüküm Giydim!", **Hürriyet**, 19 Şubat 2005.

açıkça dile getirmiştir Mumcu'nun bu yaklaşımları, Türkiye'de merkez sağda yaşanması gereken ayrışmaya gönderme yapması açsından değer taşımaktadır.

4.2.9. ANAP'taki Milliyetçi Potansiyel ve Muhafazakarlık

ANAP'ın milliyetçi karakterinin iki boyutu bulunmaktadır. Birinci boyut ANAP'ın özellikle başlangıçta büyük oranda AP seçmeninden beslenmesi sebebiyle merkez sağın muhafazakar ölçüdeki milliyetçi yönelimi barındırmasıdır. İkinci boyut ise gerek MHP içerisinde yer almış olan Hareketçilerin varlığı ve Aydınlar Ocağı'dır. Özellikle Aydınlar Ocağı'nın ANAP üzerinde çok ciddi etkileri olmuştur.

Aydınlar Ocağı'nın ANAP'ın ilk dönem politikalarında kurduğu etkinlik, partinin bir çok ağır topunun bizzat bu yapıda yer alması ile alakalıdır; ***"ANAP kurucularından Veysel Atasoy, Kazım Oskay, Mustafa Taşar, Vehbi Dinçerler, Ercüment Konukman"***[372] **Aydınlar Ocağı'nın mensupları arasındaydılar. "***Başta Turgut olmak üzere bir çok ANAP öndegeleni 1970'lerden itibaren Ocak'la sıcak ilişki içindeydi. 1983'te Balıkesir'den ANAP milletvekili seçilen İsmail Dayı, Aydınlar Ocağı'nın kurucularındandı. Kısacası partinin vitrininde, milliyetçi muhafazakar çizginin varlığını güvenceleyen etkin bir çekirdek mevcuttu.***"**[373]

ANAP içerisindeki muhafazakar yönelişin tayini açısından ülkücü hareketin parti içerisinde aldığı seyir önem arz etmektedir. Tanıl Bora'nın doğru tanımlamasıyla "*Ülkücü hareketin soy partisi MÇP ile de siyasal rakipleri olarak mücadele ettikleri 1987 genel seçimleri, MHP kökenlilerin ANAP'lılıklarını pekiştiren bir andı. 1986 sonrasında iktidar deneyiminin siyasal-ideolojik ve pratik toplumsal psikolojik belirleyiciliği altında siyasal toplumsal karakterleri yeniden biçimlenen eski ülkücü kadroların ANAP'taki varlıklarının organikleştiği bir süreç yaşandı.***"**[374] **Bu yol ayrımı, eski ülkücülerin muhafazakar kategoride değerlendirilmelerine olanak sağlayıcı etkiye sahiptir.**

ANAP bünyesindeki parçalı yapı süreç içerisinde farklı savrulmaları da beraberinde getirmiştir. "*Özal'ın Hareketçileri ve Keçeciler önderliğindeki MSP kökenli çizginin yönetimdeki ağırlığını kısıtlayarak liberal ve kendine bağlı renksiz unsurları öne çıkarması, bu süreçten sonra MSP kökenlilerle, hareketçilerin savunma refleksiyle örgüt kongrelerinde ortak hareket etmeleri"***[375] **muhafazakarlık üst başlığını Hareketçiler ve MSP kökenliler için kullanmayı elverişli kılmaktadır.**

Hareketçilerin, genelde bakanlıklarda ülkücü kökenli ilişkilere dayanan geniş çaplı bir kadrolaşmayı gerçekleştirmesi, bunun kurumsallaşması, devletin baskı aygıtını ve ideolojik aygıtlarının temel unsurlarının biçimlenmesini dolaysızca etkileyen öğretmenlik ve polislik gibi mesleklerde yapılan kadrolaşmaların, milliyetçi-muhafazakar olarak tanımlanan değerlerin endoktrinasyonu ve bunları koruyup kollamaya dayalı bir devlet

[372] Bora-Can, a.g.e., s. 237-238.
[373] A.g.e., s. 203.
[374] Ag.e., s. 207.
[375] A.g.e., s. 217.

politikasının kurumsallaşmasına katkı sağlaması, ancak bunun ANAP çizgisine bağlanması, soy ülkücü harekete olanak yaratmaması[376] 1980 sonrasında Türkiye'de muhafazakar kimliğin gelişimi açısından önemli bir referans alanıdır.

Milli Mücadelecilerin ANAP'ta etkinlik kurmaları, Melih Gökçek ile Cemil Çiçek'in Milli Mücadele kökenli olmaları[377] ANAP'ın muhafazakar kimliğini kuvvetlendirecek bir etki yaratmıştır.

Aydınlar Ocağı'nın bütün ağırlığına rağmen ANAP'ın kimliğine katkı sağlaması açısından bir süreklilik unsuru olmadığı açıktır. *"Aydınlar Ocağı'nın etkinliğinin 1980'lerin ortasından sonra etkinliğini itirmeye başlaması ve 1986'da yeniden faaliyete geçen Türk Ocaklarının Hareketçiler başta olmak üzere ANAP'lılar için önemli adreslerden birisi olması"*[378] bu durumu açıkça göstermektedir.

Irak'lı Kürt liderlerden Celal Talabani'nin Başbakan Yıldırım Akbulut'un haberi olmadan Cumhurbaşkanı Turgut Özal ile görüşmesi ANAP içerisinde huzursuzluk yaratmıştır. ANAP Genel Başkan adaylarından Hasan Celal Güzel;

> **"Bizim milletvekili olarak Türkiye'nin bütünlüğünü korumaktan daha önemli hiçbir işimiz yoktur. Ama maalesef son günlerdeki gelişmelerle Türk milletinin devleti ve milleti ile bölünmez bütünlüğü tehlikeye girmektedir. Özal son derece vahim tarihi bir hata içerisindedir.... Kürt meselesinde atacağı her adım Türk milletini yakından ilgilendirir. Böyle kapalı kapılar ardında gerilla liderleri ile yapılan anlaşmalar bizi bağlamaz. Devletinin başkanının bu şekilde davranması üzücüdür"**[379]

şeklinde konuşma yapmıştır. ANAP'lı Adalet Komisyonu Başkanı Alpaslan Pehlivanlı'nın da Kürtçe'nin yasak dil olmaktan çıkarılması ile ilgili yasa tasarısının TBMM'den geçmemesi için çaba harcayacağının açıklamasının altı çizilmelidir. ANAP'ın Doğu'lu milletvekilleri ise Kürtçe yasağının kaldırılması ve Talabani ile kurulan temas hususlarında olumlu görüş belirtmiştir. Bu olayda Özal'ın devlet teamüllerini alt üst edecek derecede insiyatif alması onun muhafazakar kimlik kategorisi dahilinde ele alınmasını zorlaştıracak bir unsur iken, ANAP içerisinden olaya gösterilen tepki partideki milliyetçi ve muhafazakar damarın varlığını ortaya koymaktadır.

4.2.10. ANAP'ın Ekonomi Politikasının Muhafazakarlık Açısından Değerlendirilmesi

ANAP'ın liberal ekonomik yaklaşımı parti programında "*Ekonominin tabii kanunları içinde gelişmesini sağlamak üzere, ülke menfaatleri doğrultusunda*

[376] A.g.e., s. 233-235..
[377] A.g.e., s. 238-240.
[378] A.g.e., s. 245-249.
[379] **Hürriyet**, 13 Mart 1991.

müdahale ve tehditlerin asgariye indirilerek, rekabet şartlarının hakim kılındığı serbest Pazar ekonomisinin uygulanması ekonomik sistem tercihimizdir." ve "*Devletin tanzim edici ve yönlendirici fonksiyonu genel seviyede olmalı, detaylara müdahale edilmemelidir*."[380] maddeleri ile netleştirilmiştir.

Turgut Özal'ın MESS ve Sabancı Holding'in yöneticisi olarak yerli sermaye çevrelerinin ve Dünya Bankası bağlantılarıyla uluslararası sermayenin güvenini kazanmış olması[381] ANAP'ın izlediği liberal ekonomi politikasında Turgut Özal'ın oynadığı şahsi rolün önemini göstermektedir.

ANAP'ın ekonomik bölüşüm politikaları; "*Gecekonduluğa dönük tapu tahsis belgeleri, imar afları ve kent planlaması perspektifinden yoksun imar izinleri hızlı kentleşmenin oluşturduğu kentsel yoksul katmanlara intikal etmesinde ve bu doğrultuda çok yüksek beklentilerin oluşmasında önemli roller oynadı. Sınıf tabanlı ekonomik taleplere, yani sendikal örgütlenmeye, ücret mücadelesine, köylünün destekleme talebine karşı katı ve ödünsüz bir çizgiyi izlenirken, aynı kitleleri "kentli, gecekondulu, yoksul ve tüketici" özellikleriyle tatmin etmeye çalışan bir strateji*"[382] eşliğinde gerçekleştirilmiştir.

Turgut Özal, serbest piyasa ekonomisinin tesis edilmesine salt ekonomik yeniden yapılanma boyutundan bakmamakta, sosyal ve siyasal alanda özgürlük alanının genişlemesine de vesile olarak görmektedir;

> "Serbest piyasa sisteminin olduğu her ülkede basın ve düşünce hürriyetiyle fikir hürriyeti en üst sınırlara kadar çıkmıştır. O ülkelerde istediğinizi yapabilirsiniz, istediğiniz çizebilirsiniz. İnancımız odur ki, serbest rekabet sistemi içinde bu hürriyetler Türkiye'de daha da gelişecektir. İnsanlarımızdaki karşıt fikirlere olan hoşgörü daha da olgunlaşacaktır. Ve şunu da iddia ediyoruz; serbest rekabet sisteminin olmadığı hiçbir ülkede fikir ve düşünce hürriyeti gelişememiştir.."[383]

[380] ANAP 1983 Tarihli Programı.
[381] Boratav, a.g.e., s.146-147.
[382] A.g.e, s. 153.
[383] **Turgut Özal'ın Görüşleri**, ANAP 1983 Tarihli Yayını, s. 10.

Özal'ın bu yaklaşımı muhafazakarlık açısından değerlendirildiğinde çelişkiler içermektedir. Her şeyden önce serbest piyasa ekonomisi muhafazakar düşüncede ekonomik bir model olarak işlev görmekte ve bu ekonomik modele ilave misyonlar yüklenmemektedir. Özgürlüklerin sınırı bu düşünce çerçevesinde farklı kriterlerle öngörülmüş durumdadır.

ANAP'ın liberal muhafazakar kanadı tarafından ifade edilen iktisat söyleminin, devleti sahiplenmiş olan zümre ve onun totaliter eğilimli ideolojisine karşı toplumsal hoşnutsuzluğun ifadesi olduğu şeklinde de değerlendirilmiştir.[384]

4.3. DYP'nin Muhafazakar Kimliği

4.3.1. DYP'de Muhafazakar Kimliğin Evrimi

Demokrat Parti (DP) ve Adalet Partisi (AP) misyonunu sürdürmek amacıyla kurulduğunu her fırsatta ilan eden Doğru Yol Partisi(DYP) 23 Haziran 1983'te kurulmuş ve ilk genel başkanlığını Ahmet Nusret Tuna yapmıştır. Tuna'nın, Milli Güvenlik Konseyi tarafından veto edilmesi üzerine yerine 11 Temmuz 1983'de Yıldırım Avcı getirilmiş, 1985 yılında yapılan büyük kongrede Hüsamettin Cindoruk genel başkan seçilmiştir. Siyasi yasakların 6 Eylül 1987 referandumuyla kalkması üzerine genel başkanlıktan ayrılan Hüsamettin Cindoruk'un yerine 24 Eylül 1987'de toplanan olağanüstü kongrede Süleyman Demirel tek aday olarak genel başkan seçilmiştir.

Programının 1. maddesinde partinin gayesini "*Milletin haklarının, milli, manevi ve tarihi değerlerin savunucusu ve onlara sahip çıkmak*"[385] şeklinde ortaya koyan DYP, programın 43. maddesinde ise milli ve manevi değerler vurgusunu kuvvetlendirmiştir;

> "Aynı milli ve manevi değerlere bağlılık ve ortak bir kültürü paylaşmanın, topluluğu millet yaptığı inancındayız. Ecdadımızın bize bıraktığı eserlere sahip çıkmak onları sadece muhafaza etmek değil, zenginleştirerek devam

[384] İnsel, a.g.e., s. 100.
[385] DYP 1983 Tarihli Programı.

> ettirmeyi vazife sayarız. Ortak inanışlarımıza bunların sembolü olan eser ve geleneklere, tarihi mirasa, san'at, edebiyat ve folklore, Devletin özel ilgi göstermesini, destek olmasını milli birliğimiz için önemli bir görev sayarız."[386]

DYP, 1980 askeri müdahalesi ile birlikte kapatılan AP'nin mirasına doğrudan sahip çıkmış ve başta lideri Süleyman Demirel olmak üzere partinin kadrolarının büyük bölümü eski kadrolardan teşekkül etmiştir. DYP'nin ideolojik kimliği de bu çerçevede AP'nin ideolojik kimliği ile paralel özellikler içermiştir. En önemli farklılık ise askeri müdahale sonrasında getirilen yasaklamalara duyulan tepki sebebiyle özgürlük ve demokrasi söyleminin ön plana çıkarılmasıdır.

DYP'nin ideolojik kimliğinin analiz edilmesi kaçınılmaz şekilde partinin lideri Süleyman Demirel'in siyasi kimliğini tartışma konusu yapmayı gerektirmektedir. Demirel, Özal'da olduğu gibi hem liberal hem de muhafazakar özellikleri kendi kişiliğinde bulundurmuş, konjonktürel olarak liberal yönünü veya muhafazakar yönünü ortaya çıkarmıştır.

Demirel'in popülist amaçlarla da olsa dinsel söylemi sıkça kullanması ancak laiklikten ödün vermemesi, geleneksel değerlerin önemine atıfta bulunması, zaman zaman otoriter niteliklerini ön plana çıkarması, ılımlı milliyetçilik sergilemesi, onun muhafazakar parti lideri profiline sokulması için veri niteliği taşımaktadır.

Demirel'in ideolojik kimliği genellikle pragmatizm çerçevesinde ele alınmıştır; "*Demirel'in modernlikle/Batıcılıkla geleneği ve milliliği, dindarlıkla laisizmi-Atatürkçülüğü telif eden söylemi, fakat asıl önemlisi uzun politik kariyerindeki çizgi değişimleri ve girdiği ittifaklar yelpazesinin genişliği, onun temel karakteristiği olarak pragmatizmi öne çıkartır*."[387] Bu pragmatizm liberal değerlerden ziyade daha çok muhafazakar kaynaklardan beslenmektedir.

Süleyman Demirel'in siyasi yasaklı konumundan çıkması süreci ile birlikte demokrasi söylemi DYP'nin söyleminin ana noktasını oluşturmaya başlamıştır. 1986

[386] DYP 1983 Tarihli Porgramı.
[387] Tanıl Bora, "Süleyman Demirel", (içinde), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Liberalizm**, Cilt 7(Mustafa Erdoğan), İletişim Yayınları, İstanbul, 2005 b, s. 555.

yılında taksim Grubu'nun bir toplantısına davet edilen Süleyman Demirel'in demokrasi söyleminden hareketle yapılan yorumlarda "Demirel'in kendi sağ tabanını ikna edemediği demokrasi konusunda, siyasal seçkinlerden ve sol kesimden destek aradığı"[388] hususları ön plana çıkmıştır.

Demirel'in demokrasi ve özgürlük söylemi, daha çok siyasal propaganda amacıyla gerçekleştirilmiş ve parti tabanının meselesi haline gelmemiştir. Ağırlıklı olarak kırsaldan gelen oylarla beslenen DYP'nin özgürlük ve demokrasi konusunu ön planda tutması seçmen kitlesi açısından bir anlam taşımamıştır.

DYP'nin 1991 seçimleri sonrasında SHP ile koalisyon kurması, ANAP'la kıyaslandığında partinin muhafazakar nitelikli politikaları hayata geçirmesi açısından engel teşkil etmiştir. Partide muhafazakar değerler, geçmişte olduğu gibi varlığını sürdürmüş ancak baskın karakter olarak ortaya çıkmamıştır.

Demirel'in, Turgut Özal'ın vefatından sonra 16 Mayıs 1993'te TBMM'de Cumhurbaşkanlığı'na getirilmesi üzerine Mehmet Gölhan tarafından vekaleten yürütülen genel başkanlığa 13 Haziran 1993 tarihinde Tansu Çiller getirilmiştir. Çiller, liberal kişiliğe sahip olmasına rağmen, DYP'nin yaslandığı muhafazakar ve köylü tabana uygun bir profil çizmeye çalışmıştır. Demirel'in içselleştirdiği muhafazakar lider portresi, Çiller tarafından adeta taklit edilmeye çalışılmıştır.

Çiller'in başbakanlığı sırasında Türkiye'nin en önemli sorunu olarak ortaya çıkan terör meselesi masaya yatırılmış ve otoriter politikalar uygulanmıştır. Buna paralel olarak, milliyetçi söylem de parti tarafından daha çok sahiplenilmiştir. Demirel ise cumhurbaşkanlığı makamında tarafsız bir portre çizmekle beraber, muhafazakar değerleri kişiliğinde taşımıştır.

SHP ile koalisyon döneminde Çiller'in zaman zaman laiklik vurgusunu fazlaca ön plana çıkarması, DYP tabanında rahatsızlık yaratmıştır. Cumhuriyetçi

[388] **Hürriyet**, 02 Mayıs 1986.

muhafazakar çizginin laiklik formülasyonuna yakın olan DYP tabanı, sol partilerin laiklik söylemine benzer söylemlerde bulunulmasına karşıdır.[389]

DYP'nin 2002 seçimlerinde başarısız kalması neticesinde Çiller'in partinin başından ayrılması sonrasında otoriter ve milliyetçi kişiliği ile tanınan Mehmet Ağar'ın parti başkanlığına gelmesi yeni bir süreci başlatmıştır. Ağar, geçmiş yaşantısı itibariyle muhafazakar parti lideri profiline uygun özellikler taşımaktadır.

Mehmet Ağar'a göre merkez sağ, bütünleştirici milliyetçilik anlayışı, içinde taassup olmayan muhafazakarlık, solun ötesinde bir sosyal adaletçilik, hukuk devleti ve devlet anlayışı gibi temel misyonlara sahiptir.[390] Ağar'ın yaklaşımında muhafazakarlık merkez sağın dolayısıyla da kendi partisinin temel kimlik bileşeni olarak ortaya çıkmaktadır.

Mehmet Ağar'a göre pragmatist çözümleri önde tutan merkez sağın temeli millilik esasına dayanır. Devletin bekasını korur ama milletin mutluluğunu feda etmeksizin sihirli dengeyi sağlayan bir siyasettir.[391] Söz konusu yaklaşımda belirtilen millilik, devletin bekası, sihirli denge gibi unsurlar muhafazakarlık ekseninde anlam kazanır.

4.3.2. DYP'de Muhafazakar Kimliğin Bileşenleri

DYP, kendisine oy veren seçmen kitlesinin muhafazakar niteliğinin farkındadır ve partinin misyonları arasında muhafazakar değerleri taşımak ta vardır. Ancak, değerler itibariyle savunulan muhafazakarlık, sistemli bir şekilde partinin kimliği haline getirilememiştir.[392] Bu durum, siyasi kültürün olgunlaşmaması ile doğrudan bağlantılıdır.

[389] Şükrü Karaca ile yapılan görüşme, 30 Mart 2006.
[390] Süter, a.g.e., s. 62.
[391] A.g.e., s. 62.
[392] Şükrü Karaca ile yapılan görüşme, 30 Mart 2006.

Süleyman Demirel'e göre merkez sağ milliyetçi ve muhafazakardır(değerler itibariyle) ama daha çok muhafazakarlık kullanılmaktadır.[393]

DYP'de politika yapmış olan Ufuk Söylemez'e göre merkez sağ; "*Zorunlu olarak, devlet seçkinleri aracılığıyla yürütülen modernleşme projesiyle insanımızın geleneksel değerleri ve inançları arasındaki gerilimleri, insanımızın hep özlemini çektiği adam yerine konulma, refah, mutluluk ve özgürlük gibi talepleri esas olarak mümkün olduğunca gidermeyi, insanımızı modern değerlerle uzlaştırmayı ve nihayet tam anlamıyla uyumlu kılmayı hedefleyen pragmatik siyasi geleneğin adıdır.*"[394]

Tanel Demirel'in ifade ettiği gibi "*Modernliği, modernleşmeye engel olduğuna inanılan özellikle dini kaynaklı gelenek ve değerlerin tasfiye edilmesi olarak algılayan elit grubuna karşı Demirel, geleneksel değerleri reddetmeden de modern olunabileceğini gösteren canlı bir örnek gibiydi*"[395] Demirel'in bu çizgisi Türk Cumhuriyetçi muhafazakarlığının ana temasının sahiplenildiğini göstermektedir. Süleyman Demirel'in Japonya'ya ilişkin olarak "*Gelenekleri ile çağın gereklerini birleştirmeyi başarmışlar.. işin sırrı budur*"[396] sözü onun muhafazakar felsefesini çok yalın bir şekilde de gösterecek niteliktedir.

DYP'nin ideolojik kimliğini algılama açısından bu partinin selefi konumundaki AP'nin ideolojik yapısına bakmakta fayda var. Muhafazakarlık açısından bakıldığında; "*AP'de muhafazakar düşünce ve davranış üslubu ile örtüşen özellikler söz konusu olmuştur. Parti geleneğe önem verdiğini ifade etmiş, organik bir devlet ve toplum anlayışı ile birlikte millet/devlet özdeşliğini öngören bir milliyetçilik anlayışını savunmuştur. Din ve din ile en önemli faktörlerden birisidir.*"[397] DYP'nin gelenek ve değerlere saygı anlamında AP'nin muhafazakar çizgisini izlediği açıktır.

DYP'de ifadesini bulan devletin bekası söylemi ya da hassasiyeti de AP'den miras alınan bir kavram niteliğindedir. AP'ye göre; "*devletin bekası" söylemi,*

[393] Süter, a.g.e., s. 38.
[394] A.g.e., s. 161.
[395] Tanel Demirel, **Adalet Partisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 41.
[396] Mehmet Barlas, "Demirel Kısa Sürede Japonya'yı Anlayıverdi", **Hürriyet**, 06 Aralık 1992.
[397] Demirel, 2004 b, s. 343.

partinin liberal demokrat bir kavramlaştırmadan çok, beka kelimesinin taşıdığı, çok eskilere dayanma, ebedilik, süreklilik, dayanıklılık gibi çağrışımlarla kendini ifade eden muhafazakar milliyetçi bir kavramlaştırmaya daha yakın olduğunu işaretler."[398]

Bir bütün olarak değerlendirildiğinde ANAP programında milli ve manevi değerler vurgusunun DYP programına göre ağırlıklı yer teşkil ettiği, liberal değerlere ANAP programında da fazlaca yer verilmesine karşı DYP'de bu konunun daha ön plana çıktığı, örneğin eğitim konusunun DYP programında özgürlükçü bir tonda kalem alındığı görülmektedir;

> "Eğitimi Türkiye'nin bir numaralı meselesi olarak görüyoruz. Eğitimde tek taraflı telkin ve saplantılara imkan vermeyen bir sistem uygulanmalıdır. Hür demokratik Cumhuriyetin insanı, komünizmi de, faşizmi de tanıyan, demokratik hürriyetlerle mukayesesini yapabilen ve neticede kararını verebilecek fikri seviyeye sahip olmalıdır. Bunun için vatandaşa hürriyetin ne olduğunu, demokrasinin ne olduğunu, Cumhuriyetin ne olduğunu iyi öğretmeyi zaruri görürüz. Millet şuuru ve müşterek milli ideal eğitim yolu ile her vatandaşa intikal ettirilmelidir.(madde 38)"[399]

DYP Genel Başkanı Yıldırım Avcı, 1984 yerel seçimleri öncesi Erzurum'da yaptığı konuşmada "*İktidar partisi biz sağı temsil ediyoruz diyemiyor. Çünkü öyle değiller.... Sağın tek temsilcisi DYP'dir. Solun ve komünizmin karşısında DYP vardır.*"[400] diyerek ideolojik açıdan Türk muhafazakarlığının sola karşı tepkisel yaklaşımını sergilemiştir. Anti-sol söylem ise soğuk savaşın sona ermesi ve SHP ile yapılan koalisyon sonrasında DYP'nin ajandasından silinmeye başlamıştır.

4.3.3. DYP'de Muhafazakarlığın Dinsel Boyutu

DYP'nin laiklik anlayışı Türkiye'de liberal ve muhafazakar yapıdaki merkez sağın Ali Fuat Başgil'den mülhem yaklaşımı ile tamamen örtüşmektedir. Buna göre parti programında konu; "*Türkiye Cumhuriyeti laik bir Devlettir. Laik devlet, dine karşı, inançlara karşı devlet değildir. Laik Devlet, idaresinin kaideleri dine dayalı*

[398] A.g.e., s. 266.
[399] DYP 1983 Tarihli Programı.
[400] **Hürriyet**, 20 Mart 1984.

olmayan Devlettir. Kimse sahip olduğu inanç yüzünden, laik devlette, kınanamaz. Laik devlette inanç yasak edilemeyeceği gibi, kimse de inanç sahibi olmaya zorlanamaz. Her vatandaşın mensup olduğu din ve inancın icabı olan ibadeti serbestçe icra hakkına sahip olduğu inancındayız."[401] Şeklinde ele alınarak kesin hükme bağlanmıştır.

DYP'nin laiklik ve üniter devlet ilkelerine sadık kalması beklentisi değişik vesilelerle dile getirilmektedir. DYP Genel Başkanı Mehmet Ağar'ın AKP'yi eleştirmek için "*İmam hatip liselerini ve kuran kurslarını biz açtık. Yine açarız. Bunu yaparken oy hesabı yapmadık. Yıllarca türban diyenler ne yaptılar*"[402] şeklindeki sözleri ise DYP'nin kaybettiği muhafazakar seçmen tabanını kazanmak için yapılmış bir hamle olarak değerlendirilebilir.

Dönemin DYP Genel Başkanı Hüsamettin Cindoruk'un Türkiye'de irtica tehdidi konusunda "Türkiye için tehlike irtica değildir. Türkiye'yi bölmek isteyenlere, komünizmi getirmek isteyenlere fırsat tanımayalım" şeklindeki tavrı[403] merkez sağın refleksif tavrını ve dindar tabana hoş görünme çabalarını açıklayıcı niteliktedir.

Süleyman Demirel'i Mayıs 1986'da Adana'da karşılayan kalabalığın pankart ve sloganları arasında "*Müslüman Türkiye", "Ezan, bayrak diyen suçlu olur mu", "Ezan Susmaz, bayrak inmez", "Meşalemiz Menderes, liderimiz Demirel*"[404] şeklindeki hususların yer alması parti tabanının dindarlık eksenli muhafazakar kimliğini vurgulama açısından iyi bir örnek teşkil etmektedir.

Tanıl Bora'ya göre, "*Demirel, dini, standart muhafazakar yaklaşımla, "manevi boşluk" riskini önlemek ve rejime sadakati pekiştirmek kaygısıyla önemser.*"[405]

---

[401] DYP 1983 Tarihli Programı.
[402] **Sabah**, 10 Mart 2005.
[403] **Hürriyet**, 14 Ekim 1985.
[404] **Hürriyet**, 04 Mayıs 1986.
[405] Bora, 2005 b, s. 555.

DYP'de basına haber sızdırıldığı yolundaki iddialar üzerine, kimin haber sızdırdığını tespit için partinin teşkilat başkanı Esat Kıratlıoğlu'nun Kuran-ı Kerim getirerek divan üyelerine el bastırmak istemesi[406] muhafazakar bir reflekstir ve açıktır ki liberal bir partinin felsefesine aykırıdır.

Tansu Çiller'in seçim beyannamesinde Diyanet İşleri Başkanlığı üzerindeki egemenliğin azaltılacağını ve kurumun özerkleştirileceğini açıklaması ve bildirgede "*Din işlerinin cemaatlere bırakılmasının tartışıldığı bir ortamda, Diyanet İşleri Başkanlığı'nı genel iradenin bir parçası olarak görmemizin mümkün olmadığını belirtmeliyiz*"[407] ifadesinin geçmesi siyasal muhafazakarlık açısından uyumlu bir yaklaşım olmakla birlikte statükonun yıkılmaya çalışılması anlamında muhafazakar düşünce geleneğine ters düşebilmektedir.

DYP'nin tarikat ve cemaatlerle ilişkileri AP zamanında olduğu gibi devam etmiş, dönemsel olarak farklı dini gruplarla ilişki gündeme gelmiştir. Liberal kimliği bariz olan ancak terör olaylarının etkisi ile otoriter, milliyetçi söylemi canlı tutan Tansu Çiller'in bile Kadiri Tarikatı lideri Haydar Baş'ı bir dönem danışmanı yapması[408] anlamlıdır. DYP'nin 1999 seçimleri öncesinde Süleymancı oylar için milletvekili aday listesini Süleymancılar lehine değiştirmesi[409] partinin dinsel gruplar ile bağlantısının oy kazanma amacıyla tesis edildiğini göstermektedir.

24 Aralık 1995 seçimleri sonrasında DYP'li Konya milletvekili Mehmet Ali Yavuz'un "*Bizi imamlar yaktı. Devletin kadrolu memuru olan imamlar RP'nin propagandasını yaptı*"[410] şeklinde konuşma yapması DYP ile RP'nin dindar bir tabana dayandıklarının ancak RP'nin dinsel alandaki öncü rolünün gösterilmesi açısından örnek teşkil etmektedir.

Süleyman Demirel, din ve vicdan hürriyeti denilen olayda, dinden yararlanmak istediklerini, fakat laikliği de devrimcilerin anladığı manada

[406] **Hürriyet**, 22 Ocak 1994.
[407] **Hedef 2000'ler, Tek Çözüm Çiller**, DYP Seçim Beyannamesi, 1999.
[408] **Hürriyet**, 18 Aralık 1995.
[409] **Hürriyet**, 28 Şubat 1999.
[410] **Hürriyet**, 27 Aralık 1995.

anlamadıklarını yani dindarlıktan rahatsız olmadıklarını, dindarlığın laikliğin karşısında olduğu kanaatini taşıdıklarını, ama laikliği savunduklarını belirtmiştir.[411]

RP'nin kapatılma davası sonrasında RP'nin kapatılmasına karşı olduğu söylenen Çiller'in kapalı kapılar arakasında "*RP'nin tabanında biriken muhafazakar oyların en az %5'inin partimize akacağını tahmin ediyorum*"[412] şeklinde sözler söylemesi DYP'nin dinsel nitelikli muhafazakar kimliğe açık yapısını göstermektedir.

4.3.4. DYP'nin Ekonomi Politikasının Muhafazakarlık Açısından Değerlendirilmesi

DYP, parti programında ekonomi politikasını karma ekonomi başlığı altında açıklasa bile aynı maddede yer alan "*Mülkiyet, miras, hür teşebbüs kurma, dilediği işi seçme haklarının kişinin vazgeçilmez temel haklarından olduğuna inanırız. Serbest piyasa ve rekabet nizamını gerçekleştirmek ve ekonomiyi bu düzende geliştirmek kararındayız.*(madde 23)"[413]söylem ve icraatları liberal ekonomik modeli açık olarak ortaya koymuştur.

DYP, SHP ile yaptığı koalisyona rağmen ekonomik alanı liberallerin kontrolüne vermiştir. Prof. Dr. Tansu Çiller'in ekonomik işlerden sorumlu devlet başkanı olarak görevlendirilmesi ve 1960'lı yıllardan beri serbest piyasa düzenini yılmadan savunan iktisatçıların başında gelen Prof. Dr. Emre Gönensay'ın başbakanlığa başdanışman olarak alınması, DPT Müsteşarlığına İlhan Kesici, Hazine Müsteşarlığı'na Koç Holding finans koordinatörü Tevfik Altınok'un getirilmesi ve merkez bankası başkanı Rüştü Saraçoğlu'nun görevini sürdürmesi[414] bu çerçevede anlamlıdır. Söz konusu durum, ANAP'ın savunduğu ekonomik liberalizmin ana hatları ile sürdürülmesini göstermesi açısından önemli bir göstergedir.

[411] Süter, a.g.e., s. 41.
[412] Muharrem Sarıkaya, "DYP Kutsal İttifaka Girecek mi", **Hürriyet**, 20 Ocak 1998.
[413] DYP 1983 Tarihli Programı.
[414] Erdinç Tokgöz, **Türkiye'nin İktisat Tarihi(1914-1999)**, İmaj Yayıncılık, 5. Baskı, Ankara, 1999. s. 199.

Batı siyasal geleneğinde muhafazakarların genellikle kırsal kesimin ekonomik önceliklerine daha fazla sahip çıkmaları olgusu, DYP'nin politikaları ile tamamen uyuşmaktadır. DYP'nin kırsaldan aldığı oylarla beslenmesi, bu kesimin diğer iktidarlara göre daha fazla desteklenmesini sağlamıştır.

4.3.5. DYP'nin Milliyetçiliği ve Muhafazakarlık

DYP'nin milliyetçiliği, merkez sağ terkibin genel milliyetçilik yönelimine uygun olarak muhafazakar çizgiye yakın bir konumdadır. ANAP'ta olduğu gibi, DYP'de de MHP kökenlilerin belirli bir etkisi olmuş ve bu kesimin milliyetçi söylemi zaman zaman canlı tuttuğu görülmüştür. Ancak, MHP kökenlilerin DYP'deki etkisi ANAP kadar fazla olmamıştır.

Süleyman Demirel, genellikle mutedil bir milliyetçilik söylemini canlı tutulmuş, günün koşullarına göre sert milliyetçi çıkışlarda bulunmuştur. Tansu Çiller ise, Demirel'e göre milliyetçi söylemi zaman zaman merkez sağ çizginin bildik yaklaşımını aşacak şekilde dile getirmiştir.

DYP, milli birlik ve bütünlük konusunu programında Milli Birliğin Korunması(Madde 6) ve Türk Milliyetçiliği(Madde 11) başlığı altında ele almıştır. Milli bütünlüğün korunması ilim, fikir ve vicdan özgürlüğünün ön şartı olarak ele alınırken, Türk milliyetçiliği muhafazakar çizgiye uygun tarzda şekillendirilmiştir; "*Türk Milliyetçiliğini, büyük milletimizin bütünlüğünü ve beraberliğini sağlamak, milli ihtiyaç ve menfaatleri her türlü şahıs ve zümre menfaatinin üstünde tutmak, nesiller arasında şuurlu bir tesanüt kurmak, milli, tarihi ve manevi değerlere saygı göstermek ve yeni nesilleri milli tarih şuuru içinde, milli gerçeklere bağlı olarak yetiştirmek manasında anlıyoruz. Milliyetçilik anlayışımız, milli hudutlar içinde birleştirici ve bütünleştiricidir.*" [415]

DYP, Türk dilinin korunmasına özel önem vermiş ve parti programında üstün ortak değerler bölümünde konuyu; "*Milli birliğimizin ve bekamızın sahip olduğumuz*

[415] DYP 1983 Tarihli Programı.

milli, tarihi değerlerin, hars ve kültürün, milli ve manevi inanç ve şuurun, dilimizin korunmasına bağlı olduğu inancındayız.(madde 10)"[416] Şeklinde vurgulamıştır.

Süleyman Demirel, Tercüman gazetesinden Dilek Akerdem'e verdiği bir röportajda; "*Benim milliyetçiliğim ve medeniyetçiliğim yapıcı, herkesi kucaklayan bir milliyetçiliktir. Batı'yı biliyorum. Batı kafasını da biliyorum... Ben yapan kişiyim. mesleğim de o, kafam da o. Köy yaptım, kasaba yaptım, elektrik santralleri yaptım, okullar, hastaneler yaptım*"[417] şeklinde konuşarak pragmatik ve sentezci yönünü ortaya koymuştur. Bu sentezci yön muhafazakarlık açısından geçerli bir yaklaşım olmakla beraber, muhafazakar kimliğin ayrıt edici özelliği olmadığından kesin bir ideolojik önermede bulunmak zordur.

Süleyman Demirel, "*Osmanlı'nın 700. yılı kutlanacak, Cumhuriyet'in 75. yılı. Cumhuriyet ile Osmanlı barışacakmış. Suni tartışma gündemi bunlar. Biz 75 yıldır var değiliz ki, ondan öncede vardık" ve "Devrimler kendinden önceki iktidarları kötüleyebilirler ama kendinden önceki tarihi kötüleyemezler*"[418] diyerek devletin tarihsel bütünlüğünün önemini çizmiştir. Demirel bir anlamda, Cumhuriyet'in ilk döneminde başlayan tarihsel süreklilik tartışmalarına muhafazakar pencereden katılmıştır.

Demirel'in milliyetçiliğinin unsurları muhafazakar kimlikle örtüşecek özellikle taşımaktadır; "*Milliyetçiliği politik kimliğinin asli unsuru olarak öne çıkardığı 1973-80 dönemi dışında Demirel, hukuki, anayasal, millet ve milliyetçilik tanımına yatkın olmuştur. ..Demirel'in Adriyatik'ten Çin Seddine söyleminde olduğu gibi,dış Türkler konusundaki söylemi soğuk savaş sonrasında Türkiye'nin uluslararası nüfuzunu artırma imkanı sağlamak amacıyla pragmatik bir tutum olarak ön plana çıkmıştır... Demirel'in milliyetçilik söylemi milli irade şiarı bağlamında işlev kazanmıştır.*"[419] Demirel'in milliyetçilik tutumunun DYP'de Tansu Çiller döneminde terör sebebiyle yükselen milliyetçi tutum haricinde genellikle partide hakim olduğu görülmüştür.

---

[416] DYP 1983 Tarihli Programı.
[417] Tercüman, 03 Kasım 1987.
[418] Doğan Hızlan, "İktidar Kötülenir, Tarih Kötülenemez", **Hürriyet**, 29 Nisan 1998.
[419] Bora, 2005 b, s. 565-567.

MHP kökenli Ayvaz Gökdemir'in katı milliyetçi tutumu, Çiller'in Kardak Kayalıkları krizinde sergilediği milliyetçi refleks gibi örnekler ise, DYP'nin kimi zaman MHP'den daha fazla milliyetçi söyleme sarılabildiğini göstermiştir.

DYP Genel Başkanı Yıldırım Avcı, 1984 yılında yapılan yerel seçimler öncesi konuşmalarında Büyük Türkiye ideali söylemini[420] canlı tutmuştur. Büyük Türkiye özlemi, bir yandan güçlü ve müreffeh ülke hedefini ortaya koyarken, geçmişin şanlı günlerine de referans yapmaktadır. Büyük Türkiye misyonu DYP'de bir süreklilik dahilinde tüm liderlerce dile getirilmiştir. Tansu Çiller döneminde yapılan seçim propagandalarında geçmişteki büyük imparatorluğa dönüş özlemini işlemesi[421] Mehmet Ağar'ın "DYP'nin gelenekten geleceğe doğru Türkiye'yi taşıyacak büyük bir misyonu vardır"[422] şeklindeki sözleri bu kapsamda değerlendirilmelidir.

4.3.6. DYP'de Statükonun Gücü

DYP'de statükonun korunması yönelimi çok belirgin bir tavırdır ve özellikle Demirel'in şahsında çok açık bir şekilde izlenecek bir durumdur. Demirel, devlet için hayatiyet taşıyan tüm meselelerde statükonun korunmasından yana olmuştur.

Süleyman Demirel, cumhurbaşkanlığı sırasında yanında sürekli olarak anayasa bulundurmuştur. Hürriyet Gazetesi'nden Sedat Ergin'e verdiği bir mülakatta "*Ben anayasal devletin çerçevesini savunuyorum. Anayasal devlette koyduğunuz kaidelere uyacak ve sonucuna katlanacaksınız*"[423] şeklinde konuşması, Turgut Özal ile karşılaştırıldığında daha muhafazakar bir devlet adamı tutumunu gözler önüne sermektedir.

Süleyman Demirel, Hürriyet Gazetesi'nden Cüneyt Ülsever'e gönderdiği bir yazıda *"28 Şubat süreci 1923'ten beri vardır. Türkiye Cumhuriyeti'nin laik ve*

[420] **Hürriyet**, 18 Mart 1984.
[421] **Hürriyet**, 02 Aralık 1995.
[422] Süter, a.g.e., s. 63.
[423] **Hürriyet**, 04 Aralık 1995.

çağdaş bir devlet olmasının korunmasından ibarettir"[424] sözü cumhuriyetçi muhafazakarlık izleğinde değerlendirildiğinde anlam kazanmaktadır.

Süleyman Demirel 28 Şubat'ın öncesini bir bunalım dönemi olarak nitelemiş ve 28 Şubat sonrasında kurulan hükümet sayesinde devlete, devletin kurumlarına, rejime olan inancın silkelendiği bunalım döneminin atlatıldığını savunmuştur. Demirel'e göre 28 Şubat, demokrasinin kurallarına uyularak, demokrasinin zeminlerinde kalınarak gerçekleştirilmiştir.[425] Demirel bu olayda statükonun korunmasına gösterdiği hassasiyet bağlamında tipik bir muhafazakar tavır sergilemiştir.

Tansu Çiller'in 28 Şubat sürecinden hareketle askerlere yönelik eleştirileri sonrasında DYP yönetimi TSK'ya zeytin dalı uzatmakta gecikmemiş ve yapılan basın açıklamasında DYP Genel Başkan Yardımcısı Nahit Menteşe, TSK'nın Türk milletinin gözbebeği olduğunu vurgulamıştır.[426] Muhafazakar düşünce yapısında devletin asli kurumları ile çatışma söz konusu değildir ve DYP'nin bu yönde aksi bir tavır sergilemesi anlamsız olurdu.

4.4. AKP'nin Muhafazakar Kimliği

4.4.1. Genel Değerlendirme

AKP, Milli Görüş yanlısı Fazilet Partisi içerisinde faaliyet gösteren ve yenilikçi kanat olarak adlandırılan 47 milletvekilinin öncülüğünde FP'nin kapatılmasından sonra 14.08.2001 tarihinde kurulmuştur.

AKP programı;

- - Temel Haklar ve Siyasi İlkeler(Temel Hak ve Özgürlükler, Siyasi İlkeler, Siyasi Yapılanma, Hukuk ve Adalet, Demokratikleşme ve Sivil Toplum, Doğu ve Güneydoğu),

[424] Cüneyt Ülsever, "Demirel'in Cevabi Yazısı", **Hürriyet**, 05 Mayıs 1999.
[425] **Hürriyet**, 29 Nisan 1998.
[426] **Hürriyet**, 01 Eylül 1998.

- - Ekonomi(Ekonomi Anlayışımız, Kamu Maliyesi:Bütçe, Vergi ve Kamu Borçlanması, Özelleştirme, Üretim ve Yatırım Politikaları, Sınai Mülkiyet, Dış Ticaret, Finansal Hizmetler, Esnaf, Sanatkar ve Kobiler, Tarım, Hayvancılık ve Ormancılık, Enerji, Madencilik, Ulaştırma ve Haberleşme, Turizm, Tüketicinin Korunması)
- - Kamu Yönetimi(Kamu Yönetimi Anlayışımız, Merkezi Yönetim, Yerel Yönetim, Kamu Personel Yönetimi, Güvenlik, Yolsuzluklarla Mücadele)

Başlıkları altında kapsamlı şekilde hazırlanmıştır.

AKP'nin programında genel hatları ile değerlendirilecek olursa hak, özgürlükler ve bununla koşut şekilde demokratik alanda iddialı hedefler ortaya konulmuştur. İlk bakışta programda liberal bir partinin karakteristik özelliklerinin yer aldığı görülmektedir. Programda partinin muhafazakar kimliği açıkça ilan edilmemiştir. Bu sebeple, programda parti kimliğinin getireceği sınırlamalara bağlı kalınmadan oldukça geniş yelpazede durum ve hedef saptaması yapılabilmiştir.

AKP, büyük oranda Milli Görüş geleneğinde yer alanlar tarafından kurulduğu ve yeni bir parti olduğu için muhafazakarlık konusunda bir geçmişe sahip değildir. ANAP ve DYP büyük oranda merkez sağın devamı niteliğini taşırken, AKP'nin dinsel ideolojiden soyutlanıp muhafazakar kimlik üzerinden merkez taşınma isteği başlı başına özgün bir durumdur.

Ali Coşkun, Nevzat Yalçıntaş, Vahit Erdem, Köksal Toptan, Vecdi Gönül, Abdülkadir Aksu, Cemil Çiçek gibi kişilerin AKP'nin milliyetçi-muhafazakar kesimini oluşturduğu[427] genel bir kanıdır. Bu bakış açısına konu olan şahısların daha önceden merkez sağ partilerde siyaset yürütmüş olmaları anlamlıdır.

4.4.2. AKP'de Muhafazakar Kimliğin İnşa Süreci

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın 15 Ocak 2004 tarihinde "Uluslararası Muhafazakarlık ve Demokrasi Sempozyumu'nda" yaptığı konuşma AKP'nin muhafazakar kimliğini ortaya koyma açısından önemli bir adım olmuştur. Erdoğan

[427] Tekin, a.g.e., s. 123.

konuşmasında "AKP'nin "muhafazakarlık temelinde bir kitle partisi" olduğunu belirterek partinin kitlelere dönük merkez siyaseti üretmekte olduğunun altını çizmiştir.

Konuşmada "*Toplumun küçümsenmeyecek bir kesiminin geleneği dışlamayan bir modernlik, yerelliği kabul eden bir evrensellik, manayı reddetmeyen bir rasyonellik, köktenci olmayan bir değişim istediği*" muhafazakar düşüncenin ilkelerine uyumlu şekilde vurgulandıktan sonra söz konusu ilkeler daha detaylı olarak sıralanmıştır. Buna göre;

> **"Yeni Muhafazakar Demokrat çizgiyi muhafazakarlığın genlerine ve tarihi kodlarına uygun şekilde, ama siyaset yaptığı coğrafyanın toplumsal ve kültürel geleneklerine yaslanarak ortaya koyulması, yerli ve köklü değerler sistemimizi evrensel standarttaki muhafazakar siyaset çizgisiyle yeniden üretilmesi, evrimci veya tedrici ve doğal sürecinde işleyen toplumsal dönüşüme dayalı bir değişimin savunulması, siyasetin bir uzlaşı alanı olarak görülmesi, sivil toplum örgütlerine büyük önem verilmesi, totaliter ve otoriter anlayışlardan uzak durulması, hukuk devleti normlarını benimseyen asli fonksiyonlarına çekilmiş, küçük ama dinamik ve etkili bir devletten yana olunması, her türlü toplumsal ve siyasal mühendisliğe karşı durulması, bireysel özgürlüğün tam olarak tesis edilebilmesi için onu toplumsal alan içinde sivil ve sosyal oluşumlarla donatmanın gerekliliğine inanılması, "aile" kurumunu sarsacak uygulamalar konusunda hassasiyet gösterilmesi gerektiğine inanılması, etnik ve dinsel dışlayıcılığa karşı çıkılması, "laiklik"in devletin tüm dinler ve düşünceler karşısında nötr kalmasını ve eşit mesafeyi korumasını sağlayan, inanç farklılıklarının veya farklı mezhep ve anlayışların çatışmaya dönüşmeden sosyal barış içinde yaşatılabilmesi için takınılan kurumsal bir tutum ve yöntem olarak tanımlanması, geleneği veya modern olanı reddetmek yerine, yeni bir senteze varılması gerektiğinin düşünülmesi, dini bir toplumsal değer olarak önemsemekle birlikte din üzerinden siyaset yapmayı, devleti ideolojik bir dönüşüme uğratmayı, dini sembollerle örgütlenmeyi doğru bulmaması, din üzerinden siyaset yapmanın, dini araç haline getirmenin, din adına dışlayıcı bir siyaset yürütmenin hem toplumsal barışa, hem siyasi çoğulculuğa, hem de dine**

zarar verdiğinin altının çizilmesi, dini ve dindarları önemsemek, dini değerlerin sosyal fonksiyonlarını kabul eden bir parti olmak ile dini bir ideoloji haline getirerek devlet aygıtı marifetiyle ve zorla toplumu dönüştürmeyi amaçlayan bir parti olmak arasında çok ciddi bir fark bulunduğunun belirtilmesi, geleneği, tarihi ve toplumsal kültürü önemseyen muhafazakarlığın dini de önemseyerek demokratik bir formatta kendisini inşa etmesinin önemli bir açılım olacağına inanılması"[428]

ilkeleri AKP'nin muhafazakar politika anlayışı olarak sunulmuştur. Yalçın Akdoğan, AKP'nin "muhafazakar demokrasi" kavramıyla yapmaya çalıştığı şeyin demokrasiye yeni bir tanım veya tür getirmek değil, bu terkip altında kendisine yeni bir kulvar açmak olduğunu belirterek bunun siyaseti normalleştirmek, siyaseti gerçekçi bir zemine oturtmak, müstakil bir muhafazakar parti ve kuşatacı bir siyaset tarzı üretme adına önemli olduğu ifade etmiştir;

1. 1. **"Siyaseti normalleştirmek:** Türk siyasal yaşamında din-siyaset, gelenek-modernlik, din-devlet, devlet-toplum-birey gibi kavramların doğurduğu gerilim siyasal alanı daralttığı gibi birçok soruna da yol açmaktadır. Muhafazakar Demokrasi kavramıyla AK Parti bu kavramları sağlıklı bir zeminde yeniden kurgulamaya ve bunları gerilim unsuru olmaktan çıkarmaya çalışıyor. Geleneği dışlamayan bir modernlik, yereli kabul eden bir evrensellik, köktenci olmayan bir değişim vurgusu bu amaçla önplana çıkarılıyor.
2. 2. **Siyaseti gerçekçi bir zemine oturtmak:** Türk siyaseti uzunca bir süre muğlak, müphem, ne olduğu tam anlaşılmayan siyasal hareketlere veya içi kısa sürede boşalan siyasal söylemlere sahne oldu. Özellikle iktidara gelen partilerin pragmatizm ve popülizmle siyasal kimliklerinden koparak konjonktüre teslim olması ve siyaset felsefesine uymayan söylem ve eylemler içinde olması bu partilerin temsil ve söylem krizine girmesiyle sonuçlandı. AK Parti'nin kendisini belli bir format ve koordinat üzere tanımlamaya çalışması ve iktidarda olmasına rağmen siyasal kimliğini

[428] http://www.belgenet.com./parti/indexsp.html.

geliştirme çabasına girmesi kendisinden önceki partilerin kaderine uğramamaya çalışmasının bir sonucudur.

3. 3. **Müstakil bir muhafazakar parti üretmek:** Türk siyasal yaşamında muhafazakarlık partilerin içinde bir damar olmuştur. Demokrat Parti'den Adalet Partisi'ne ve ANAP'a kadar merkez sağ partilerde de, kendisini sol olarak nitelendiren kimi partilerde de muhafazakarlığın bir şekilde varolduğu görülmüştür. Ancak AK Parti'nin muhafazakarlığı siyasetinin ana gövdesi ve lokomotifi haline getirmesi yeni bir duruma işaret etmektedir.

4. 4. **Kuşatıcı bir siyaset tarzı üretmek:** AK Parti farklı siyasal çizgilerden gelen kişilerin belli değerler ve belli bir siyaset tarzı üzerinde buluşma noktası olarak kendisini konumlandırmaktadır. "Kimlik siyaseti" güden partilerin Türk siyasetinde tıkanıklığa sebep olduğu iddiasıyla bu çizgiyle arasına mesafe koymaktadır. Hareketinin merkezine tek bir dini anlayışı, mezhebi veya etnik özelliği yerleştirerek "biz ve diğerleri" ayrımı yapan ayrışmacı siyaset tarzı Türkiye şartlarında kutuplaşmaya sebep olmuştur. Belli kesimlerin belli talepleri için siyaset yapmak yerine toplumun genelinin tüm sorunlarıyla ilgilenen bir kitle partisi olmak önemseniyor. Genel Başkan Erdoğan'ın kuruluş konuşmasındaki "Partimiz, milletine "ideoloji dayatan" bir parti olmayı ve kutsal dinî değerler ile etnisitelerin istismar edilerek siyaset malzemesi yapılmasını da açıkça reddetmektedir." sözleriyle buna işaret etmektedir.[429]

AKP, kurulduğu ilk günden itibaren en çok gayret gösterdiği konu, partinin merkezde olduğunu vurgulamak olmuştur. Başbakan'ın Mart 2005'te İstanbul Kadın Kolları Kongresi'nde yaptığı konuşma bu hassasiyeti göstermektedir; "*AKP ne sağın, ne solun aşırısına açık olan bir partidir. Biz merkeze yakın olan herkese açığız. Biz aşırılıklardan uzağız. Buluşma noktamız orta yoldur ve bunun da siyasette adı, merkez siyasettir. Kim ne dersin, siyasetin merkezinde Türkiye'de AKP vardır. Bizim kendimizi inşa ettiğimiz yer siyasetin merkezidir. Yola böyle çıktık, yolumuza böyle devam edeceğiz.*"[430]

Ahmet Yıldız'a göre, AKP'nin muhafazakarlık söyleminin üç adresi bulunmaktadır; "*Birinci adres, yerli hassasiyetlere yapılan vurguyla seçmen kitlesidir. İkinci adres, muhafazakarlık gibi meşruiyet problemi bulunmayan*

[429] Yalçın Akdoğan, **Ak Parti ve Muhafazakar Demokrasi**, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2004, s.18-20.
[430] **Hürriyet**, 14 Mart 2005.

"batılı" bir ideoloji dolayımıyla dış kamuoyuna verilen "sıcak" mesajdır. En önemli adres ise hiç şüphesiz Kemalist merkeze dönük olarak verilmek istenen "siyasal İslamcılıkla ilişkimiz yok mesajıdır."[431]

Tüm bu yaklaşımların belki de en önemli niteliği, AKP'nin kendisini muhafazakarlık üzerinden merkeze taşıma isteğidir. Bu muhafazakarlık anlayışı her ne kadar farklı mesajlar ve çelişkiler içerse de AKP için en çıkar yol olarak görülmektedir.

4.4.3. AKP'nin Muhafazakar Kimliği Açısından En Sıkıntılı Alan: Din

Din muhafazakarlık ilişkisi bağlamında dini motifli siyasal hareketten evrilen siyasi unsurlar tarafından kurulan AKP'nin muhafazakar kimliği üstlenmesi İslamiyet-muhafazakarlık ilişkisinin en üst düzeyde gündeme taşınmasına vesile olmuştur. Bu ilişki beraberinde; İslamcıların AKP şemsiyesi altında takiyye yaparak politik sistemde meşru görülmelerini sağladıkları ve AKP'nin gerçek anlamda muhafazakar kimlik taşıdığı şeklindeki zıt değerlendirmeleri beraberinde getirmiştir.

Yasin Aktay ise, AKP'nin muhafazakar kimliğin İslamcı siyasal hareketin meşru bir dil arayışı olarak yorumlamakta ve AKP'nin seçmeni ile arasındaki zımni iletişime dikkati çekmektedir. Ona göre, "*AKP muhafazakarlık söylemini işletirken seçmenin önemli kısmı*(AKP seçmenin yaklaşık üçte birinin RP-FP seçmen kitlesi olduğu unutulmamalı) *bunu İslamcılık olarak anlıyor veya İslamcılığın bu siyasal momentten ayrı tutulması gerektiğini ikrar ediyor"*[432] Aktay'ın bu yaklaşımı, AKP muhalifi çevrelerin takiyye iddiasına destek verecek argümanları içermektedir.

AKP programının giriş bölümü "*Allah'ın yardımıyla her şey bizimle daha iyi olacak*"[433] şeklinde belirtilerek partinin muhafazakar ve/veya dindar yönüne ilişkin ilk ipucu verilmiştir.

Milli Görüş çizgisinin araçsal laikliği yerine, laikliği programında ilkesel düzeyde savunan AKP'nin,[434] programında laiklik ile ilgili maddeler, muhafazakar kimlik açısından tutarlı bir önermeye sahiptir;

---

[431] Ahmet Yıldız, "Ak Parti'nin "Yeni Muhafazakar Demokratlığı": Türkiye Siyasetinde Adlandırma Poblemi", **Liberal Düşünce Dergisi**, Yıl: 9, Sayı: 34, Bahar 2004, s. 46.
[432] Aktay, 2003, s. 350.
[433] AKP 2001 Tarihli Programı.

> "Partimiz, dini, insanlığın en önemli kurumlarından biri; laikliği ise demokrasinin gerekli şartı, din ve vicdan hürriyetinin teminatı olarak görür. Laikliğin, din düşmanlığı şeklinde yorumlanmasına da, örselenmesine de karşıdır. Esasen laiklik her türlü din ve inanç mensuplarının ibadetlerini rahatça icra etmelerini, dini kanaatlerini açıklayıp bu doğrultuda yaşamalarını; ancak inançsız insanların da hayatlarını bu doğrultuda tanzim etmelerini sağlayan bir ilkedir. Bu bakımdan laiklik özgürlük ve toplumsal barış ilkesidir. Partimiz, kutsal dini değerlerin ve etnisitenin istismar edilerek siyaset malzemesi yapılmasını reddeder. Dindar insanları rencide eden tavır ve uygulamaları ve onların, dini yaşayış ve tercihlerinden dolayı farklı muameleye tabi tutulmalarını anti-demokratik, insan hak ve özgürlüklerine aykırı bulur. Öte yandan, dini, siyasi, ekonomik veya başka çıkarlara alet etmek veya dini kullanarak farklı düşünen ve yaşayan insanlar üzerinde baskı kurmak da kabul edilemez."[435]

Laiklik bahsinde AKP'nin belirli hassasiyetleri koruduğu gözlenmiştir. Örneğin laiklik ilkesinin Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'na girişinin 69. yıldönümü dolayısıyla yayımlanan mesajlarda Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer laikliğin din ve vicdan özgürlüğüne indirgenemeyeceğini belirtirken, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, din ve vicdan hürriyetinin teminatı anlamını taşıyan laikliğin hiçbir zümrenin ve ideolojinin tekeline indirgenmemesini savunmuştur.[436]

Recep Tayyip Erdoğan başta olmak üzere AKP kurmayları İslami eğilimli örgüt ve şahıslar tarafından gerçekleştirilen terör olaylarına istinaden muhtelif zamanlarda yaptıkları açıklamalarda "İslam'i terör" tanımlamasının yanlış olduğunun altını çizmişlerdir. Gösterilen bu hassasiyetin Milli Görüş geçmişinin getirdiği tahayyülün bir sonucu olduğu not edilmelidir. AKP'nin tutumu, sosyo-ekonomik yaşamın birçok alanında İslam'i tanımlamalara yer veren tabandan beslendikleri için kavramsal özdeşleştirmeye sebebiyet vermemek içindir.

AKP'nin muhafazakar kimlik beyanı ile ne olduğundan ziyade ne olmadığını anlatmaya çalışması[437] 28 Şubat sürecinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Bu yansıma birisi askerin gölgesi altında ortaya çıkan dışsal baskı, ikincisi ise 28

---

[434] Serdar Şen, **AKP Milli Görüşçü mü?**, Nokta Kitap Yayınları, İstanbul, s. 281.
[435] AKP 2001 Tarihli Programı.
[436] **Sabah**, 06 Şubat 2006.
[437] Cemal Fedayi, "AKP'nin Siyasal Kimliği Üzerine: Kimlik Arkadan Gelsin", **Muhafazakar Düşünce Dergisi**, Yıl: 1, Sayı: 1, Yaz 2004, s. 155-156.

Şubat sürecinin Milli Görüş hareketi içerisinde yarattığı içsel değişim dalgasının oluşturdu etki olmak üzere iki unsur etrafında anlaşılabilir.

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın danışmanı Yalçın Akdoğan'ın dinin Türkiye'nin toplumsal yapısında ve jeopolitik konumunda taşıdığı öneme ilişkin olarak yaptığı; Türkiye'nin din gerçeğini kullanarak bölgesel güç olarak avantajlar sağlaması, kalkınma için manevi motivasyon ortaya çıkarması, alt kültürlerin ve farklı kimliklerin oluşumunda dinin öneminin göz ardı edilmemesi, düşünce ve vicdan özgürlüğü kapsamında inanç özgürlüğünde yer alması gerektiği, toplumsal birlik, asayiş ve güvenlik, ahlak ekseninde bilinçlenmesi gibi alanlarda dinin önemli işlevinin bulunduğu[438] yönündeki saptamaları AKP'nin Milli Görüş geleneğine alternatif olarak dine açmak istediği yeni kulvar açısından anlamlıdır.

Akdoğan'a göre 3 Kasım 2002 milletvekili seçiminde her toplumsal kesimden insanların AKP'ye oy vermiş olmaları, seçmen kitlesinin Milli Görüşçü tabanıyla sınırlı kalmadığını gösteriyor.[439] Bu ve benzeri analizlerde ilk göze çarpan unsur değerlendirmelerde Milli Görüş haricindeki kitle üzerinde durulması ancak bizatihi Milli Görüş tabanının taşıdığı potansiyelin göz ardı edilmesidir. Sağlıklı bir muhafazakar tabanın tesis edilmesi, birazda bu Milli Görüş tabanının dönüşümüne bağlıdır.

AKP, Milli Görüş yapısını değiştirmeyi misyonu olarak ele almamaktadır. Yalçın Akdoğan'ın belirttiği gibi *"Ak Parti siyasal İslamı tasfiye etmek değil, siyasal İslam olarak konumlanmamak amacıyla hareket eden bir parti görünümündedir."*[440]

AKP'nin İslamcı söylemden uzak durması çatışma modeli yaratmama kaygısından da ileri gelmektedir. Nitekim Akdoğan, *"Ak Parti yönetimi ılımlı İslam'ın temsilcisi veya Müslüman Demokrat bir parti parti hüviyetine bürünmeyi iç politik kaygılar ve siyasal konumlanma açısından uygun bulmuyor. Ak Parti'nin yeniden İslamcılığın herhangi bir kategorisinde yer almasının siyasi gerilime dönüş olacağını düşünüyorlar."*[441] şeklindeki görüşü ile partinin temel kaygılarından birisini ortaya koymuştur.

Akdoğan'a göre etnik, dinsel, bölgesel milliyetçiliğe karşı olmayı kırmızı çizgileri olarak ilan eden AKP'nin Türkiye'de merkezde siyaset yapmanın kırmızı çizgilerini ifade eden ülkenin bölünmez bütünlüğü ve sistemin laik karakteri ilkeleri ile uyumlu bir profil sergilemektedir.[442] Bu durum, AKP'nin merkezde yer almanın asgari standartlarını ilk elde oluşturmayı, diğer tali unsurları ise bu anlaşma zemininde değerlendirmeyi planladığı göstermektedir.

Serdar Şen, AKP Milli Görüşçü mü? adlı kitabında ana argüman olarak ülke içi dinamikler üzerine yükselen Milli Görüş'ün uygulanan kapitalist modelin değişimine paralel olarak değişime uğradığını, MNP, MSP ve RP'nin birinci dönem

[438] Akdoğan, a.g.e., s. 85-86.
[439] A.g.e., s. 107.
[440] A.g.e., s. 108.
[441] A.g.e., s. 111.
[442] A.g.e., s. 137.

Milli Görüş partileri, FP, SP ve AKP'nin ise ikinci dönem partileri olarak ele alınabileceğini, değişim sürecinin ana partisinin FP olduğunu, savunmaktadır. Buna göre;

> "Milli Görüşün birinci dönem partilerinin programlarında; kalkınma, ağır sanayi, planlama, milli menfaat, medeniyet, şanlı tarihimiz, manevi değerler, hak, adalet, hakikat, yabancı kültür istilası, manevi istila hareketi, milli vicdani milli ahlak gibi kavramların yoğun kullanımı ile karşılaşılırken, ikinci dönem partilerde; küreselleşme, bölgesel ilişkiler, gerçekçi dış politika, yeni dış ticaret alanları, uluslararası rekabet, serbest pazar ekonomisi, özelleştirme, yabancı sermaye, bürokratik idari yapının ıslahı, yerel yönetimlere yetki devri ve güçlendirilmeleri, demokrasi, insan hakları, özgürlükler, birey, sivil toplum, özgürlükçü anayasa, uluslararası değerler, evrensel standartlar ve diyalog gibi kavramlar ön plana çıkmıştır.[443]

Ruşen Çakır; "*Biz Erdoğan'ın İslamcı/şeriatçı bir geçmişe sahip olduğunu biliyor, tanıklık ediyoruz. Ama onun ister kendi rızasıyla, ister sorunlu olarak bir dönüşüm yaşadığını da biliyoruz.*"[444] ifadesini kullanması AKP'yi her halükarda Milli Görüş veya İslam'i konteksten ayırmanın gerekliliğini gösteriyor.

AKP, 8 yıllık zorunlu eğitim ve imam hatip liseleri gibi konularda Milli Görüş çizgisini sürdürmektedir. AKP, din eğitimi konusunda da benzer yaklaşımı devam ettirmiştir. Milli Görüşçü partilerin eğitimi milli ve manevi değerlerin tesisi için bir araç olarak görme anlayışı ise AKP tarafından açıkça benimsenmemiştir.

Adalet Bakanı Cemil Çiçek'in bir röportajında 15 yaşın altındaki çocukların Diyanet İşleri Başkanlığı Yasası'na göre isteğe bağlı kurs alamaması, 12 yaş altındaki çocukların ise yaz kurslarına katılamamasını eleştirmesi, AKP'nin dinsel alandaki hassasiyetleri arasında önemli yer tutmuştur. Dinsel eğitimin önemine değinen Cemil Çiçek, tipik bir muhafazakar olarak, tabanın değerlerine saygı duyulması gerektiğinden bahisle, devletin dini alandaki gerekli hizmeti gerçekleştirmesini savunmuştur.[445] Anadolu İmam Hatip Liselilerin çıkarılan bir

[443] Şen, a.g.e., s.18.
[444] Çakır-Çalmuk, a.g.e., s. 235.
[445] **Vatan**, 13 Haziran 2005.

yönetmelikle üniversite girişte katsayı engelinin kaldırılmış olması, AKP'nin eğitimdeki hassasiyet alanının göstergesidir.

Başbakan Erdoğan'ın ve genel olarak AKP'li parlamenterlerin ortak tavrı türban meselesinin çözülmesi, Kur'an öğretiminde daha serbest bir sistemin uygulanması yönünde olmuştur. Başbakan, misyonerlerin İncil dağıtmasına kızanların Kur'an kursları konusunda katı tavır alışlarını eleştirirken, türban konusunda zamanlamanın altını çizmiştir.[446] AKP'nin dinsel alanlarda sergilediği hassasiyet, muhafazakar bir partiden beklenebilecek bir tavırdır. Parti üyelerinin büyük çoğunluğunun Milli Görüş tandanslı geçmişe sahip olması sebebiyle ise, dini içerikli taleplerin dini yaşam tarzının bir yansıması mı yoksa temel hak ve özgürlüklerin tesis edilmesi adına mı yapıldığı konusunda şüpheye sebebiyet vermektedir.

Recep Tayyip Erdoğan bazı gazetelerin genel yayın yönetmenlerine verdiği bir röportajda, iktidarının önceliklerini eğitim, sağlık, adalet ve güvenlik olarak sıralamıştır.[447]

AKP yönetiminin zorunlu din dersinin devamını savunması, din dersinin aslında bir kültür dersi olduğunun altını çizmesi, nüfus cüzdanlarından ise din hanesinin kaldırılmasına itiraz etmemesi dini alanda kırmızı çizgileri açıkça göstermektedir.[448]

Başbakan Erdoğan, genel yayın yönetmenleriyle yaptığı söz konusu röportajda, imam hatiplileri arka bahçeleri olarak gören zihniyetten kendilerini ayırdıklarını, imamları dini fonksiyonları ile aldıklarını, devletin imamının olmadığı yerde ehil olmayanların bu işe soyunduklarını ve bu çerçevede gerekli kadro tahsisinin yapılmasının zorunlu olduğunun altını çizmiştir. Cami açığı bulunduğunu savunan Başbakan, büyük şehirlerde Cuma günleri yaşanan cami açığına da dikkat

[446] **Hürriyet**, 18 Haziran 2005.
[447] **Hürriyet**, 07 Temmuz 2005.
[448] **Hürriyet**, 16 Şubat 2005.

çekmiştir.[449] AKP'nin, başbakanının ağzından dile getirilen söz konusu yaklaşımı, muhafazakar iktidarın dinsel hassasiyeti ile son derece uyumludur. İmamların artık arka bahçe olarak görülmemesi ise tek başına yeterli olmaz. Olayın bir de yıllarca arka bahçe olmaya alışkın imamlar boyutu vardır. Yüksek sayıdaki imamların oluşturduğu tabanın, AKP'nin üst düzeyde oluşturduğu veya oluşturmaya çalıştığı şablona girmeleri ise kısa ve orta vadede beklenecek bir gelişme değildir. AKP gerçek bir muhafazakar söylem oturtup, İslamcı talep üreten yapıdan uzaklaşmak istiyorsa, taban ile arasında ikna edici bir diyalog zemini kurması gerekmektedir.

AKP iktidarı siyasi kadrolaşma iddiaları ile yüzleşmek zorunda kalmış ve bu iddialara sert tepki vermiştir. Özellikle imam açığının kapatılması için açılan kadrolara karşı yapılan eleştirilere karşı başbakan Erdoğan; "*Efendim bunlar imam aldılar. Alıyorum ve alacağım. Bir köyde bir insan öldüğü zaman cenazesini kim yıkayacak, kaldıracak? Tek partili dönemde olduğu gibi o tür uygulamaları mı yaşayacağız?*"[450] şeklindeki cevabı Cumhuriyet'in başlangıç döneminin kıyas kabul edilmesi açısından dikkat çekici olmuştur.

AKP'de TBMM ve Grup Başkan Vekillikleri için seçimlerden hareketle yapılan değerlendirmelerde, AKP Grubu'nun ilahiyatçıları daha fazla tercih ettiği, kadınların tercih edilmediği, Milli Görüşçülerin ağırlığının hissedildiği, hususları dile getirilmiştir.[451]

Bazı AKP milletvekillerinin yerel düzeyde dinsel kimliklerini zaman zaman daha fazla ön plana çıkardıkları görülmüştür. Örneğin, AKP Kilis milletvekili Hasan Kara'nın hac sonrasında getirdiği 3 bidon zemzem suyunun belediye meclis üyelerince Kilis halkının "yararlanması" için şehir suyuna karıştırılması[452] dinsel bir refleks olarak yorumlanabilir.

4.4.4. Dış Dinamikler Açısından AKP'nin Muhafazakar Kimliği

[449] **Hürriyet, Sabah, Zaman**, 07 Temmuz 2005.
[450] **Hürriyet**, 05 Haziran 2005.
[451] Şükrü Küçükşahin, "AKP Grup Seçimleri", **Hürriyet**, 14 Ekim 2004.
[452] **Batman Umut**, 31 Ocak 2006.

AKP lideri Recep Tayyip Erdoğan'ın ve Abdullah Gül'ün RP zamanından beri ABD ve Yahudi kuruluşlarının temsilcileri ile gerek Türkiye'de gerekse de ABD'de temaslarda bulunmaları[453] AKP'nin uluslararası meşruiyetini sağlamlaştırma işlevi görmüştür.

AKP'nin kimliği tartışmaları Batı'da da yankı bulmuş ve 11 Eylül 2001'de ABD'de yaşanan terör eylemlerinin yarattığı travma neticesinde radikal İslamcı yapılanmalar karşı ılımlı İslam modelinin desteklenmesi yönünde geliştirilen stratejiler kapsamında AKP iktidarını bu modelde tanımlama çabaları gündeme gelmiştir. Ilımlı İslam modelinin AKP ile birlikte ABD ve AB'de yüksek sesle dile getirildiği yönündeki eleştiriler karşısında Başbakan'ın tavrı ılımlı İslam diye bir tanımlamanın yapılamayacağı, Türkiye'nin laik ve demokratik bir ülke olduğu yönünde sözler sarf etmesi, hem AKP'nin bu modelin taşıyıcısı olmayacağı hem de laik Türkiye imajına gösterilen sadakati ispatlama gayreti açısından dikkat çekici olmuştur.[454]

Ceza sisteminde köklü değişiklikler öngören TCK tasarısı türban, zina, Kur'an kursları, genital muayene gibi alanlarda ciddi tartışmaları da beraberinde getirmiş özellikle zina yapanların cezalandırılması için AKP'nin harcadığı yoğun mesai, AB sürecinde karar aşamasına gelindiği bir dönemde içte ve dışta büyük eleştirilere konu olmuştur.[455] Yukarıdaki hususlarda hem muhafazakarların hem de dindarların hassas davranacağını kabul etmek gerekiyor. Ancak, AKP'nin bu alanda gösterdiği katı yaklaşımın, muhafazakarlığın ılımlı modeli ile uyuşmadığı not edilmelidir. Hürriyet yazarı Hadi Uluengin, yazısında "*muhafazakar demokratlığın ölçüsünü, eski değerler bir çırpıda çöpe atmadığı için muhafazakar ama evrime de üst yapıyı oluşturacak yeni yasallığı çelme takma içinde demokrat olmak vasfıyla nitelerken, bu ölçünün ahlak başta olmak üzere toplumsal dönüşüm, dönüşümü daha geriden izleyen laik ve pozitif hukuk ve çoğulcu kurumsallık olduğunu*" belirterek

[453] Detaylı Bilgi için Bknz. Ruşen Çakır-Fehmi Çalmuk, **Recep Tayyip Erdoğan Bir Dönüşümün Öyküsü**, Metis Yayınları, İstanbul, 2001 s. 105-167 arası ve Nasuhi Güngör, **Yenilikçi Hareket**, Elips Yayınları, Ankara, 2005, s. 73-149 arası.
[454] **Hürriyet**, 30 Nisan 2005.
[455] **Radikal**, 29 Ağustos 2005, Hürriyet, 13 Eylül 2005.

AKP'nin zinayı suç kapsamına alma girişiminin muhafazakar demokrat kimliği ile bağdaşmayacağını vurgulamıştır.[456]

Başbakan Erdoğan, RP İl Başkanı sıfatı ile 1994 yılında Ümraniye İlçe Örgütü hizmet binasının açılış töreninde, dönemin hükümetini eleştirerek *"Bir taraftan Avrupa Topluluğu'na girmek için koşturuyorlar. Onlar bizi Avrupa Topluluğu'na almamayı düşünüyorlar. Eee.., Biz de girmemeyi düşünüyoruz. Avrupa Topluluğu'nun asıl adı Katolik Hıristiyan Devletler Birliği'dir."* Şeklinde sözler sarf etmesi, yaklaşık 10 yıl sonra başbakan Erdoğan'ın AB müzekkeresinin odağında oturuyor hale gelmesi nedeniyle oldukça çarpıcı bir durumdur. Dönemin Hürriyet Gazetesi yazarı Sedat Ergin, *"AB üyelik sürecinin AKP için stratejik bir anahtar işlevi görerek, kendisini merkezde tanımlayan bu kesimdeki oylara gözünü diken AKP'nin merkeze dönük iddiasını destekleyen bir söylem sunduğunu, AB vurgusunun AKP'nin değiştik tezine inandırıcılık kattığını, bu sayede takıyye suçlamalarının püskürtülmesini kolaylaştırdığını ve AKP'nin siyasal sistem içindeki nefes alanını genişlettiğini"*[457] belirterek AB'nin AKP'ye kattığı çok yönlü meşruiyet kazanımlarına işaret etmiştir.

Devlet Bakanı Mehmet Ali Şahin'in Milli Görüşçü dönemine atıfta bulunarak Avrupa Birliği karşıtlığından hareketle "*Hey gidi günler hey*" sözlerini kullanmasından sonra AKP Grup Başkanvekili Faruk Çelik'in *"1970'li yıların ideolojik anlayışına takılıp kalmadıklarını"*[458] belirterek, gazeteciler ile birlikte küçük bir yılbaşı kutlaması yapması, değişim mesajını iletmesi nedeniyle önemlidir.

AKP Genel Başkan Yardımcısı Murat Mercan'ın AİHM Başkanı Luzius Wildhaber'e yönelik konuşmasında, türban nedeniyle okuldan uzaklaştırılan Leyla Şahin'in başvurusunu olumsuz sonuçlandırarak üniversitelerde türban yasağı konulmasına onay vermesi nedeniyle AİHM kararını eleştirmesi,[459] AKP'nin hem Türkiye'de hem Türkiye dışında türban konusunda kendisini kabul

[456] Hadi Uluengin, "Muhafazakar Zina", **Hürriyet**, 15 Eylül 2005.
[457] Sedat Ergin, "AKP'nin AB Serüveninde Yeni Aşama", **Hürriyet**, 28 Aralık 2004.
[458] **Hürriyet**, 04 Ocak 2005.
[459] **Hürriyet**, 11 Ekim 2004.

ettirememesinden kaynaklanan bir ruh halinin sonucudur. Leyla Şahin'in davasının nihai olarak AİHM tarafından reddedilmesi sebebiyle AKP tarafından bizzat başbakanın ağzından sert eleştiriler getirilmiştir. Başbakan'ın AİHM'nin bu kararı alırken ulemaya danışması gerektiği yönündeki ki sözleri ise liberal ve laik birçok kesimden şer'i bir hukuk özlemi olarak yorumlanmıştır.

AKP'nin zinayı suç olarak kanuna sokma yönündeki gayreti, AB'nin kesin tavrı ile sekteye uğraması, AKP milletvekilleri tarafından getirilen yasa teklifiyle türban yüzünden okulları ile ilişkisi kesilen 270 öğrencinin yeniden okula gitme hakkını elde etmesi ancak türban ile okula devam edememesi gibi örnekler AKP iktidarının dinsel alandaki insiyatifinin sınırlarını çizme açısından örnek teşkil etmektedir.

Dış politikada Avrupa Birliği'ni iç politikayı da çevreleyecek şekilde ana gündem maddesi haline getiren AKP, bu alanda Ahmet Davutoğlu'nun getirdiği Stratejik Derinlik anlayışına önemli referanslar vererek, açılımlarını yapmaktadır. Jeokültürel, jeopolitik ve jeoekonomik yönleri bir bütünlük içinde ele almaya çalışan stratejik derinlik[460] konsepti AKP'nin –ne düzeyde uygulanabildiği ayrı bir tartışma konusu- dış politika rehberi işlevi görmüştür. Her bir ülke ile tek tek ve derinlemesine uzanan ilişki ağının tesis edilmesi anlamına gelen bu politika kapsamında; Ortadoğu'daki ülkelerle oluşturulan diyalog zemini, Türkiye'nin ABD ile olan ilişkisinde sıkıntı yaratmıştır.

AKP'nin dış politikadaki önemli karakteristik özelliklerinden birisi de Dışişleri Bürokratlarının büyük oranda saf dışı bırakılarak bireysel ilişkiler üzerinden ciddi politikaların üretilmesi olmuştur. AKP, Ortadoğu yönelimli dış politika söylemi nedeniyle ABD ile ilişkilerde gerekli sıçramayı gerçekleştirememiş olması çeşitli fikir çevrelerinde yapılan yorumlarda Milli Görüş tavrının partiye hakim olmasına bağlanmıştır.

[460] Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik**, Küre Yayınları, 19. Baskı, İstanbul, 2004, s. 8.

4.4.5. Diğer Muhafazakar Kimlik Unsurları Açısından AKP'nin İşgal Ettiği Konum

Muhafazakar düşünce geleneğinde aile yaşamının korunup geliştirilmesi hayati önemdedir. Bu çerçevede; "*Aile yaşamını koruma hedefini önüne koyan AKP, gençlere evlilik kredisi verilmesi, orta sınıf ailelerin uygun koşullarda ev sahibi olmalarının sağlanması türünden faaliyetlerin yanı sıra "çalışma hayatının uygunluğu nedeniyle aile huzurun ve çocukların ruh sağlığının bozulmaması için fertlerini destekleyici düzenlemeler" geliştirilmesi sayesinde amaca ulaşabileceği iddiasındadır*."[461] Söz konusu durum, söylem düzeyinde kalacak olsa bile AKP'nin muhafazakar kimlik iddiasını destekleyecek bir unsurdur.

Ahmet Yıldız'a göre ise; "*Muhafazakarlığın bir gereği olarak programında aile vurgusu yapan AKP'nin maaş zamlarında aile ve çocuk yardımını önemsediğini göstermesine rağmen, kamu kurumlarının kreşlerinden yararlanan devlet memurlarından alınan karşılığın neredeyse piyasa rakamları düzeyine çıkarılması, servis otobüsleri ve sosyal konutların özelleştirme rüzgarıyla önemli ölçüde elden çıkarılması, aslında aileyi destekleyen bu hizmetlerin bir çırpıda gözden çıkarıldığını ve aile vurgusunun söylem düzeyinde kaldığını gösteren tipik bir örnektir.*"[462] Yıldız'ın eleştirdiği konuların AKP tarafından daha çok liberal ekonomik politikanın gereği ve devletçiliğin minimuma indirilmesi kapsamında ele alındığı göz önüne alındığında liberal ekonomi politikalarının muhafazakar hassasiyetleri bile önceledeği ortaya çıkmaktadır.

AKP'li belediyelerin içki konusunda çeşitli sınırlamalar getirmeleri laik ve solcu çevrelerde eleştiri konusu olmuştur. AKP'li belediyelerin bu konuda getirdiği sınırlamaların ise; "*Bar ve içkili lokantaya ruhsat verilmemesi, eğlence yerlerine fahiş zam yapılması, bayilerin ruhsatlarının iptal edilmesi, içkili yerlerin şehir dışına taşınması ve yeni ruhsat için güçlük çıkarılması*"[463] şeklinde olduğu iddia edilmiştir.

Başbakan Erdoğan'ın, partilileri ramazan ayında fakir halkla birlikte iftar açmaları yönünde uyarmıştır.[464] Söz konusu telkin, muhafazakar popülizm geleneğinin AKP'de devam ettiğinin açık bir göstergesidir.

---

[461] Şen, a.g.e., s. 354.
[462] Yıldız, a.g.m., s. 45-46.
[463] **Hürriyet**, 08 Ekim 2005.
[464] **Hürriyet**, 20 Ekim 2004.

AKP milletvekillerinin profili, bu partinin mevcut durumda sahip olduğu ideolojik duruşu göstermesi açısından fayda sağlayacaktır. TBMM'nin POLLMARK araştırma şirketine AKP milletvekillerinden 212'si üzerinden yaptırdığı ankete göre milletvekillerinin;

> "% 58'i Avrupa Birliği'ne çok olumlu, % 37.4'ü biraz olumlu, % 2.5'i ise olumsuz bakarken, AB üyeliği için referandum yapılırsa % 95.6'sı evet, % 3.9'u ise hayır oyu kullanmayı tercih etmektedir.
> Milletvekillerinin okuduğu gazeteler; Yeni Şafak, Dünden Bugüne Tercüman, Zaman, Milliyet,Hürriyet, Radikal, Vakit ve Sabah
> En beğenilen gazeteciler; Taha Akyol, Nazlı Ilıcak, Ali Bayramoğlu, Ahmet Taşgetiren, Fehmi Koru, Mehmet Barlas, Cengiz Çandar ve Gülay Göktürk,
> TV sıralaması ise; NTV, CNN Türk, Kanal 7, STV ve TRT-1,
> Şeklinde tezahür etmiştir.
> AKP milletvekillerinin % 24'ü siyasi olarak kendilerini kapatılan Refah Partisi'ne yakın hissediyor. Kendini 12 Eylül öncesinin Milli Selamet Partisi'ne ve ANAP'a yakın hissedenlerin oranı % 11. Milletvekillerinin % 7'si kendisini Fazilet Partisi'ne yakın hissederken, MHP'ye yakınlık hissedenlerin oranı % 6, AP, DYP çizgisine yakın duranların oranı % 12 olarak gerçekleşmiştir.
> Milletvekillerinin kendilerini tanımladıkları kimlik ise sırasıyla; demokrat, Müslüman, muhafazakar ve cumhuriyetçi, milliyetçi, liberal, laik, Atatürkçü, İslami görüş, sağcı, sosyal demokrat, Kemalist,, Ülkücü,"[465]

Şeklinde çıkmıştır. Üzeyir Tekin tarafından 50 Ak Parti milletvekili ile yapılan röportaj verilerine göre ise; Milletvekillerine göre Ak Parti'nin siyasi kimliği % 94 muhafazakar demokrat, % 4 liberal demokrat, % 2 Müslüman demokrat iken Milli Görüşçü, dindar, sağcı ve muhafazakar milliyetçi hiç yok. Milletvekillerine göre Türkiye'de irtica ya da şeriat tehlikesi hiç yok.[466] Bu verilerden hareketle AKP'nin muhafazakar demokrat tanımlamasını içselleştirdiğini söylemek bu aşamada zor çünkü bu tanımlama parti üst yönetimi tarafından ilan edilmiş ve dolaylı açıdan da olsa milletvekillerinin kavramı sahiplenmesi istenmiştir. Yani geniş bir tarih aralığında tartışılıp benimsenen bir kavramsallaştırma söz konusu değildir.

[465] **Hürriyet Pazar**, 14 Kasım 2004.
[466] Tekin , a.g.e., 240-245.

4.4.6. AKP'nin Ekonomi Politikasının Muhafazakarlık Açısından Değerlendirilmesi

AKP programında ekonomik alanda yapılması planlanan tüm konular tutarlı bir bütünlük dahilinde liberal ekonomik model paralelinde ele alınmış, yerel yönetimlerin önemi üzerinde durulmuş ve kamu hizmetlerinin etkin şekilde işleyişi için alınması gereken önlemler sıralanmıştır. Temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınması, tarafsız ve nitelikli yargı sisteminin önemi, siyasi partilerin etkin işleyişi gibi konularda programın içeriğinin esas noktalarını oluşturmuştur.

AKP'nin sermaye ve bürokrasi arasında, kimi zaman gerilimlerle de olsa devam eden iktidar düzeyindeki ortaklığın, sermaye lehine tasfiyesi ve bürokrasinin sermayenin kontrolüne girmesini doğrudan tercih ve hedefleri arasına alması[467] muhafazakar bir parti profili ile uyuşmaktadır. Muhafazakar siyaset geleneğinde genel kanının aksine bürokrasinin odak noktasında bulunmadığı göz önünde bulundurulduğunda AKP'nin politikası anlam kazanacaktır.

AKP iktidarı ile birlikte, bürokrasinin inisiyatif alma kapasitesinin oldukça sınırlandığı ve bürokratlarla araya mesafe koyulduğu açık şekilde görülmüştür. Bu süreçte karar alma gücü, Milli Görüş kökenli belediyelerden devşirilen kadrolar ve muhafazakar söylemi formüle eden akademisyenlerde toplanmıştır. Özal döneminde de lider ve etrafındaki danışman kadro ön plana çıkmış, şahsi ilişkiler üzerinden önemli konularda icraat yürütülmeye çalışılmıştır. Oysa AKP iktidarı, Özal Döneminin tersine bürokrasi ile çatışmacı bir ilişki zemininde yürümüştür.

AKP, ekonomide korumacı yaklaşım yerine serbest piyasa sisteminin işletilmesi için çaba harcamış ve özelleştirme sürecine hız vermiştir. Alkollü içeceklere getirilen vergiler ise, kamu maliyesi politikalarında dini kaygının ön plana çıktığı eleştirisini getirmiştir. Muhafazakar düşünce geleneğinde, liberalizmin ekonomik yaklaşımları ile zaman zaman gösteren entegrasyon göz önünde

[467] Şen, a.g.e., s. 222.

bulundurulduğunda, AKP'nin liberal ekonomi politikaları normal karşılanmalıdır. Vergi artışında alkollü içeceklere karşı olumsuz tutum sergilenmesi ise, liberal ekonomik yaklaşımla uyuşmamaktadır.

AKP iktidarında, İslamiyete uygun faaliyet yapan firmalara kredi vermek üzere, İslam Kalkınma Bankası'na bağlı bir kurum oluşturulmasını öngören bir girişime olanak verilmesi ve bunu da faizi haram bularak bankaya yatırmayan bir kitlenin varlığını hatırlatarak savunması, laikliğe aykırı bulunduğu gerekçesiyle eleştirilmiştir. Söz konusu durumda, önemli olan AKP'nin İslam'i referansa gönderme yapması, partinin İslamcı tonunun zaman zaman devreye sokularak Milli Görüş tabanının tatmin edilemeye çalışıldığı izlenimini uyandırmasıdır.[468]

4.4.7. AKP'nin Muhafazakar Kimliği Açısından Temel Tartışma Alanları

AKP'nin muhafazakar demokrat kimliği sahiplenmesi, Avrupa'da Hıristiyan Demokrat kimliği örneğinde olduğu gibi neden Müslüman demokrat tanımlamasının kullanılmadığı sorusunu entelektüel gündeme taşımıştır. Müslüman demokrat kavramsallaştırmasının öncelik ve önemli olduğu, bunun Batı'nın insan hakları söylemini, dinin bu hakları fıtratla özdeşleştiren bakış açısını ve diğer manevi değerlerini, milli refleksleri koruyan bilinci içeren tarihsel temellere sahip yeni bir sosyal ve siyasal kimlik tasavvurunu ifade ettiği savunulurken, tarihsel pratik ve ideolojik önermeler ışığında Müslüman demokrat kavramının ileri sürülemeyeceği, böyle bir tanımlamanın hem AKP'nin toplumsal desteğini nitelemeyeceği hem de merkez ve Batı nezdinde partinin meşruiyetini sorgulanır hale getireceği, bu çerçevede muhafazakar demokrat kavramının daha uygun olduğu da ileri sürülmektedir.[469]

AKP'nin muhafazakar kimliğini deklere etmesi tüm dikkatleri partinin söylemi üzerinde yeniden yoğunlaştırdı. Merkez sağ siyasal gelenek açısından yabancı olan bir yöntemle kimlik inşasına girişilmesi muhafazakar demokrat kavramının oturması işçin belirli bir sürecin daha geçmesi gerekmektedir. Tekin'e göre; *"Türkiye'de Ak*

[468] **Hürriyet**, 15 Mart 2005.
[469] Mevlüt Uyanık, "Bir Sosyal ve Siyasal Kimlik Tartışması: Muhafazakar Demokrat mı, Müslüman Demokrat mı?", **Muhafazakar Düşünce**, Yıl. 2004, Sayı: 2004, Yaz 2004, s. 170-173.

Parti, muhafazakar demokrat kimliğini süreç içinde siyaset etme pratikleri ile inşa yolunda bir izlenim vermektedir. Bu bağlamda, muhafazakar demokrat kimliği şu an itibariyle belirsizliğini ve muğlaklığını devam ettirmektedir."[470]

Abdullah Gül'ün FP içindeki ANAP'lıları savunmak için yaptığı konuşma şu şekildeydi; *"Şimdi diyorsunuz bu insanlar dışardan geldi. Peki şunu istiyorum. Bugün "selamün aleyküm" diyen kaymakamımız varsa bunun altında Abdülkadir Aksu'nun imzası var. Bugün inançlı polislerimiz varsa bunun altında Aksu'nun imzası var. Haksızlık yapmayalım"*[471] Gül'ün bu yaklaşımı İslam'i tandanslı bir partinin, kendi haricinde dini hassasiyet gösteren partililere karşı muhafazakar şemsiye altında birliktelik göstermesi adına önemli bir göstergedir.

Erdoğan'ın "*Ne sağdayız, ne solda. Hak yoldayız hak yolda. Biz merkez sağa yerleşmeyiz. Biz merkez sağı hak yola yerleştiririz. Biz merkez sağa irtifa kazandıracağız*" sözünü Yeni Şafak Gazetesi'nde Mustafa Karaalioğlu'na 6 Ekim 1996'da verdiği röportajda söylemesi[472] güncel durumda bakıldığında AKP dışındaki çevre açısından endişe verici unsurları içermektedir.

Yenilikçilerin ilk ve en şatafatlı transferlerinden olan DYP Kocaeli milletvekili Meral Akşener'in daha Ak Parti kurulmadan "*Değiştiklerini sanmıştım, yanılmışım*"[473] diyerek bağımsız milletvekili statüsünü koruması o dönemde AKP'nin merkezdeyiz imajını sarsacak bir etki yaratmış ancak bunun etkisi çabuk atlatılmıştır.

AKP'nin muhafazakar demokrat kimlikle merkezde var olma mücadelesi, merkez sağın bir çok figürü tarafından çekince ile karşılanmıştır. Süleyman Demirel, Fazilet Partisi'nden çıktığı için AKP'nin üzerinde bir gölge olduğunu ve bu partinin sağ parti sayılamayacağını, Hüsamettin Cindoruk, AKP'nin İslam Demokrat Partisi olduğunu, merkez sağdan ziyade sağda bulunduğunu, M.Oltan Sungurlu, AKP'nin merkez sağ parti olarak kabul ettirilebilmesinin kadrolarında büyük tadilat yapmasına bağlı olduğunu, Meral Akşener, AKP'de ana rengin Milli Görüş geleneğinin temsilcileri tarafından oluşturulduğunu ve merkez sağın temsilcisi durumunda olan aktörlerin ağırlıklarının bulunmadığını[474] belirterek bu konudaki olumsuz yargıyı açığa çıkarmışlardır.

İlhan Kesici ise, AKP'de değişimin felsefi arka planının görülmediğini, değişimin samimiyetine inanılabilmesi için, AKP'nin bu kadar değişikliğe uğramadan bir şeyler söylemesi gerekirken söylemediğini, AKP kadrolarının tamamının aynı şekilde değiştiğini, halbuki aralarında değişimle ilgili komünikasyon bulunmadığını, yani birisinin bir kitap yazıp, diğerlerinin ondan etkilenmesi gibi bir durumun bulunmadığını, belirtmiştir.[475] Öte yandan, Türkiye'de muhafazakar fikriyata en hakim yazar-gazetecilerden olan Taha Akyol'un yaklaşımı olumlayıcıdır. Taha Akyol'a göre muhafazakar demokrat terimi Ak Parti'yi ifade eden isabetli bir terimdir.[476]

---

[470] Tekin, a.g.e., s. 268.
[471] Çakır-Çalmuk, a.g.e., s. 93.
[472] A.g.e., s. 115-116.
[473] A.g.e., s. 195.
[474] Süter, a.g.e., s. 36-152.
[475] A.g.e., s. 94-95.
[476] Çaha, 2004 b, s. 108.

AKP yöneticisi Dengir Mir Mehmet Fırat'a göre merkezden siyaset yapmak,merkezin kırmızı çizgilerine niyet etmeyi beraberinde getiriyor. Bu çizgiler ülkenin bölünmez bütünlüğü ve sistemin laik karakteridir. AKP'de etnik, dinsel, bölgesel milliyetçiliğe karşı olmayı kırmızı çizgisi olarak tanımladığı için merkezdedir.[477]

AKP'nin kimliği tartışmaları birbirleriyle iç içe geçen, zaman zaman büyük karşıtlıklar doğuran süreci ortaya çıkarmıştır. AKP'nin Milli Görüş'ün devamı oldu şeklindeki fikirlerin bir de Milli Görüş'ün tartışmasız adresi olan SP boyutu vardır. SP, AKP'nin Milli Görüşçü oyları bir yanılsama neticesinde aldığını ve bu akımın gerçek temsilcisinin kendisi olduğunu ileri sürerken, AKP Milli Görüş'ün değişmezliği üzerinden konumunu sistem karşısında meşrulaştırmaktadır.[478]

AKP'nin yönetim yapısı ile seçmen arasında büyük bir uçurum olduğu genel olarak işlenen bir konudur. Cüneyt Ülsever, bir yazısında AKP'nin aldığı oyların % 60-70'inin Milli Görüş tabanından gelmediğini, belediye başkanı ve meclis üye adaylarının ise % 60-70'inin Milli Görüşçülerden oluştuğunu, AKP'nin takip ettiği tavan siyasetinde büyük oranda liberal demokrat bir çizgi izlerken seçtiği taban politikasında Milli Görüşçüleri benimsediğini savunurken[479] , AKP'nin kimlik algılaması konusunda yaşadığı sancıyı göstermektedir.

AKP iktidarı döneminde bakan atamaları konusunda Cumhurbaşkanı ile sık sık ihtilaf yaşamıştır. Özellikle Milli Görüş kökenli Devlet Bakanı Beşir Atalay'ın DYP'den AKP'ye geçmiş olan Milli Eğitim Bakanı Hüseyin Çelik'in yerine atanmak istenmesinin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer tarafından engellenmiş olması, AKP'nin bakanlarına karşı şüpheci yaklaşımı da göstermektedir.[480]

AKP milletvekillerinin bir bütün halinde parti üst yönetiminin söylemi ile uyum göstermediği çeşitli vesilelerle gündeme gelmiştir. Bazı Milli Görüş kökenli milletvekillerinin Eylül 2004 ayında AKP'nin Kızılcahamam'da Diyanetten sorumlu

[477] Süter, a.g.e., s. 109.
[478] Şen, a.g.e., s. 372.
[479] Cüneyt Ülsever, "Beşir Atalay Milli Eğitim Bakanı Yapılmak İstendi mi?", **Hürriyet**, 24 Şubat 2005.
[480] **Hürriyet**, 24 Ağustos 2005.

devlet bakanı Mehmet Aydın'a "*Türkiye AB'ye girince Müslümanlığımızdan vaz mı geçeceğiz?*"[481] şeklinde soru yöneltmeleri bu çerçevede anlamlıdır.

AKP iktidarı, azınlıklar meselesinin en rahat konuşulduğu bir döneme tekabül etmiştir. Başbakanlık İnsan Hakları Danışma Kurulu'na bağlı Azınlık Hakları Çalışma Grubu'nun 1 Ekim 2004 tarihli raporunda devletin dili kavramının reddedilmesinden, azınlıkların mallarına el konulması konusuna kadar birçok konunun yer alması[482] bu açıdan dikkat çekicidir. Başbakanın Kürt meselesinden bahsettiği Diyarbakır gezisi ses getiren bir sürece işaret ederken, diğer siyasi partilerin eleştirisine konu olmuştur. AKP'nin azınlıklar ve etnik gruplar hakkında yapmaya çalıştığı açılımın muhafazakarların statüko arayışını gölgeleyen bir durum olduğu görülmektedir ve bu yaklaşım daha çok liberal veya sol içerikle uyuşmaktadır.

4.5. DYP, ANAP VE AKP'nin Muhafazakarlık Açısından Karşılaştırmalı Analizi

Merkez sağ terkip, Türkiye'de muhafazakar siyasal model açısından esas adrestir. Bu yapıdan milliyetçi ve dinci unsurların ayıklanıp, açık bir muhafazakar iz yakalamak temel sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

Merkez sağı, değerler itibariyle yerliliğin yanı sıra milliyetçiliği ve muhafazakarlığı belirli oranlarda ihtiva eden bir kavram olarak ele alan İlhan Kesici'ye göre bu yerlilikten murat, milli ve manevi değerlere sahip olmak ve belli bir oranda itibar etmek, bunun toplumsal hayat için mühim bir şey olduğunu kabul etmektir. Kesici'ye göre ayrıca merkez sağı, siyasi milliyetçi siyasi dinci denilebilecek sağdan ayırmak gereklidir.[483]

Taha Akyol'a göre Osmanlı toplumunda zengin bir çeşitlilik olmakla beraber kültürel derinlik olmadığı için hem de Kemalizm bu çeşitliliği de yasakladığı için

[481] **Hürriyet**, 19 Eylül 2004.
[482] **Radikal**, 13 Ekim 2004.
[483] Süter, a.g.e., s. 84-85.

Türkiye'deki merkez sağın düşünceleri el yordamıyla, pratikle günlük siyasetle oluşmuştur. Bu sebeplerle DP'den AKP'ye kadar merkez sağın büyük bir felsefe hareketi olduğu söylenemez.[484] Merkez sağda politika ve söylem düzeyinde yaşanan karmaşının anlaşılmasında Taha Akyol'un yaklaşımı değerli bir katkı sağlamaktadır.

Taha Erdem'in Milliyet gazetesi'nde çıkan araştırmasına göre; 1999 seçimleriyle karşılaştırıldığında FP seçmeninin % 69'u, MHP seçmeninin %38'i, ANAP seçmeninin % 28'i DYP seçmeninin % 21'i ve DSP seçmeninin %14'ü 3 Kasım seçimlerinde Ak Parti'ye oy vermiştir.[485]

Türkiye'de merkez sağın sahip olduğu seçmen kitlesinin davranış kalıbı muhafazakarlığa meyletmesi anlamında istikrarlı bir sürece işaret etmektedir. Muhafazakar seçmen siyasal merkezi konjonktürel gelişmelere göre belirleyebilmektedir. AKP'ye 2002 genel seçimlerinde oy vermiş yaklaşık 11 milyon kişiden yaklaşık olarak 8 milyonunun 1999 seçiminde merkez partilerine oy vermiş olması –ki bu seçmenlerin ciddi bir muhafazakar tabanı var- AKP'nin merkezdeki konumunu nicel olarak kuvvetlendirirken, seçmenin ne kadar büyük bir kaygan zemin oluşturduğunu da açık olarak göstermektedir.

Türkiye'de muhafazakar eğilimlerin merkez sağ siyasetteki izdüşümlerini tahlil açısından Turgut Özal ve Süleyman Demirel'in konumlarını değerlendirmek önem arz etmektedir. *"Milliyetçi muhafazakarlığı neoliberalimzle eklemleyen Yeni Sağ'ın tipik bir temsilcisi olan Özal'ın çağa uygun örf ve adetleri koruyan seçici bir modernleşmeye ehil bir Müslüman Türk halkı inşa etmede getirdiği açılım, Demirel'in halkın aklıselimine referans vererek meşrulaştırdığı liberal-muhafazakar çizgi ile örtüşmektedir. Özal'ın bu konuda farklı olan tutumu ise pragmatist modernleşmeye daha atak şekilde gösterdiği ilgidir."*[486] Özal'ın söz konusu atak tutumu onun AKP lideri Recep Tayip Erdoğan ile karşılaştırılmasına da vesile olmaktadır.

[484] Çaha, 2004 b, s. 106.
[485] **Milliyet**, 06 Kasım 2002.
[486] Bora-Erdoğan, a.g.m. s. 644.

Süleyman Demirel'in Turgut Özal ve Semra Özal ile birlikte başlayan "Amerikanvari" propaganda tarzına ilişkin olarak Hürriyet gazetesinde Sabri Duransoy'a verdiği bir mülakatta; "*Bizim, kendi tarzımız var. Halkımızın bize neyi yakıştırdığını iyi biliriz. Hoşa gidecek diye kişiliğimizden fedakarlık yapmayız*"[487] şeklinde konuşması Demirel'in Özal'a göre yaşam tarzı itibariyle daha muhafazakar bir duruş sergilediğini açıkça ortaya koymaktadır.

Dinsel çizgi itibariyle Turgut Özal ve Süleyman Demirel, muhafazakar kimlik tahayyülü içerisinde değerlendirilebilir. İlhan Kesici'ye göre; "*Özal, laikliği Demirel kadar içselleştirememiş ve ibadet boyutunu ön plana çıkarmıştır. Demirel ise, inanç boyutuna vurgu yapmıştır. Ancak, farklılıklar bir yana her ikisi de kesin olarak muhafazakar duruşa sahiptir*"[488]

Turgut Özal'ın Kıbrıs konusunda çözüm için hızlı adım atmadaki çabasını ABD eksenli olarak ortaya koyup, ANAP'ı yönlendirmesi, DYP'de rahatsızlık yaratmış ve Demirel Türkiye'nin Kıbrıs'ta toprak tavizi vereceğini ileri sürmüştür. Demirel, Özal ve ANAP'ın Kürt politikasını da eleştirmiştir.

DYP ve ANAP arasında muhafazakarlık açısından özdeşlik kurulabilecek bir çok icraat olmuştur. DYP ve ANAP'ın RP ile ortak hareket ederek Anayasa Mahkemesi Başkanı Yekta Güngör Özden'in laiklik konusunda fikir beyan etmesini engellemek amacıyla yasa teklifi hazırlamaları[489] çok açık bir muhafazakar yaklaşımdır.

TKP yöneticilerinin Türkiye'ye gelerek, parti kurmak içi teşebbüste bulunmalarına ve Komünist Partisi'nin legal olarak faaliyete başlaması düşüncesine, ANAP ve DYP'nin üst düzey yöneticileri çekimser tavır koyarken, bu partilerin il yöneticileri ve parti tabanının kesin karşı tavrı[490] merkez sağ tabanın muhafazakar duruşunu gösterme açısından önemli bir veridir.

Yüksek okullarda yürürlükteki kanunlara aykırı olmamak kaydıyla kılık kıyafet serbesttir." Şeklindeki hükümle türban yasağının kaldırılması ve daha önce

[487] **Hürriyet**, 24 Ocak 1989.
[488] İlhan Kesici ile yapılan görüşme, 16 Mayıs 2006.
[489] **Hürriyet**, 22 Ocak 1994.
[490] **Tercüman**, 12 Kasım 1987.

türban nedeniyle verilen tüm disiplin cezalarına af getirilmesi konusunda DYP ve ANAP'ın birlikte hareket etmesi[491] bu partililerin muhafazakar yaklaşımlarının çok açık bir göstergesidir.

ANAP ve DYP liderlerinin ezan, bayrak, Kur'an kelimelerini yaptıkları hitabetlerde sıkça kullanılmaları sık görülen bir olagelmiştir. Bu sözlerin popülist amaçlar doğrultusunda kullanıldığı aşikar olsa da, hedeflenen kitle geleneksel değerlerine sahip çıkan geniş toplum kesimlerdir. Söz konusu geniş toplum kesimleri muhafazakar siyasal değerleri taşıyacak olan vasatı oluşturmaktadır.

Muhafazakarlık söylemi Özal döneminde dile getirilirken, AKP ile birlikte parti ideolojisi olarak ortaya çıkmıştır. Özal ve Erdoğan arasında çok sayıda paralellik kurulmaktadır; "*Her ikisinin de partilerinin kurulduğu yıl iktidara gelmeleri, statükoyu kırma ve değişim söylemlerini kullanmaları, Erbakan'ın partisi ile farklı dönemlerde ilişkili olmaları, partilerini kurmadan önce ABD'de nabız tutup, olumlu karşılanmaları, ANAP'ın 1980 askeri ihtilali sonrasındaki süreçte, AKP'nin ise asker ağırlıklı 28 Şubat sürecinin ürünü olması, ANAP'ta şehirli kanadın, AKP'de ise köylü ve varoş zihniyetinin ağır basmasına rağmen AB ve IMF ile rotası çizilmiş siyasi çizgilerin paralelliği*" bu kapsamda örnek gösterilmektedir.[492]

ANAP, DYP ve kendisini merkezde tanımlama gayreti gösteren AKP'de olduğu üzere merkez sağ partilerin siyasi başarıları büyük oranda liderlerine endekslenmiştir. Turgut Özal, Süleyman Demirel ve Recep Tayip Erdoğan bu kapsamda daha ön planda yer almaktadır. Liberal ve muhafazakar çizgiyi harmanlayan merkez sağ partilerde katı ideolojik tutumun bulunmadığı yapıda üretilen popülist söylem lideri temel unsur olarak ortaya çıkarmaktadır. ANAR tarafından Nisan 2004 ayında yapılan anket sonuçlarına göre, AKP'ye oy vereceklerin oranı % 47.5 iken, Tayyip Erdoğan'ın performansını başarılı bulanların

[491] **Hürriyet**, 26 Ekim 1990.
[492] Güneri Civaoğlu, "Özal ve Erdoğan", **Milliyet**, 20 Kasım 2004.

% 73.2 olarak gerçekleşmiştir. Hükümeti başarılı bulanların oranı ise % 62.5 olarak gerçekleşmiştir.[493]

Muhafazakar tonu ağır basan Türk merkez sağ çizgide statüko ve değişim arasında nasıl bir dengenin oluşturulduğu sorunu önem kazanmaktadır. Merkez sağ çizgi çok partili yaşama geçildikten sonra Türkiye'de siyasetin ana belirleyeni olması itibariyle büyük değişim hamlelerinin de temel adresi olmuştur. DP'den ANAP'a oradan AKP'ye kadar değişim dinamiği varlığını sürdürmüştür. Bu partiler içerisinden AKP, muhafazakar kimliğe paralel şekilde tedrici değişim söylemini kullanarak, değişimin dengesini en azından söylem düzeyinde çözme gayreti sergilemiştir.[494]

Türkiye'de muhafazakar politikaların üreticisi konumunda olan merkez sağ partilerin cemaatler ve tarikatlar ile yakın ilişki ağı söz konusudur. Geçmişte; "*Yeni Asya Grubu Nurcuların DYP, F.Gülen Grubu Nurcuların uzun bir süre ANAP, Süleymancıların, Adıyaman Dergahı ve Erenköy Dergahı'nın ANAP'la yakınlıkları*"[495] bu çerçevede örnek verilebilir. DYP ve ANAP'ın laiklik vurgusunu eksik etmemeleri, bunun yanında dinsel retoriği popülist amaçlar doğrultusunda rahatlıkla kullanmaları ve cemaatlerle kurulan bağlantılar ilginç bir bileşimi gözler önüne sermektedir. Hangi pragmatik sebeplerden kaynaklanırsa kaynaklansın söz konusu partilerin dinsel söylemi ve cemaatlerle kurulan ilişki ağı muhafazakar zemin üzerinde şekillenebilmektedir.

Türkiye'de oy verme analizleri yapıldığında cemaatlerin ve tarikatların hesaba katılması gerçeği genel kabul gören bir yaklaşımdır. Cemaat ve Tarikatların, marjinal dini grupların aksine toplumda geniş taban oluşturmaları bu zorunluluğun sebebini oluşturmaktadır. Söz konusu grupların oy verdikleri partiler ise dönem dönem değişiklik göstermekte ve merkez sağda her daim kendilerine yer bulmaktadırlar. 1990'ların ortalarında merkez sağa yönelik destek Anadolu'da RP'ye kaymaya başlamış ve bu süreç tarikat ve cemaat merkezlerinin kontrolü dışında oy verme alışkanlığının kazanıldığına da işaret etmiştir; ***"Anadolu'daki dini küçük yerel gruplar ile büyük cemaatlerin taşra ağlarının büyük çoğunluğunun metropollerdeki merkezlerin hilafına 24 Aralık seçimlerinde RP'yi desteklemesi, İstanbul'da ise İsmailağa Tekkesi ve 2. bölgedeki Süleymancılar dışında kalan grupların, yani İskenderpaşa cemaatinin müridlerinin, Nurcu kesimlerin daha çok ANAP ve bir ölçüde DYP'ye yönelmeleri, Menzil Grubu'nun İstanbul'da özellikle 2. bölgede***

[493] ANAR tarafından yapılan anket, Bknz. "İşte Son Anket", Dünyaonline, 4.5.2004, (http://www.dunyaonline.com/143964.asp).
[494] Fedayi, a.g.m., s. 159.
[495] Çakır, a.g.e., s. 306.

***Namık Kemal Zeybek'i desteklemesi*"[496] dini grupların siyasal alandaki seyyaliyetinin açık göstergesidir. Anadolu'da RP'ye gösterilen teveccüh, bir ölçüde dindar kimliğin daha kristalize olmaya başlaması, dolayısıyla merkez sağda dini tabanın erimesidir.**

Neo-liberal düşüncenin "*a. Bireyselliğin değeri ve insan hakları, b. Piyasa ekonomisi, c. Sınırlı devlet, d. Hukuk devleti, e. Liberal rasyonalizm*."[497] şeklindeki ilkeleri ışığında ANAP, DYP ve AKP'nin birilikte tahlili yapıldığında piyasa ekonomisi konusunda kesin mutabakat bulunduğu görülmektedir. İnsan hakları ve hukuk devleti ilkelerini ANAP ve DYP başta olmak üzere daha çok prosedürel düzeyde algılayan söz konusu merkez sağ partilerin rasyonalizm ilkesine ise ekonomik alan haricinde uzak durdukları gözlemlenmektedir. Merkez sağ partilerin bu çerçevede muhafazakar kimlik altında nitelendirilmesi için çok sayıda gerekçe bulmak mümkündür.

Merkez sağın sivil toplum kavramlaştırmasının genelde DP-AP geleneğinin milli iradeci söylemini sürdürdüğünü savunan Ali Yaşar Sarıbay'a göre;

> "Gerek Mesut Yılmaz liderliğindeki ANAP'ın, gerek Tansu Çiller'in Doğru Yol Partisi(DYP)'nin genellikle aynı çizgiyi sürdürdükleri; Batı Avrupa ile ABD'deki yeni muhafazakar çizgiye denk şekilde piyasa ile sivil toplumu özdeşleştirdikleri, son tahlilde demokratik sivil toplum fikrinde içsel olarak varolan katılımcı normatif standartlara ve çoğulculuğa gereken önemi vermediklerini görülür. Bu bağlamda merkez sağın sivil toplum kavramlaştırmasının genelde AP-DP geleneğinin "milli iradeci" söylemini sürdürdüğü söylenebilir. Politik yelpazenin sağa doğru bir adım ötesinde geleneksel sağın sivil toplum anlayışı, Kemalizmi ve laiklik kavramlaştırmasını eleştiren anti-devlet bir söylemle karşımıza çıkar. Bu merkez sağın liberal söyleminin bir yansıması olarak da belirir."[498]

AKP'nin sahip olduğu Milli Görüş yanlısı seçmen tabanı ve parti yöneticilerinin büyük çoğunluğunun Milli Görüş geçmişi sebebiyle, bu partinin ANAP ve DYP'ye göre merkezdeki konumunun sorgulanması doğal bir süreç olarak

---

[496] Bayramoğlu, a.g.e., s. 77.
[497] Mustafa Erdoğan, "Liberal Düşünce Geleneği", Yeni Forum, C. 11, n. 252(1990), s.20-34'ten aktaran Atilla Yayla, **Liberalizm**, Liberte Yayınları, 2. Baskı, (1. Baskı 1992), Ankara, 1998, s. 138-139.
[498] Sarıbay, a.g.m., s. 456.

anlaşılmalıdır. AKP'nin sistemi ne oranda dini motiflerle içeriklendireceği yargı ve ordu başta olmak üzere anayasal kurumların baskısının yanında Milli Görüş haricinde yer alan liberal ve çoğunluğu muhafazakar olan seçmen kitlesinin tazyiki altında kalacaktır. Bir partinin merkezde olma iddiası, yapısal olarak o partinin icraatlarının marjinal uçlardan uzak kalmasını sağlamaktadır. Maurice Duverger'e göre;

> "Çoğunluğa istidatlı bir parti, gerçekçi olmak zorundadır, programı gerçekçilik testine tabi tutulabilir; seçmenler, bu partiyi iktidara getirmek suretiyle, onu köşeye sıkıştırabilirler ve vaadlerini tutmaya zorlayabilirler. Çoğunluğa istidatlı parti, teorik sorunlardan çok somut problemlere önem verecektir; çünkü devlet teorilerle yönetilemez. Böyle bir parti normal olarak, uygulanması güç devrimci ilkelerden çok, belirli ve sınırlı reformlar üzerinde duracaktır."[499]

Murat Yılmaz'ın ifade ettiği gibi; "*İdeolojilerin gerileyip din ve etnik kimlik politikalarının yükseldiği Türkiye ve dünya şartlarında, demokrat, milliyetçiliğe savrulmayan bir muhafazakarlık, bu akımları törpüleyerek, kitlelerin temsil probleminin aşılmasına yardımcı olabilir*."[500] Türkiye özelinde bu muhafazakarlığın kalıcı adresinin hangi parti olacağı orta vadede belirli olacaktır ancak AKP'nin muhafazakarlığı ideolojik kimliği olarak sistematik şekilde savunması bu partiyi nispeten avantajlı kılan bir unsurdur.

[499] Duverger, a.g.e., s. 369.
[500] Murat Yılmaz, "Türk Muhafazakarlığının Kültürel ve Siyasi İmkan ve Sınırlılıkları", **Liberal Düşünce**, Yıl: 9, Sayı: 34, Bahar 2004, s. 30.

SONUÇ

Türkiye'de siyasal partilerde muhafazakarlık konusunu temelde iki eksende ele almak doğru bir yaklaşım olacaktır. Konunun ilk boyutu, toplumsal dokunun muhafazakarlığa daha açık bir profil çizmesi ve bu karakteristik yapının seçmen davranışını etkilemesidir. İkinci boyut ise muhafazakar niteliği ağır basan partilerin durumudur.

Seçmenin, muhafazakar kimlik ekseninde hareket eden partiler ve şahıslara olan yüksek teveccühü güçlü muhafazakar eğilimlere sahip Türk halkının, bu eğilimleri siyasal alana tahvil edebilme yeteneğini göstermektedir. Bu anlamda Türkiye'de son derece yüksek bir muhafazakar toplum yapısının var olduğu ve siyasi analizlerde bu gerçekten hareket edilmesi gerektiği ortadadır.

Muhafazakar toplum yapısında yer alan seçmenler ise ANAP'tan DYP'ye, AKP'den MHP'ye, BBP'den Genç Parti'ye kadar çok geniş yelpazeye oy verebilmektedir.

Türkiye'de siyasal kültürün yeterince olgunlaşmaması, parti kimliklerinin yeterli derecede kristalize olamamasının önünde en büyük engeli oluşturmaktadır. Bu anlamda, gelişmiş Batı demokrasilerinde merkez siyasetin bel kemiğini oluşturan sosyal demokrasi, liberalizm ve muhafazakarlık gibi ideolojik yapılar, Türkiye'de tam manasıyla yerleşmiş değildir. Örneğin, sosyal demokratların adresi sayılabilecek CHP'nin ideolojik kimliği, siyaset bilimciler tarafından belirsizlikler ve çelişkiler içerdiği iddiasıyla çoğu zaman eleştiri konusu yapılmaktadır.

Muhafazakarlık bahsinde Türkiye'deki siyasal partilere baktığımızda karşımıza merkez sağ partiler çıkmaktadır. DP'den günümüze kadar uzanan çizgide tüm merkez sağ partilerde "cumhuriyetçi muhafazakarlık" olarak adlandırılan

kültürel ve siyasal yönelimin izleri görülmektedir. 1980 sonrası süreçte ise toplumun muhafazakarlığa daha faza yönelmesinin etkisiyle, muhafazakar damar siyasal partilerde daha açık şekilde görülmeye başlamıştır.

Merkez sağ partilerde liberalizm ile eklemlenmiş şekilde var olan muhafazakarlığın sınırlarını ve etki gücünü tayin etmek ise başlı başına büyük bir problemdir. Ak Partyi öncesinde merkez sağ partilerin hiçbirisi muhafazakarlığı partilerinin yegane ideolojik kimliği olarak yansıtmamıştır. Muhafazakarlık, söz konusu partilerin kimliklerinin sadece bir bölümünü ifade etmiştir. Bir diğer ifadeyle merkez sağ partilerde muhafazakarlık, dindarlık, milliyetçilik ve liberalizm iç içe geçmiş, bu durum partilerin söylemlerinde ve icraatlarında ciddi çelişkilere sebebiyet verebilmiştir. Merkez sağın bu eklektik yapısı, seçmen davranışlarının istikrarsız bir karaktere sahip olmasının sebeplerindendir.

Mili Görüş geleneğinin dini ideolojiyi, MHP'nin milliyetçi ideolojiyi açıkça sahiplendiği bir siyasal yapıda, merkez sağın bu ideolojik önermeleri söylemine yerleştirmesi, seçmen nezdinde kafa karışıklığını artırmakta ve partiler arasında geçişkenliklerin fazla olmasına sebebiyet vermektedir. Normal koşullarda bir partinin kendi kimliğini muhafazakar olarak nitelemesi, o partinin dindarlığı ve milliyetçiliği muhafazakarlığın kabul ettiği ölçüde içerdiğini de ilan etmesi anlamına gelmektedir. Merkez sağ partilerin değişik ideolojik önermeleri kendi çatıları altında toplama gayreti, muhafazakar parti modelinin oluşturulamamasında en büyük engellerden birisidir.

Merkez sağ partilerin eklektik yapısı, özellikle ekonomik ve siyasal istikrarsızlık dönemlerinde bu partilerin kimliksiz bir profil sergilemelerine sebebiyet vermektedir. Böyle bir durumda, parti liderlerinin sergilediği performansın seyrine göre günlük politikalar üretilmektedir.

Bir çok Batı demokrasisinde olduğu gibi Türkiye'de de muhafazakarlık ve liberalizm arasında bir ittifak ilişkisi kurulmuştur. Bu ittifakın en önemli sacayağı ise serbest piyasa ekonomisi konusundaki görüş birliğidir. Merkez sağ partilerdeki

liberal kanadın temsilcisi olarak kabul edilmesi gereken büyük ticaret ve sanayi burjuvazisinin savunduğu özgürlük anlayışının ve rasyonalist düşünce tarzının, merkez sağın muhafazakar değerleri ile örtüşmesi ise söz konusu değildir. Merkez sağ partilere oy veren büyük seçmen kitlesi ve partide görev alan şahısların dine, ailevi yaşantıya ve geleneksel değerlere bakış açısının da, kozmopolit kültür evrenindeki burjuvazi ile uyumlu olması beklenemez. Bu çerçevede, değerler itibariyle bakıldığında liberalizm ve muhafazakarlık ilişkisi sorunsuz değildir.

Merkez sağ partilerden ANAP ve DYP'nin söylemine bakıldığında özgürlük temasının sıkça işlendiği görülmektedir. İlk bakışta liberal değerlere daha açık duran bu özgürlük söylemi, fiiliyatta pozitif özgürlükler olarak tezahür etmektedir. Özellikle 1980'li yılların ortalarından 1991'de SHP ile koalisyon oluşturduğu zaman dilimine kadar DYP'nin söyleminin odak noktasını özgürlük ve demokrasi meselesi oluşturmuştur. DYP iktidar olduktan sonra SHP'nin de etkisiyle demokrasi ve özgürlükler konusunda belirli bir açılım gerçekleştirilmişse de bu durum süreklilik arz etmemiştir.

ANAP'ın muhafazakar kimliği açısından en önemli sorun, bu partinin en fazla parçalı yapıya sahip olmasından kaynaklanmıştır. Dört farklı siyasal eğilimin aynı çatı altında toplanması siyasi literatürde ancak koalisyon veya ittifak kavramları dahilinde ele alınabilecek bir durumdur. Koalisyonlar ve ittifaklar ise sadece belirli süre ve şartlarda bir anlaşma zemini yaratıp, sonrasında dağılırlar. ANAP'ta yaşananlar bu koalisyon sürecine benzemektedir.

ANAP'ın farklı siyasal eğilimleri belirli oranlarda da olsa muhafazakar potada erittiği de açıkça ortadadır. Örneğin MSP'den gelen dindarlar ile MHP'den gelen milliyetçilerin, MSP ve MHP'nin yükseliş dönemlerinde bile büyük oranda partilerinden ayrılmamaları, bu şahısların menfaat birlikteliğinin yanı sıra asgari muhafazakar değerlerde buluşabilmeleri ile doğrudan bağlantılıdır.

ANAP, özellikle uyguladığı eğitim politikası ve bürokrasideki kadrolaşma ile muhafazakarlığın toplum yapısında yükselmesine katkıda bulunmuştur. Parti

içerisinde dinsel söyleme yer verilip, dini şahsiyetlere kucak açılırken, laikliğin önemi de vurgulanmıştır. ANAP, dışarıdan bakıldığında muhafazakar parti modeline uyumlu bir profil çizmekle birlikte, iç yapısında muhafazakarlıkla çelişen unsurları barındırmıştır. Bu çerçevede, ANAP'ı Türkiye'de muhafazakar siyasi modelin gelişimi adına büyük katkı sağlayan ancak rafine bir muhafazakar kimlikten uzak parti olarak tanımlamak yerinde olacaktır.

Merkez sağ siyaset içerisinde ANAP'ın en büyük rakibi olan DYP'de, muhafazakar parti modeline yakın bir profil çizmiştir. ANAP'ta da DP-AP geleneğinden gelen çok sayıda siyasetçi bulunmakla birlikte, DYP'de söz konusu gelenekten gelen kadrolar kilit rol oynamışlardır.

Özal'da ifadesini bulan statüko karşıtlığı, başta Demirel olmak üzere DYP kadroları için geçerli olmamıştır. ANAP'ın ağırlıklı olarak büyük şehirlerde, DYP'nin ise kırsaldan oy alması bu partilerin dayandıkları sosyo-ekonomik yapının muhafazakarlığa ne oranda yakın olduğu sorusunu akla getirmektedir. Kırsal kesimin geleneksel değerlere daha fazla sahip çıkması, ortalama dini yaşam tarzının geçerli olması gibi sebepler ışığında muhafazakar değerlere açıktır. Ancak, kırsalda yaşayan insanlar geleneksel ve dini değerleri şehirli insanlar kadar bilinçli bir şekilde savunma imkan ve kapasitesinden yoksundur. Bu anlamda, DYP'nin seçmen kitlesi, muhafazakarlık açısından güçlü bir tarafa sahipken, bu değerleri siyasal alana doğrudan taşıyıp, rafine bir muhafazakarlık üretme açısından eksiklikler içermektedir.

AKP, Türkiye'de merkez sağ geleneğe içkin olan muhafazakarlığı, kendi kimlik beyanının odak noktasına oturtarak bir ilki gerçekleştirmiştir. Bu adım, AKP'nin kimliğine ilişkin bir çok tartışmayı beraberinde getirse de Türkiye siyasal kültürün zenginleşmesi adına önemli bir aşamayı oluşturmuştur. AKP'nin ortaya koyduğu muhafazakarlık söyleminden ziyade bu partinin söz konusu kimliğe ne derece uyum gösterdiğinin tartışma konusu haline getirilmesi, Türkiye'de muhafazakarlığın büyük kitlelerce olumlandığını göstermektedir.

Total yönelimli, otoriter ve bir ölçüde doktriner yapıya sahip dini ideoloji ile dinsel hassasiyetlere büyük önem atfeden muhafazakarlığın siyasal yönetim modeli tam bir zıtlık içermektedir. Toplumsal ve bireysel yaşam boyutuna bakıldığında ise her iki ideolojik yaklaşımın çakıştığı alanları bulmak mümkündür. Örneğin dini gereklerin yerine getirilmesi, dini kaynaklı davranış kodlarının toplumsal yaşama nüfuz etmesi gibi konular etrafında en azından dışarıdan algılama düzeyinde bir özdeşlik yakalamak her zaman için olanak dahilindedir. Başka bir deyişle, girift toplumsal ilişkiler ağında kimin dini ideolojiyi savunduğunu, kimin muhafazakar olduğunu bir çizgi halinde ayırmak kolay değil. Meseleye Milli Görüş gömleğini çıkarıp muhafazakar kimliğe evrildiğini iddia eden AKP açısından bakıldığında benzer bir sürecin burada da görüldüğü ortaya çıkacaktır.

AKP iktidara geldikten sonra Türkiye'nin yönetim modelinde bir değişiklik söz konusu olmamıştır. Ancak bu partide görevli olanların ve seçmen kitlesinin önemli bölümünün Milli Görüş dönemi ile kıyaslandığında hayatlarında ne derece değişim yaşadıklarını çok net olarak ortaya koymak imkansız. Bu anlamda AKP'yi oluşturan tüm unsurların ne kadar değiştikleri sorusunun yanına bir de adlandırma problemini koymak gerekiyor. Değişimi sorgulamak AKP'nin, bu yapıyı adlandırmak ise AKP dışındaki çevrelerin temel problematiği olacak, AKP'nin muhafazakarlığı ise değişim ve adlandırmanın buluşacağı dengede anlam kazanacaktır.

Türk siyasal yaşamında muhafazakarlığı hangi parti veya partilerin taşıyacağı son tahlilde önemli değil. Önemli olan liberalizm, muhafazakarlık ve sosyal demokrasi gibi merkeze yaslanan siyaset unsurlarının Türk siyasal yaşamında sarih bir şekilde yer edinmeleri, muhafazakarlığın da bu yapıya katkıda bulunmasıdır.

KAYNAKÇA:

1. KAYNAK KİŞİLER

Ataç Akı(ANAP'ın danışmanı)	10 Mayıs 2006.
Aydın Kanat(ANAP'ın eski danışmanı)	30 Mart 2006.
İlhan Kesici(Eski ANAP Milletvekili)	16 Mayıs 2006.
Prof. Dr.Mümtaz'er Türköne(Akademisyen)	05 Nisan 2006.
Şükrü Karaca(DYP'nin eski danışmanı)	30 Mart 2006.

2. PARTİ YAYINLARI

AKP 2001 Tarihli Programı.

ANAP 1983 Tarihli Programı

ANAP Eğitim Notları, Yeni Yüzyılda Yeni Politikalar 2000, ANAP Eğitim Maratonu 1. Tur.

DYP 1983 Tarihli Programı.

DYP Seçim Beyannamesi, Hedef 2000'ler, Tek Çözüm Çiller.

Turgut Özal,'ın Görüşleri, ANAP 1983 Tarihli Yayını,

3. KİTAPLAR VE MAKALELER

AHMAD, Feroz, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, (Çev. Yavuz Alogan), Doruk Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2002.

AKÇA, İsmet, "Türkiye Günlüğü: Yeni Sağın Organik Aydınları", (içinde), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Muhafazakarlık**, Cilt 5, (Ed. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

AKDOĞAN, Yalçın, **Ak Parti ve Muhafazakar Demokrasi**, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2004.

AKKAŞ, Hasan Hüseyin, **Muhafazakar Düşünce ve Edmund Burke**, Kadim Yayınları, Ankara, 2004.

AKTAY, Yasin, "Sunuş", (içinde), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce İslamcılık**, cilt 6, (Ed. Yasin Aktay), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004,

AKTAY, Yasin, "İslamcılıktaki Muhafazakar Bakiye", (içinde), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Muhafazakarlık**, cilt 5, (Ed. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

AKYOL, Taha, "Yargı, Laiklik, Çağdaşlık", **Milliyet**, 10 Şubat 2006.

AYVAZOĞLU, Beşir, **Geleneğin Direnişi**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2000.

ALKAN, Ahmet Turan, "Halefi Olmayan Bir Bilim Adamı: Erol Güngör", **Doğu Batı**, Yıl: 3, Sayı: 11, Mayıs, Haziran, Temmuz 2000.

ALPER, Emin-GÖRAL, Özgür Sevgi, "Aydınlar Ocağı", (içinde), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Muhafazakarlık**, Cilt 5, (Ed. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003,

ALPKAYA, Faruk, "Kazım Karabekir", (içinde), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Muhafazakarlık**, Cilt 5, (Ed. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

ALTINYELEK, Ceyhan,"Anavatan'ın Romanı", **Tercüman**, 16 Mayıs 1984.

ALTINYILDIZ, Nur, "İmparatorlukla Cumhuriyet Arasındaki Eşikte Siyaset ve Mimarlık: Eskiyi Muhafaza/Yeniyi İnşa"., (içinde), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Muhafazakarlık** , cilt 5, (Der. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

ATAY, Tayfun, "Gelenekçilikle Karşı-Gelenekçiliğin Gelgitinde Türk Gelenek-çi Muhafazakarlığı", (içinde), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Muhafazakarlık**, Cilt 5, (Der. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

AYVAZOĞLU, Beşir, "Doğu Batı Açmazında Peyami Safa", **Doğu Batı**, Yıl: 3, Sayı: 11, Mayıs, Haziran, Temmuz 2000.

AYVAZOĞLU, Beşir, "Yahya Kemal", (içinde), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Muhafazakarlık**, Cilt 5, (Ed. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

AYVAZOĞLU, Beşir, "Türk Muhafazakarlığının Kültürel Kuruluşu", (içinde), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Muhafazakarlık**, Cilt 5, (Ed. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

BARLAS, Mehmet, "Demirel Kısa Sürede Japonya'yı Anlayıverdi", **Hürriyet**, 06 Aralık 1992.

BARRY, Norman P., **Yeni Sağ**, (Çev. Cevdet Aykan), Tisamat Yayınları, Ankara, 1989.

BAŞGİL, Ali Fuat, **Din ve Laiklik**, Yağmur Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 2003.

BAŞKAYA, Fikret, **Paradigmanın İflası**, Maki Basın Yayın, 9. Baskı, Ankara, 2004,

BAYRAMOĞLU, Ali, **Türkiye'de İslami Hareket**, Patika Yayınları, İstanbul, 2001.

BERİŞ, Hamit Emrah, "Türk Sağı ve Liberalizm", (içinde), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Liberalizm**, Cilt 7, (Ed. Mustafa Erdoğan), İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

BORA, Tanıl, **Türk Sağının Üç Hali**, Birikim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2003.

BORA, Tanıl, "Turgut Özal", (içinde), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Liberalizm**, Cilt 7,(Ed. Murat Yılmaz), İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

BORA, Tanıl, "Süleyman Demirel", (içinde), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Liberalizm**, Cilt 7(Mustafa Erdoğan), İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

BORA, Tanıl –ERDOĞAN, Necmi, "Muhafazakar Popülizm", (içinde), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Muhafazakarlık**, Cilt 5,(Ed. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003,.

BORA, Tanıl-ONARAN, Burak, "Nostalji ve Muhafazakarlık, Mazi Cenneti", (içinde), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce,**

Muhafazakarlık, Cilt 5,(Ed. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

BORA,Tanıl-CAN, Kemal, **Devlet Ocak Dergah**, İletişim Yayınları, 7. Baskı, , İstanbul, 2004.

BORATAV, Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi**, İmge Kitabevi Yayınları, 7. Baskı, Ankara, 2003.

BULAÇ, Ali, **Bir Aydın Sapması**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1995.

CİVAOĞLU, Güneri, "Özal ve Erdoğan", **Milliyet**, 20 Kasım 2004.

ÇAHA, Ömer, "Muhafazakar Düşüncede Toplum", **Liberal Düşünce**, Yıl: 9, Sayı: 34, Bahar 2004.

ÇAHA, "Taha Akyol İle Muhafazakarlık ve Muhafazakar Olmak Üzere/Röportaj", **Liberal Düşünce**, Yıl: 9, Sayı: 34, Bahar 2004.

ÇAKIR, Ruşen, **Ayet ve Slogan**, Metis Yayınları, 9. Baskı, İstanbul, 2002.

ÇAKIR, Ruşen-ÇALMUK, Fehmi, **Recep Tayyip Erdoğan, Bir Dönüşümün Öyküsü**, Metis Yayınları, İstanbul, 2001.

ÇAVDAR, Tevfik, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi(1950-1995)**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1996.

ÇETİN, Halis, "Muhafazakarlık: Kaosa Karşı Kozmos", **Muhafazakar Düşünce**, Yıl: 1, Sayı: 1, Yaz 2004.

ÇINAR, Metin , "Dergah Dergisi", (içinde**), Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Muhafazakarlık**, Cilt 5, (Ed. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

ÇİĞDEM, Çiğdem, "Muhafazakarlık Üzerine". **Toplum ve Bilim**, Sayı:74, Güz 1997.

ÇİĞDEM, Ahmet Çiğdem, "Sunuş", (içinde), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Muhafazakarlık**, Cilt 5, (Ed. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

COŞKUN, Ahmet Hakan, "Erkan Mumcu: Uzun Yola Çıkmaya Hüküm Giydim!", **Hürriyet**, 19 Şubat 2005.

DAVUTOĞLU, Ahmet, **Stratejik Derinlik**, Küre Yayınları, 19. Baskı, İstanbul, 2004.

DEMİREL, Tanel, **Adalet Partisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.
DEMİREL, Tanel, "Türkiye'de Merkez Sağ ve Muhafazakarlık", **Liberal Düşünce**, Yıl: 9, Sayı: 34, Bahar 2004.
DEREN, Seçil, "Milli Eğitim Üzerine Muhafazakar Görüşler", (içinde), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Muhafazakarlık**, Cilt 5, (Ed. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
DOĞAN, Mehmet Can, "Tarık Buğra", (içinde), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Muhafazakarlık**, Cilt 5, (Ed. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
DONAT, Yavuz, "Buruk Acı", **Tercüman**, 23 Aralık 1987.
DONAT, Yavuz, "Eksantrik Günler", **Tercüman**, 13 Haziran 1984.
DUBIEL, Helmut, **Yeni Muhafazakarlık Nedir?**, (Çev. Erol Özbek), İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.
DUMAN, Doğan, **Demokrasi Sürecinde Türkiye'de İslamcılık**, Dokuz Eylül Yayınları, 2. Baskı, İzmir, 1999.
DUMAN, Fatih, "Edmund Burke Muhafazakarlık, Aydınlanma ve Siyaset", **Muhafazakar Düşünce**, Yıl:1, Sayı: 1, Yaz 2004.
DURAL, A.Baran, "Muhafazakarlığın Tarihsel Gelişimi ve Muhafazakar Söylem", **Muhafazakar Düşünce**, Yıl: 1, Sayı: 1, Yaz 2004, s. 127.
DURAL, A.Baran, "Kemalist Gelenek Karşısında Ana-Damar Türk Muhafazakarlığının Tarihsel Seyri", **Muhafazakar Düşünce**, Yıl: 1, Sayı: 4, Bahar 2005.
DURSUN, Çiler, "Türk İslam Sentezi İdeolojisi ve Öznesi", **Doğu Batı,** Yıl: 7, Sayı: 25, Kasım Aralık Ocak 2003-04.
DUVERGER, Maurice, **Siyasi Partiler**, (Çev. Ergun Özbudun), Bilgi Yayınevi, 4. Bası, Ankara, 1993.
ERDOĞAN, Mustafa , "Muhafazakarlık: Ana Temalar", **Liberal Düşünce**, Yıl: 9, Sayı: 34, Bahar 2004.
ERGİN, Sedat, "AKP'nin AB Serüveninde Yeni Aşama", **Hürriyet**, 28 Aralık 2004.
ERKAN, Hüsnü, **Yeniden Yapılanma**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2000.

FEDAYİ, Cemal, “AKP’nin Siyasal Kimliği Üzerine: Kimlik Arkadan Gelsin”, **Muhafazakar Düşünce**, Yıl: 1, Sayı: 1, Yaz 2004.
GÖKMEN, Özgür, “Tek Parti Cumhuriyet Halk Partisi’nde Muhafazakar Yönelimler”, (içinde), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Muhafazakarlık**, Cilt 5,(Ed. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
GÖLE, Nilüfer, **Modern Mahrem**, Metis Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 2001.
GÖLE, Nilüfer, **Melez Desenler İslam ve Modernlik Üzerine**, Metis Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2002.
GÖRAL, Vural, “İsmail Hakkı Baltacıoğlu”, (içinde), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Muhafazakarlık**, Cilt 5, (Ed. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
GÜÇLÜ, A.Baki- UZUN, Erkan- UZUN, Serkan- YOLSAL, Ümit Hisrev, **Sarp Erk Ulaş Felsefe Sözlüğü**, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2002.
GÜNDOĞAN, Ali Osman, “Nurettin Topçu”, **Doğu Batı**, Yıl: 3, Sayı: 11, Mayıs, Haziran, Temmuz 2000.
GÜNGÖR, Erol, **Türk Kültürü ve Milliyetçilik**, Ötüken Yayınları, 14. Baskı, İstanbul, 1999.
GÜNGÖR, Nasuhi, **Yenilikçi Hareket**, Elips Yayınları, 5. Baskı, (1. Baskı 2001), Ankara, 2005.
GÜNGÖRMEZ, Bengül, “Muhafazakar Paradigma: Dogma ve Önyargı”, **Muhafazakar Düşünce**, Yıl: 1, Sayı: 1, Yaz 2004.
GÜNGÖRMEZ, Bengül, “Muhafazakarlığın Sosyolog Havarisi: Robert Nisbet”, **Doğu Batı**, Yıl: 7, Sayı: 25, Kasım-Aralık-Ocak 2003-2004.
HIZLAN, Doğan, “İktidar Kötülenir, Tarih Kötülenemez”, **Hürriyet**, 29 Nisan 1998.
İNSEL, Ahmet, **Türkiye Toplumunun Bunalımı**, Birikim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2003.
İREM, Nazım, “Kemalist Modernizm ve Türk Gelenekçi Muhafazakarlığının Kökenleri”, **Toplum ve Bilim**, Sayı: 74, Güz 1997.

İREM, Nazım, "Muhafazakar Modernlik, "Diğer Batı" ve Türkiye'de Bergsonculuk", **Toplum ve Bilim**, Sayı: 82, Güz 1999.
KAHRAMAN, Hasan Bülent, **Postmodernite ile Modernite Arasında Türkiye**, Everest Yayınları, İstanbul, 2002.
KAHRAMAN, Hasan Bülent, "Yitirilmemiş Zamanın Ardında: Ahmet Hamdi Tanpınar ve Muhafazakar Modernliğin Estetik Düzlemi", **Doğu Batı**, Yıl: 3, Sayı: 11, Mayıs, Haziran, Temmuz 2000.
KARLUK, S.Rıdvan, **Türkiye Ekonomisi**, Beta Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 1997.
KASABA, Reşat Kasaba, "Eski İle Yeni Arasında Kemalizm ve Modernizm", (içinde), **Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik**, (Ed. Sibel Bozdoğan-Reşat Kasaba), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1999.
KIRK, Russel, "Muhafazakarlık Fikri". (Çev. Bengül Güngörmez), **Liberal Düşünce**, Yıl: 10, Sayı: 37, Kış 2005.
KIRK, Russel, "Süreklilik ve Değişim", (Çev. Faruk Çakır), **Muhafazakar Düşünce**, Yıl: 1, Sayı: 4, Bahar 2005.
KİRMANOĞLU, Hasan, "Sağcı Ya Da Solcu Olmak", **Radikal İki**, 12 Şubat 2006.
KÖKER, Levent, "Liberal Muhafazakarlık ve Türkiye", (içinde), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Muhafazakarlık** , Cilt 5,(Der. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
KÜÇÜKÖMER, İdris, **Düzenin Yabancılaşması**, Bağlam Yayıncılık, 3. Baskı, (1. Baskı 1994), İstanbul, 2002.
KÜÇÜKŞAHİN, Şükrü, "AKP Grup Seçimleri", **Hürriyet**, 14 Ekim 2004.
MARDİN, Şerif, **Din ve İdeoloji**, İletişim Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 1995.
MARSHALL,Gordon, **Sosyoloji Sözlüğü**, (Çev. Osman Akınhay-Derya Kömürcü), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999.
MERİÇ, Cemil, **Sosyoloji Notları ve Konferanslar**, (Yayına Hazırlayan Ümit Meriç Yazgan), İletişim Yayınları, 8. Baskı, İstanbul, 2003.

MERT, Nuray, “Muhafazakarlık ve Laiklik”, (içinde), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Muhafazakarlık**, Cilt 5, (Ed. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
MORAN, Berna, **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış**, Cilt 1, İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 1995.
NOHUTÇU, Ahmet, “Türk Yönetim Geleneğinde Değişim: Siyaset Odaklı Bürokrasiden Kamu Politikası Odaklı Bürokrasiye”, **Muhafazakar Düşünce**, Yıl: 1, Sayı: 4, Bahar 2005.
ODABAŞI, Funda Gençoğlu, “Geleneksel ve Modern: Sınırlar ve Geçirgenlikler Üzerine”, **Doğu Batı**, Yıl: 7, Sayı: 25, Kasım, Aralık, Ocak 2003-2004.
OAKESHOTT, Michael, “Muhafazakar Olmak Üzerine”. (Çev. İsmail Seyrek), **Muhafazakar Düşünce**, Sayı: 1, Yaz 2004.
ÖĞÜN, Süleyman Seyfi, “Türk Muhafazakarlığının Kültür Kökleri ve Peyami Safa’nın Muhafazakar Yanılgısı”, **Toplum ve Bilim**, Sayı:74, Güz 1997.
ÖĞÜN, Süleyman Seyfi, “Türk Muhafazakarlığının Kültürel Politik Kökleri”, (içinde), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Muhafazakarlık**, cilt 5,(Ed. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
ÖĞÜN, Süleyman Seyfi, “Muhafazakarlık Soruşturması, Mülakat”, **Muhafazakar Düşünce**, Yıl:1, Sayı: 1, Yaz 2004.
ÖĞÜN, Süleyman Seyfi, **Türk Politik Kültürü**, Alfa Yayınılık, 2. Baskı, İstanbul, 2004.
ÖZİPEK, Bekir Berat, **Muhafazakarlık Akıl Toplum Siyaset**, Liberte Yayınları, Ankara, 2004.
ÖZİPEK, Bekir Berat, “Muhafazakarlık, Devrim ve Türkiye”, (içinde), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Muhafazakarlık**, Cilt 5, (Ed. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
ÖZKÖK, Ertuğrul, “ANAP Hanedan Suçlamasından Kurtuldu”, **Hürriyet**, 03 Aralık 1992.

ÖZKÖK, Ertuğrul, “Tek 28 Şubatçı Bendim Ama”, **Hürriyet**, 02. Kasım 2005.

PARKIN, C.W., “Burke and The Coservative Tradition”, (içinde), **Political Ideas**, (Ed. David Thomson)Penguin Books, 1969.

SAFA, Peyami, **Fatih Harbiye**, Ötüken Yayınları, 15. Baskı, İstanbul 1995

SAFA, Peyami, **Matmazel Noraliya’nın Koltuğu**, Ötüken Yayınları, 19. Baskı, İstanbul, 2002.

SAFA, Peyami, **Türk İnkılabına Bakışlar**, Ötüken Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 1997.

SARIBAY, Ali Yaşar, “Türkiye’de Demokrasi ve Sivil Toplum”, (içinde), **Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme**, (Ed. Ersin Kalaycıoğlu-Ali Yaşar Sarıbay), Alfa Yayınları, İstanbul, 2000.

SARIKAYA, Muharrem, “DYP Kutsal İttifaka Girecek mi”, **Hürriyet,** 20 Ocak 1998.

SARITAŞ, Mehmet, “Hisar Dergisi ve Topluluğu”, (içinde), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Muhafazakarlık**, Cilt 5, (Ed. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003,.

SHILS, Edward, “Gelenek”, (Çev. Hüsamettin Arslan), **Doğu Batı,** Yıl: 7, Sayı: 25, Kasım-Aralık-Ocak 2003-2004.

ŞEN, Serdar, **AKP Milli Görüşçü mü,** Nokta Kitap Yayınları, İstanbul, 2004.

SÜTER, Şakir, **Merkez Sağda Tapu Kavgası**, Maviağaç Yayınları, İstanbul, 2004.

SWINGEWOOD, Alan, **Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi**, (Çev. Osman Akınhay), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998.

TAMER, Rauf, “Pazar Kahvesi”, **Tercüman**, 06 Mayıs 1984.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, **Huzur**, Dergah Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 1996.

TAŞKIN, Yüksel, “Muhafazakar Proje Olarak Türk İslam Sentezi”, (içinde), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Muhafazakarlık**, Cilt 5, (Der. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

TAŞKIN, Yüksel, “Nevzat Yalçıntaş”, (içinde), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Muhafazakarlık**, Cilt 5, (Ed. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
TEKİN, Üzeyir, **Ak Parti’nin Muhafazakar Demokrat Kimliği**, Orient Yayınları, Ankara, 2004.
TOKGÖZ, Erdinç, **Türkiye’nin İktisat Tarihi(1914-1999)**, İmaj Yayıncılık, 5. Baskı, Ankara, 1999.
TOPÇU, Nurettin, **Bergson**, (Yayına Hazırlayanlar: Ezel Erverdi-İsmail Kara), Dergah Yayınları, 3. Baskı,İstanbul, 2002.
TÜFEKÇİOĞLU, Tüfekçioğlu, “Remzi Oğuz Arık”, (içinde), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Muhafazakarlık** , Cilt 5, (Ed. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
TÜRKÖNE, Mümtaz’er, “Muhafazakar Kavramlar”, **Muhafazakar Düşünce**, Yıl: 1, Sayı: 1, Yaz 2004.
ULUENGİN, Hadi, “Muhafazakar Zina”, **Hürriyet**, 15 Eylül 2005.
UYANIK, Mevlüt, “Bir Sosyal ve Siyasal Kimlik Tartışması: Muhafazakar Demokrat mı, Müslüman Demokrat mı?” **Muhafazakar Düşünce**, Yıl. 2004, Sayı: 2004, Yaz 2004.
ÜLKEN, Hilmi Ziya, **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 2001.
ÜLSEVER, Cüneyt, “Demirel’in Cevabi Yazısı”, **Hürriyet**, 05 Mayıs 1999.
ÜLSEVER, Cüneyt, “Beşir Atalay Milli Eğitim Bakanı Yapılmak İstendi mi?”, **Hürriyet**, 24 Şubat 2005.
VURAL, Hasan Sami, “Ahmet Kabaklı”, (içinde), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Muhafazakarlık**, Cilt 5, (Ed. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
YAVUZ, Hilmi, **Osmanlılık Kültür, Kimlik**, Boyut Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1998.
YAYLA, Atilla, **Liberalizm**, Liberte Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1998.

YAYLA, Atilla, “Özal, Özal Refromları ve Liberalizm”. (içinde), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Liberalizm**, Cilt 7, (Ed. Murat Yılmaz), İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
YILDIZ, Ahmet, “Ak Parti’nin “Yeni Muhafazakar Demokratlığı”: Türkiye Siyasetinde Adlandırma Poblemi”, **Liberal Düşünce**, Yıl: 9, Sayı: 34, Bahar 2004.
YILMAZ, Murat, “Türk Düşüncesi Dergisi”, (içinde), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Muhafazakarlık**, Cilt 5, (Ed. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
YILMAZ, Murat, “Rauf Orbay”, (içinde), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Muhafazakarlık**, Cilt 5, (Ed. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
YILMAZ, Murat, “Mümtaz Turhan”, (içinde), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Muhafazakarlık** , Cilt 5, (Ed. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
YILMAZ, Murat, “Muhafazakar Demokrat Bir Politikanın Temel Özellikleri Neler Olabilir”, **Muhafazakar Düşünce**, Yıl: 1, Sayı:1, Yaz 2004.
YILMAZ, Murat, “Türk Muhafazakarlığının Kültürel ve Siyasi İmkan ve Sınırlılıkları”, **Liberal Düşünce**, Yıl: 9, Sayı: 34, Bahar 2004.
ZURCHER, Eric Jan, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, (Çev. Yasemin Saner Gönen), İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 1999.

4. GAZETELER

Batman Umut
Hürriyet
Milliyet
Radikal
Sabah
Tercüman
Vatan
Zaman

5. DERGİLER

Liberal Düşünce
Muhafazakar Düşünce
Doğu Batı
Toplum ve Bilim

6. İNTERNET

http://www.dunyaonline.com/143964.asp
(Son Erişim: 14.06.2005)
http://www.belgenet.com./parti/indexsp.html
(Son Erişim: 14.06.2005)